

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

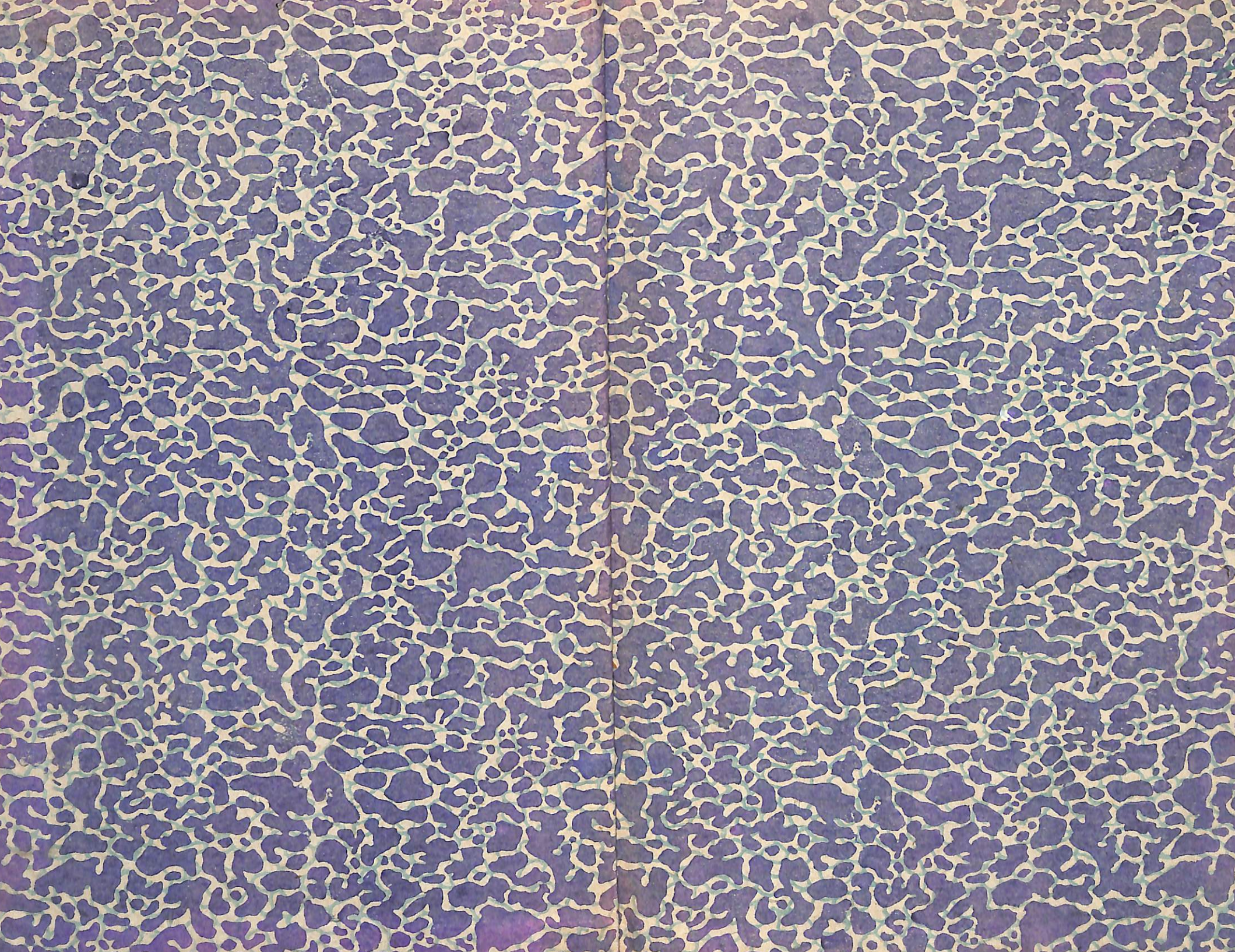
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Գորկի ռ.
Պարսկախանութ
հ/

Եր. 1928 թ.

891.71

Գ - 83

ՄԱՔՍԻՄ ԳՈՐԿԻ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

Խմբագրեց ՍՏ ԶՈՐՅԱՆ

ԱՏՈՐ I

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ—ՅԵՐԵՎԱՆ, 1928

Արմ.
3-4037/12

3-4037/12
27 AUG 2008

891.71

Գ-83,

ՄԱՔՍԻՄ ԳՈՐԿԻ

25 NOV 2011

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ I.

Խմբագրեց Ս. Զորյան

ԿԽԲ. № 17367

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ. ՅԵՐԵՎԱՆ—1928

12 1 MAR 2013

10783

8005 804 T 5

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Մախիմ Գորկու ներկա ժողովածուի մեջ ամփոփված թարգմանությունները; վոր կատարվել են սարիներ առաջ, խմբագրված են հեղինակի գործերի վերջին հրատարակության համաձայն, ուր Գորկին ստել է զգալի ուղղումներ ու կրճատումներ:

4855 87

№ 685

Գրառեպլար № 555 (Բ)

Տիրած 2,500

Պետերաթի առաջին տպարան Վաղարշապատում

ՄԱՔՍԻՄ ԳՈՐԿԻ

Ռուսաստանի հասարակական զարգացման պատմության մեջ
առթիւնական թվականները բնորոշվում են վորպես քաղաքական
և հասարակական ռեակցիայի մի տեսակի շրջան: Նարոդնիկական
շարժումը հասել էր իր վախճանին, խորտակվել էլին նրա չերկու
սկզբունքները—առաջինը՝ վոր ռուսական տնտեսական զարգաց-
ման ռեզիկները վորպես թե ինքնուրույն են, սպեցիֆիկ, վորպես թե
այդ զարգացումը չի գնալու չեվրոպական կապիտալիզմի ճանա-
պարհով: չերկրորդը՝ վոր իբրեւ թե ռուս գլուղացին իբնե համաշ-
նական և շնորհիվ իր տնտեսական գրուծյան և հոգեբանության,
իսկ հասարակական ապագա ձեերի համար արդեն պատրաստի
պաշարող ուժ:

Խորտակվել էլին նարոդնիկության այս սկզբունքները, խու-
նացել և կորցրել էր իր հմայքը «դեպի գլուղ», «դեպի գլուղա-
կան ժողովուրդ» հայտնի նշանաբանը:

Հասարակական ինդիֆերենտիզմի, անտարբերության այդ
պայմաններում տիրական էր դարձել «մանր գործերի» պաշտա-
մունքը, քաղքենական մորթեպաշտութունը և Տոլստոյի բարո-
յական ինքնակատարելագործության պատիվ քարոզը: Մի տեսակ
ժանր թմբիւ էր իջել հասարակական բոլոր խավերի վրա. հեղա-
փոխական պաշարի գաղափարը մղվել էր չետին մակարդակը:
Կրավորականության այդ տաղուուկ մթնոլորտում տոլստոյակա-
նությունը իր միքանի սկզբունքներով առանձնապես համապա-
տասխանում էր տիրող ռեակցիոն տրամադրությանը: Դա նրա
միտոլոգիանությունն էր պաշարի գաղափարի, «չարին չհակա-
ռակվելու» անհեթեթ քարոզը: Իսկ ժողովրդական մասսաների
համար ամենամեծ չարը—ցարն էր, ցարական-կալվածատիրական
բյուրոկրատիան և նրան համակերպող խոշոր բուրժուազիան,
վորոնց միացյալ ուժերը պատրաստ էլին վճռապես խափանելու
բմրաստության ամեն մի արտահայտություն:

Այդ տեսակետից տոլստոյական «չարին չհակառակվելու»
պրոպագանդը փաստորեն գալիս էր համակերպվելու քաղաքական
դաժան, խեղդիչ իրականությանը: Հասարակական տրամադրու-

թշուհը—տրտուհնջն եր, անձկութիւնը, տխրութիւնը: «Մոռալ մարդիկ», «տխուր մարդիկ», «մենավոր ու մանր մարդիկ»,—անաւաջն իրականութիւնը, վորի տաղանդավոր արտահայտիչը չեղավ Չեխովը: Իսկ գեղարվեստական քննադատութեան բնագավառում նուէն ութսունական թվականներին արդեն տիրապետող եր դարձել «մաքուր արվեստի» տեսութիւնը:

Սակայն իննսունական թվականների սկզբից սկսվում է հասարակական տրամադրութիւնների բարձրացում: Արդշունաբերութեան բուռն զարգացման սկիզբը և 1891 թ. մեծ սովը դարձան յիշակետներ հասարակական տրամադրութիւնների բարձրացման: Ընկած տրամադրութիւնների, հոռետեսութեան, նարոգնիկութեան խորտակման ալդ շրջանին հաջորդեց մի նոր շարժում, վորը ժխտելով ոռւսական զարգացման «հատուկ» ուղիները, հասարակական ապագայի իդեալը կապեց քաղաքի նոր-նոր կազմակերպվող բանվորական շարժման հետ, նշանաբան ունենալով «աշխատանքի ազատագրութեան» գաղափարը մարքսիստական ուսմունքի գծած ուղիներով: Թեև պետք է ասել, վոր ութսունական թվականների վերջին և իննսունականների սկզբին ալդ շարժումը տակավին իր խանձարուրի մեջ եր:

Յեւ անա գեղարվեստական գրականութեան մեջ տիրող կրավորական, մտավախ տրամադրութիւնների ալս մթնոլորտում անսպասելի կերպով հնչեց հասարակական արհամարհված խավերից յեւած բուռնտարի, ըմբոստ «մրրկաբերի» բողոքող ձայնը:

Իա Մաքսիմ Գորկից եր, վորի բերած մոտիվները ոռւս գրականութեան մեջ պայթեցին իրրե մի փոթորիկ, պատուեցին պեսիմիզմի, ձեռնթափութեան քողը և լցրին գրական մթնոլորտը զարմանալի առույգ, հուսադրիչ տրամադրութեամբ, «խենթերի քաջութիւնը» յերգող կայտառ հնչուններով:

Վոճը վառ, շեշտակի, գունեղ, լեզվական գանձերը հանած ժողովրդական անմիջական աղբյուրից, թարմ, հատու և հանդուգն: Ռուսական «մրրկաբերն» իր առաջին գրվածքներով ցուցադրեց մի տեսակ տարերային սեր դեպի կյանքը, անգուսդ տենչանք՝ հեղաշրջելու աշխարհի կարգերը, մարդկանց հարաբերութիւնները:

Ռուս գրողներից վոչվոք այնպես բուռն վերելք չի ունեցել, այնպես արագ լայն ժողովրդականութիւն ձեռք չի բերել, ինչպես Գորկին: Ամենակարճ ժամանակում նա դարձավ բանվորների, հեղափոխական դեմոկրատիայի և յերիտասարդութեան

ամենասիրելի գրողը: Ալդ հոչակը տարեցտարի մեծանալով՝ անցավ մեր սահմաններից դուրս, և Գորկին ստացավ համաշխարհային գրողի անուն Յեւրոպայում և Ամերիկայում: Նրա գրվածքները չտեսնված արագութեամբ էլին սպառվում, սկզբում տասնչակ, հետո հարյուր-հազարավոր որինակներով: Որինակ, «Մեչաճճեր» («Գաղքենիներ») պիեսը, վոր լուչս տեսավ 1900 թվին, տասնհինգ որում տարածվեց 25,000 որինակ: Նուչնպիսի արագ վերելք ունեցավ Գորկին արտասահմանում: Մի-յերկու տարվա ընթացքում նրա գրվածքները թարգմանվեցին միլիոնավոր որինակներով: Մանավանդ մեծ յեղավ նրա հոչակը Գերմանիայում, ուր բացի այն, վոր հարյուր-հազարավոր որինակներով սպառվում էլին նրա գրվածքները, գերմանական բազմաթիվ բեմերի վրա հարյուրավոր անգամ ներկայացվում եր նրա հայանի «Հասակում» պիեսը: Գորկու ժողովրդականութեանը քիչ չե ոժանդակել այն, վոր նա սերտ կերպով կապված եր պրոլետարական տարրերի և ժողովրդական վարի խավերի հետ. 900-ական թվականներին հարել մարքսիզմին, դարձել և անգամ սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեան:

Ո՞վ եր Գորկին: Մանր արհեստավորական ընտանիքի գավակ, նա շուտով վորբանում և և մնում հացի կարոտ: Փոքր հասակից ստիպված իր գլխի ճարը տեսնելու՝ նա լինում և խանութի ծառայող, հետո աշակերտ յեկեղեցական մի պատկերագրողի մոտ: Ալդտեղ էլ յերկար չի մնում և հետզհետե մի գործից անցնում մյուսին, ամեն տեղ հանդիպելով անաւելի պաշմանների ու զրկանքի: Լինում և խոհարարի ոգնական նավի վրա, բեռնակիր՝ նավահանգստում, հացթուխ, խնձոր ծախող, փայտ սղոցող, յերկաթուղային պահապան, բանվոր՝ Թիֆլիսի յերկաթուղային արհեստանոցում, թղթատար Նիժնի-Նովգորոդի մի փաստաբանի մոտ, լրագրային ֆելիետոնիստ և ապա ինքնուս գրող: Ապրել և բոսյակների մեջ, թափառել ամբողջ Ռուսաստանում, վոտով չափել յերկրի բոլոր ճանապարհները:

Անա «եռապներ», վորով անցել և Մաքսիմ Գորկին իր վորբ մանկութեան որերից մինչև գրող դառնալու առաջին փորձը: Նրա կյանքի ալդ տարիները յեղել են խիստ ծանր. ծայրահեղ աղքատութեան հետ ավելի անտանելի յեր այն վերաբերմունքն ու ստորացումը, վոր տերերի կողմից նա կրել և, և վորը շատ անգամ նրան կատարչալ հուսահատութեան են հասցրել: Զնայելով վոր Գորկին սովոր և յեղել ամեն տեսակ զրկանքի, ամուր՝ կյան-

քի հարվածների առաջ, բայց մի անգամ ունենալով ծայր աստիճան հուսահատական վաղըկշան, ամուր ջղերով այդ մարդը դիմել է ինքնասպանության, բայց վերքը մահացու չլինելով՝ փրկվել է (1888 թվին):

Տաղանդավոր գրող ճանաչվելու տարիներին Գորկին, ինչպես ասացինք, ճանաչված է նաև իրրե հեղափոխական: 1898 թվին նա մարքսիստական «ЖИЗНЬ» («Կյանք») պարբերականի մոտիկ աշխատակիցն էր, իսկ կուսակցության ակտիվ գործող՝ 1901 թվին: Վերադառնալով իր անմիջական մասնակցությունն է ունենում այն պայքարում, վոր սոցիալ-դեմոկրատիան վարում էր ցարական կառավարության դեմ: Նույն թվին ձերբակալվում է, մեղադրվելով բանվորներին ուղղված մի կոչ կազմելու և հրատարակելու մեջ: Իսկ 1905 թվին հունվարի 9-ի դեպքերից հետո Գորկին միապետություն դեմ գրած իր ապստամբական մի կոչի համար բանտարկվում է Պետրոպոլիսի բերդում, ուր նրա թոքերի հիվանդությունն ստանում է շատ սուր կերպարանք, արյունհոսությունը հասնում վտանգավոր չափերի:

Ցարական դաժան դահիճները նրան մահվան դուռը կհասցրեն, չեթե պրոլետարիատի, արմատական ինտելիգենցիայի, ապա նաև արտասահմանյան հասարակական կարծիքի ճնշման տակ իշխանություններն ստիպված չլինեին հանել նրան բերդի քարե տուրակներից: Գորկին նույն թվին հոկտեմբերյան հռչակավոր գործադուլից հետո հրատարակում է բալլադիկան «Նոր կյանք» («Новая жизнь») թերթը: 1906-ին հեռանում է Ռուսաստանից և պայքարը ցարական միապետության դեմ շարունակում արտասահմանում, շատ մոտ հարաբերության մեջ լինելով այն ժամանակ Շվեյցարիայում ապրող ընկ. Լենինի հետ: Պետք է ասել, վոր Գորկին իր գրվածքների համար ստացած խոշոր գումարների (Ռուսաստանի և արտասահմանյան հրատարակիչներից) զգալի մասը հատկացնում էր հեղափոխական նպատակներին: Բացի այդ Իտալիայի Կապրի կղզում նրա միջոցներով հիմնվել էր սոց.-դեմոկրատ պրոպագանդիստների մի դպրոց, վորտեղ պատրաստվում էին Ռուսաստանից չեկած բանվորները, վոր հետո վերադառնում էին չեղիր հեղափոխական աշխատանք կատարելու համար:

Հատուկ ուշադրության արժանի չե Լենինի վերաբերմունքը, վոր նա ունեցել է դեպի Գորկին: Առանձին հարգանքով ու գնահատանքով է խոսում նա ուսումնական մեծ գրողի մասին՝ նրան գրած իր բազմաթիվ նամակներում: Բարձր գնահատում էր նաև տաղանդը,

նրա արվեստը, միաժամանակ նշանակություն տալիս նրա կարծիքին առանձին խնդիրների նկատմամբ: Լենինը Գորկուն համարում էր հեղափոխական Ռուսաստանի մեծագույն գեղարվեստական գրողը: «Վլադիմիր Իլյիչը,—ասում է ընկ. Կամենսկը,—վոր միայն գնահատում էր Գորկուն. նա նրան պարզապես սիրում էր վորպես խոշոր մարդու, վոր դուրս էր չեկել այն «վարի» խավերից, վորոնց հաղթանակի մեջ Իլյիչը տեսնում էր մարդկության պատմության հերթական ետապը»: Ընկ. Կամենսկի ասելով՝ Լենինի հետաքրքրությունն ու սերտ կապը դեպի Գորկին նկատելի չե նրա գրած գրեթե բոլոր նամակներում. ավելի պարզ արտահայտվելիս է չեղել նա այդ մասին բերանացի գրույցների ժամանակ:

«Ընկեր Գորկին,—գրում է Լենինը 1913 թվին,—շատ սերտ է կապվել Ռուսաստանի և ամբողջ աշխարհի բանվորական շարժման հետ»... «Գորկին պրոլետարական արվեստի անպայման խոշորագույն ներկայացուցիչն է, վորը շատ բան է արել նրա համար և դեռ շատ ավելի կարող է անել: Սոց.-դեմոկրատական կուսակցության ամեն մի ֆրակցիա կարող է իրավամբ պարծենալ Գորկուն ունենալով իր շարքերում»... Նույնիսկ.—«Պրոլետարական արվեստի մեջ Մ. Գորկին խոշոր պլյուս է, չնայած նրա համակրությունը մասիկմին * և ուղղվածին **»:

Յեղ սակայն Լենինը, բարձր գնահատելով հանդերձ նրա տաղանդը, վերջինիս սկզբունքային շեղումների ժամանակ չեղել է անխնայ, չենթարկել նրան ամենախիստ քննադատության: «Գորկու դեմքը—գեղարվեստական խոսքը,—ասում է ընկ. Կամենսկը,—Վլադիմիր Իլյիչը գնահատում էր շատ բարձր և տալիս էր նրան խոշոր նշանակություն: Դրա համար էլ ավելի տաք քննադատության էր չենթարկում նրան, չեթե թվում էր Իլյիչին, թե գեներալ արձակած գնդակը անցնում է նշանի կողմով»:

* Մասիկմ—փիլիսոփայության մեջ՝ իդեալիստական պոզիտիվիզմ, վորով տարվել էլ են Ա. Բոգդանով, Լոնաշարսկի և մյուս «փաբրիկանտները», վորոնց դեմ դուրս չեկավ ընկ. Լենինը իր «Մատերիալիզմ և իմպերիալիստիկիզմ» հայանի հատորով, անվանելով մասիկմը սեպեցիոն փիլիսոփայություն (տես Ленин, Собр. соч., т. VIII, 1923):

** Ուղղված—իրենց «ձախ» համարող վախճանագրի տառերը՝ չեռ վառելի բաղնիկ ներկայացուցիչներին, բայց տառադարձի բոլոր լեզվա հնարավորություններին (Պետական Դոմա, պրոֆմիություններ, ապահովագր. պրամակցիներ, բանվորական տկուրներ և այլն) ցարիզմի պայմաններում և տանել միմյան գաղափար-անդրհատակային աշխատանք: Ընկ. Լենինը անխնայ պայքար սկսեց «սոցիալիզմի» դեմ, ապացուցեց, վոր դա մի վտանգավոր քայլ է՝ մասսաներից կտրվելու, և ցրեց նրա կողմնակիցների պատրանքը:

Այս ել պետք է ասել, վոր Լենինը մարքսիզմի փիլիսոփայության խնդիրներում ներդրածիս եր Գորկու նկատմամբ, առհասարակ համբերող, գտնում եր նույնիսկ թուլյաբերելի, վոր նա գրի վոչ-Ֆրակցիոն հրատարակութունների մեջ: Սակայն հիմնական սխալների նկատմամբ անխնա լեր: Որինակ, իր հայտնի «Խոստովանություն» գրքից հետո, լեր Գորկին Դոստոյևսկու մասին գրած հոդվածում (1913 թ.) մի անգամ ել հնարավոր է համարում (Լուսաշարսկու հետ միասին) «աստվածորոնման» և «աստվածատեղծման» հայտնի արտաբեր, Լենինը ամենախիստ բառերով և վորակում Գորկու սալթաքումը, համարելով այն «ոնտկցիոն և բուրժուական» հնարագիտություն:

Բայց նույն նամակներում Լենինը առանձին հոգատարություն և ցուցադրել հիվանդ Գորկու նկատմամբ, միշտ խորհուրդներ տալով նրան և ստիպելով բժշկվելու հիմնական կերպով և նորագույն մեթոդներով:

1913 թվի սկզբներին Գորկին հիվանդանում ե, ըստ լերե-վութին, բավական լուրջ: (Թանգագին Ա. Մ. (Ալեքսեյ Մաքսիմիչ),—գրում է նրան Լենինը,—այդ ինչ եք անում գուր, ձեզ վատ եք պահում: Շատ եք աշխատել, հոգնել եք, ներվերդ ցավում են: Դա անկարգություն ե: Մանավանդ Կապրիում, այն ել ձմեռ ժամանակ, լեր լեկոդների թիվը, լերեի, քիչ ե, և կարող ելք կանոնավոր կյանք վարել: Առանց հսկողություն եք, ինչ ե, ձեզ բաց եք թողել: Ծիշտ եմ ասում, լավ չե: Հավաքեցեք ձեզ և հաստատեցեք խիստ ուժով: Հիվանդանալ ներկա ժամանակներում՝ անթուլլատրելի բան ե»...

Հետագա գրեթե բոլոր նամակներում Լենինը կրկին վերադառնում է Գորկու բժշկության հարցին: Գրում ե, վոր իրեն առանձնապես անհանգստացնում է նրա հիվանդությունը, խորհուրդ տալիս գնալ գերմանական սանատորիա (St. Blasien, Շվեյցարիայի մոտ), «վորակ բժշկում և բուժորովին առողջացնում են թոքային հիվանդներին, կարողանում են լիակատար կերպով սպիացնել, լավ կերակրում են, հետո սխտեմատիկորեն սովորեցնում ցրտի և հետո գուրս թողնում վորպես աշխատանքի ընդունակ և պիտանի մարդիկ... Շատ եմ վախենում, վոր դա քիստի ձեր առողջությանը և խախտի ձեր աշխատանքի ունակությունը... Շատ եմ խնդրում լրջորեն սկսել բժշկության գործը. հավատացնում եմ, կարելի չե բուժորովին լավանալ, իսկ անուշադիր թողնել—ուղղակի անաստված բան ե և հանցավոր»:

Իսկ թե ինչ եր Լենինը Գորկու համար,—դրա մասին վարիք ել չկա խոսելու, քանի վոր Հոկտեմբերյան հեղափոխություն ծանր տարիներին, քաղաքացիական կոիլիերի դաժան շրջանում, լեր Գորկին սալթաքել եր բալլեիկյան դիրքերից, անգամ այդ լքյալ վիճակում Լենինի մասին նա սքանչացումով է խոսում «Կոմունիստական Խնտերնացիոնալի» 12-րդ համարում (1920 թվի) վեր հանելով հանճարեղ ղեկավարի պատմական դեմքը, նրա մեծագործությունը:

Գորկին հետևյալն է գրում Լենինին նվիրած իր հոդվածներից մեկում. «Լենինի դերը վորպես Ռուսաստանի ռեֆորմատորի, իմ կարծիքով, ավելի վորք ե, քան նրա նշանակությունը վորպես համաշխարհային հեղափոխականի: Նա վոչ միայն այն մարդն է, վորի վրա պատմությունը դրել է մի սարսափելի պարտականություն՝ հիմնավորապես հեղաշրջելու մարդկային խայտաբղետ, դանդաղաշարժ, ծուլ մըջնոցը, վորի անունն է Ռուսաստան,—այլ և նրա կամքը՝ դա մի անդուլ **свободы** * ե, վորի հարվածները հզորապես թափահարում են Արևմուտքի ամրակուռ կապիտալիստական պետությունները և Արևելքի պորկական բռնապետությունների հազարամյակներով պառկած գուղձերը»: «Ինչ թվում է, թե նրան գրեթե չի հետաքրքրում անհատական-մարդկայինը. նա մտածում է միմիայն կուսակցությունների, մասսաների, պետությունների մասին, և այն բանում նա ոժտված և նախատեսության շնորհքով, մտածող-փորձարարի հանճարեղ ինտուիցիայով...»:

«Լենինի ամբողջ կյանքի հիմնական նպատակը համաշխարհային բարիքն է, ուստի նա անխուսափելիորեն պիտի նախատեսեր հեռավոր դարերում ունենալիք վախճանը այն մեծ պրոցեսսի, վորի սկզբնավորությունը ասկետորեն և հերոսաբար ծառայում է նրա ամբողջ կամքը»:

Այսպես է բնորոշել Գորկին միջազգային պրոլետարիատի հանճարեղ ղեկավարին, աշխարհի բոլոր ճնշվածների համար պաշտամունքի առարկա դարձած մեծ հեղափոխականին:

* * *

Գրական ասպարեզ է մտել Գորկին 1892 թվին իր «Մակար Չուկրա» գրվածքով: Նրա գրական առաջին շրջանի գործերը կարելի չե բնորոշել ուժանտիզմով և բողոքող ինդիվիդուալիզմով:

* Պարսպափորձան հարվածող մեքենա (հնում):

անհատապաշտութիւնը: Գորկին հանդես ե գալիս վորպես ջատագով ուժեղ տիպերի, նահանջ ե գիշում չիմացող անհատների: Բայց այդ ուժեղ անհատներին նա չի վերցնում վիպասանների համար սովորական դարձած ինտելլիգենտ կամ սոցիալական վերին խավերի «հերոսներից»: Նրա «անհատները» ուսական ստորին մոտացված խավերից են — բոսյակներ, կյանքից ծեծված, դժգոհ, սոցիալական անարդարութեան հանդեպ գազազած լուծպեն-պրո-լետարներ: Դա ուս հասարակութեան ե գրականութեան համար մի անձանութ աշխարհ եր, վոր նա աշխպես գունեղ ու գրավիչ պատկերավորութեամբ ներկայացրեց:

Գորկու բողոքող, փիլիսոփայող բոսյակները կամ նրա հեքիաթների հերոսները մի պահանջ ունեն—անհատի ազատագրութիւնը նրան կաշկանդող հասարակական բոլոր կապանքներից: Ժիշտ ե, ուս գրականութեան մեջ 90-ական թվականներին անհատապաշտութեան լերդիչներ ելին նուշնպես դեկադենտները, սիմփոլիստները, բայց հիմնական տարբերութիւն կար վերջինների ե Գորկու ինդիվիդուալիզմի միջև:

Սիմփոլիստների անհատապաշտութիւնը ուներ ինքնագոհ բնույթ. նրանց պահանջն եր անհատի ներքին ազատագրումը՝ բուրժուական կարգերի արդեն տիրող շրջանակում: Սոցիալական-քաղաքական հեղաշրջման խնդիր չունեչին սիմփոլիստները: Գորկու անհատապաշտութիւնը, ընդհակառակը, ըմբոսացում եր, մի տեսակ բուժնտարութիւն հենց այդ կարգերի դեմ, այդ կարգերից բղրող անհավասարութեան ե ուրիշ աշխանակ կաշկանդումների դեմ:

Բողոքող լինելով՝ նրա հերոսներն անդուպ են ծալք աստիճանի ե մի տեսակ սոցիալական խորթացման դատապարտված:

«Մակար Զուգրա»-չի Լոյկո Զոարն ու գեղեցկուհի Ռադգան, իրար սաստիկ սիրող զույգը, չեն հասկանում իրար, շնորհիվ յուրաքանչյուրի անգուպ անհատականութեան, անմիտ անգիշողականութեան: Ամեն մեկը նրանցից, լինելով իր աշխպես ասած անհատական բացարձակ ինքնուրուշնութիւնից, պահանջում ե մշուի ստորադասութիւնը, ե սերը այդ լերկու «ուժեղ» անհատականութիւնների փոխվում ե վողբերգութեան: Լոյկոն սպանում ե Ռադգային, Ռադգայի հաչրն ել նուշն դանակով սպանում Լոյկոյին աշն ժամանակ, լերը վերջինս վոժիբը կատարելուց հետո կնոջ դիակի վրա ընկած հեկեկում եր:

Գորկու այս տիպի ուսմանտիկ գրվածքների ինդիվիդուալիզ-

մը գերազանցորեն բնագրական ն: Նրա «ուժեղ անհատները» գործողութեան դրդիչը բնագրն ե, բայց նեղ, տարերային ե անկոտրում, բայց նեղ, անձնական շրջանակում, վորովհետև չունի կազմակերպվելու սոցիալական միջավայր, կազմակերպված ձեով ել իր ուժը գործադրելու համար: Յեկ գրա համար ել Գորկու այդ շրջանի հերոսների նշանաբանը, թե՛ «յով ե կործանվել, քան հնազանդվել»—կրում ե շատ պրիմիտիվ բնույթ:

Գորկուն գրավողը, ըստ լերկութիւն, լեղել ե ամբողջացած ուժեղ անհատը, վորը չգիտե, թե ինչ ե գիշումը, ինչ ե համակերպումը մի միջավայրում, ուր սոցիալական անիրավ կարգերի ե տիրող ռեակցիայի հեղձուցիչ մթնոլորտի հանդեպ չպետք ե լինի վնչ համակերպում, վնչ գիշում:

«Ուժեղներ չկան»,—ասում ե հոսետես գարձած պառավ իգերգիլը ե մտածում—հւր են կորել կորովի մարդիկ,—այդ քառերի մեջ գնելով հասարակական իմաստ:

Մակայն բունտար ե լավատես Գորկին «կորովի ե ուժեղ» մարդիկ գտնում ե վարի խավերում, տալիս նրանց լեղենդար կերպարանք, բարձրացնում մինչև անձնագոհութեան աստիճան: Այգպես ուժեղ ու կորովի լեր նրա Դանկոն, վորը իր թշվառ ժողովրդին փրկելու ե տիրող թանձր խավարը փարատելու համար սեփական ձեռներով պատուեց իր կուրծքը, հանեց աշնտեղից սիրտը, դեպի մարդիկ տածած մեծ սիրտ կրակով վառված սիրտը, լուսավորեց նրանով ճահճոտ մութ անտառը, ե ճահիճների աշխարհում հլուծված, տառապող ժողովրդին առաջնորդեց դեպի լաշնարձակ լուսավոր դաշտավայրը («Պառավ իգերգիլը»):

Այսպես «Պառավ իգերգիլի» հերոսը—Դանկոն, նուշնպես ուժեղ ե ե աննահանջ, բայց աշխպես սոցիալական խորացման դատապարտված մարդ չե, ինչպես «Մակար Զուգրա» կամ «Պանը ե իր վորդին» գրվածքների հերոսները: Ընդհակառակը, նրա ուժն ու կորովն արդեն գործադրվում են հանուն մասսաների փրկութեան: Այստեղ «ուժեղ անհատի» հետ կապված ե վոշ թե նեղ անհատականը, այլ իր նման մարդկանց փրկելու անձնագոհութիւնը:

—Դեպի սխրագործութիւն,—ահա ուժեղների, կորովի մարդկանց, բաջերի գերագուն նպատակը, վոր լերգել ե Գորկին իր հաչանի «Բագելի լերգի» մեջ: Այգտեղ լավում ե վոշ միայն բողոքի ձայնը ընդդեմ տիրող հասարակական ե քաղաքական ռեակցիայի, ընդդեմ մեղանական ճախճախուտի, վորի անձնավո-

բումը «սողալու ծնված» իժն է, այլ պարզապես զգացվում է նախապատրաստվող հեղափոխական պայքարի հեռավոր շունչը:

«Բազելի լերգի» մեջ Գորկին հնչեցնում է հեղափոխական տրամադրությունների արձագանքը:

— Ո՛ր, լերջանկություն կռվի, պայքարի,— գոչում է վերավոր բազեն, վորը «վոսոխների հետ մղած կռվի մեջ արնաքամ լեղած»՝ կռվ է գնում ծովի ալիքներին: Գորկին նախագուշակում է գալիք փոթորիկը և «քաջերի խենթության», ալիքն հեղափոխության ըմբոստություն փառքն է լերգում, «քաջերի խենթությունը» համարելով կյանքի գերազույն իմաստը:

Իրտելով վոստիկանական-կալվածատիրական Ռուսաստանի ճնշված մասսաների վիճակը, տիրող խավարը, հասարակական կյանքի մեռելությունը, թագավորող մտրակն ու շղթան՝ Գորկին 90-ական թվականների իր պատմվածքների լերկար շարքով ցուցադրեց նախ այդ կյանքի մոռյլ հասակը:

Մինչև Գորկին վոչվոր կարծես չեր նկատել ոռւսական կյանքի այդ «հատակը», տիրող կարգերից տառապող «նախկին մարդկանց», չեր լսել նրանց փիլիսոփայությունն ու բողոքի ձայնը:

«Ձեկաւ», «Կոնովալով», «Մալվա», «Ուլով ամուսինները», «Նախկին մարդիկ» և այլ գրվածքներում շարան-շարան գալիս-անցնում են հերոսների խմբեր, վորոնց ամենագրավիչ կողմը բացասում է տիրող կարգերի և Գորկու հերոսների համար ընդհանուր դարձած այն ճշմարտությունը, թե «մարդը ինքն է իր բախտի դարբինը»: Բայց կարևորն այն է, թե Գորկու պատմվածքներում նրանք դուրս են գալիս այնպես, վոր ընդունակ լինեն դառնալու իրենց «բախտի դարբինը»: Իհարկե, վոչ: Գորկու բոսյակները գաղազած մարդիկ են, բայց պայքարելու անընդունակ, վորովհետև կոլլեկտիվ ուժ չեն:

Բավական է հիշել նրա «Հասակում» պիեսի հերոսներին, վոր պարզ լինի, թե վոքքան անողնական են ու մոլորված նրանք, և վոր այդ մարդկանց փրկությունը վնչ թե իրենցից պիտի բղխի, այլ ուրիշ տեղից: Վոքտեղից: Այլանդակ կարգերի խորտակող միակ ուժը կազմակերպված պրոլետարիատը կարող եր լինել, վորի վրա և բեռնեց իր հաջաքը Գորկին, լերբ 900-ական թվականների սկզբին տեղի ունեցան բանվորական հսկայական գործադուլներ, տնտեսական պահանջների հետ լերևան հանելով քաղաքական լոզունգներ:

Յեվ ահա հանձին պրոլետարիատի Գորկին գտավ ապագա

կյանքի կառուցողին, վոր ընդունակ է մահացու հարված տալ հին կարգերին, ընդունակ է պայքարելու և հաղթելու: Գորկին որդանական ատելություն ուներ դեպի բուժ ցարիզմը, դեպի կալվածատեր-բուրժուական սեփականությունը: Իր մի շարք հետադարձվածքներում նա հանդես է բերում բանվորական տիպեր, պատկերացնում նրանց գործադուլը, պայքարը, ընդհարումը ցարական վոստիկանների ու ժանդարմների հետ: «Մրկաբերի» լերգիչը դառնում է ոռւսական պրոլետարիատի սիրելի հեղինակը, դառնում է հեղափոխական մասսաների պարծանքը, իսկ մեծ հեղափոխական Լենինը նրան անվանում է «պրոլետարական արվեստի անպայման խոշորագույն ներկայացուցիչ», ընդունելով, վոր Գորկին իր դեղարվեստական գործերով իսկական պրոլետարական գրող է:

Գորկին ըմբռնեց պրոլետարիատի դերը գալիք հեղափոխության մեջ, նախագուշակեց ու լերգեց իր «Մրկաբեր»-ով սպասվող մեծ փոթորիկը: Այդ արձակ բանաստեղծությունը նա գրեց առաջին հեղափոխությունից լերբ տարի առաջ: Յերգեց «վես ու հպարտ մրկահավի» ճախրանքը, վոր դուրս եր լեկել խիզախորեն դիմադրելու «վոռնացող հոգմերին» և «ճալթող ամպրոպին»:

«Մրկի, շուտով մրկի կպալթի սաստիկ»: Իսկ «հալթանակի մարգարեն» ահա կանչում է.— «Փոթորիկն ահեղ թող ուժգին պալթե»:

Այդ շրջանի գեղարվեստական արձակի մեջ Գորկին, թողնելով բոսյակներին, հանդես է բերում պրոլետարական գեմքերի ամբողջ մի շարան, հակադրելով նրանց թե ինտելիգենցիային, վոր թուլամորթ է և Ֆրադարան, և թե գյուղացիությանը, վորից սպասելիք չունի:

Հանրածանոթ է այն կարծիքը, թե Գորկին բացասական մոտեցում ունի գյուղացիությանը, համարելով նրան հետագեմ, նախապաշարված և դերի մասնավոր սեփականության*: Դեռևս իր գրական գործունեության արշալուսին նա հակադրել է գյուղին ժամանակակից քաղաքը, վորի խառնարանում միայն դարգանում է մարդկության մեծ մասի ազատագրության սաղմը: Դա իսկապես այն ժամանակ—90-ական թվականներին— հասկանալի

* Շատ տարրինակ է այդ տեսակետից ընկ. Ռադեկի այն կարծիքը, թե Մաքսիմ Գորկին կարող եր լիվ էս-եր համարվել իր գրվածքներով: Ընկ. Ռադեկը չի նկատել այն, վոր էս-երական կուսակցության բազան գյուղացիությունն եր, վորի պատմական դերը փանգամայն բացասում եր Գորկին: Կարելի լիք յերևակայել մի էս-եր առանց գյուղացիության:

մի ռեակցիա չէր նարողնիլներն սանտիմենտալ «մուժիկասիրութեան», մուժիկի իղեպիղապի ղեմ: Իր գրվածքներով Գորկին պատուեց գյուղի նարողնիկութեան այդ ոռոմանտիկ շղարշը և ոռոմական հեղափոխական դեմոկրատիայի ուշադրութեանը կենտրոնացրեց հեղափոխական մարքսիզմի գծած ուղիների վրա: Բայց և այնպէս չի կարելի ասել, վոր Գորկին բացասաբար և վերաբերվում գյուղական բոլոր խավերին, վոր նրա համար բոլոր գյուղացիք միեւնույն մակարդակի վրա չեն: Առաջին շրջանի գրվածքներում, — ինչպէս «Մալվա», «Նախկին մարդիկ», «Կիրիլկա» և այլն, — Գորկին գյուղական վորոշ տիպերի նկատմամբ ցուցադրում և առանձին համակրանք, ընդգծելով գյուղացու աշխատանքի վերական կողմերը: Խիստ քննադատութեան լինթարկելով գյուղացիական Ռուսաստանի մութ կողմերը՝ Գորկին ուզում ևր ցույց տալ, վոր հասարակական տեսիլ կարգերի հեղաշրջողը գյուղը չի լինելու: Հեղափոխութեանը պիտի գա քաղաքից, վորովհետև այնտեղ և կենտրոնացած բանվոր դասակարգը, նրա առաջապահը, պայքարող կազմակերպութեանը:

Հոկտեմբերից մի քանի տարի հետո Գորկին Լենինին նվիրած իր հոդվածում, ակնարկելով գյուղացիութեանը՝ գտնում և, վոր հեղափոխութեան հետեանքով «գյուղացիների զգալի տոկոսը ուզում և լինել կուշտ բուրժուաներ — և վոչ ավելի»:

Սոսքը, ուրեմն, վերաբերում և վոչ բոլոր գյուղացիներին, այլ նրա այն խավերին, վորոնք բուրժուաներ են ուզում դառնալ ուրիշի աշխատանքը շահագործելով:

Յեւ այսպէս, խստորեն քննադատելով լիբերալ և նուէնիսկ արմատական ինտելիգենցիային, վորի ճառերը չերեք չեն համապատասխանել նրա գործերին, նաև չհավատալով գյուղացիութեանը, — Գորկին իր հայացքը դարձնում և բանվոր դասակարգի կողմը:

Հիշենք նրա այդ կարգի մի քանի պատմվածքները:

«Չարամեհի» պատմվածքում Գորկին դուրս և բերել գրաշար Նիկոլիա Գիդոգլովին, վորը դատարկ ու հիմար բան և համարում բուրժուական լիբերալ մամուլի անվերջ զրուցները «գործարանային օրենսդրութեան» և նման բանվորական խնդիրների մասին: Իր այդ կարծիքը գրաշարը փակագծի մեջ ավելացնում և վերոհիշյալ հարցին նվիրված մի ճոճոտան հոդված շարելիս: Գրաշարի այդ ծանոթութեանը չի նկատում խմբագիրը, և հոգվածը մյուս օրը լույս և տեսնում ծանոթութեամբ: Գիդոգլովը իր հան-

դուգն քայլի համար տպարանից անմիջապէս դուրս և ընկնում, բայց հետևյալ օրը, գինովի վիճակում՝ պատահելով խմբագրին, նրա լերեսին և շարտում թուլամորթ, տատանվող, բուրժուազիական սպասովորող, բայց ազատամիտ, ֆրադներ գործածող ինտելիգենտի կեղծիքը, նրա վոչնչութեանը:

«Յոմա Գորգեյեվ» պատմվածքում լրագրական տանջված, հիվանդ աշխատակցի բերանով Գորկին դարձյալ հայտարարում և, վոր աշխատավոր ինտելիգենցիան միմիայն պրոլետարիատի հետ կլինի, վորովհետև նա այլ ճանապարհ չունի, վորովհետև շահագործվող, հալածվող մարդկութեան միակ ազատարարն ապագային նայող պրոլետարիատն և, ֆիզիկապէս և հոգեպէս առողջ բանվոր դասակարգը:

— Ընկերներ, — ասում և նա բանվորներին, — մենք բախտով կապված ենք իրար, վորպէսզի իրար լրացնենք... Ապագան ձերն և, բարեկամներ: Մեծ աշխատանք և սպասում ձեզ... Այդ դուք պիտի ստեղծեք նոր կուլտուրա... ամեն ինչ ազատ, կենդանի և վառ:

— Մենք կհաղթենք, — գոչում և մեքենավար Նիլը «Մեռացնեն» պիեսում:

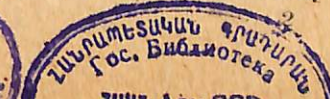
Նիլը համոզված և, վոր դրութեան տերը պիտի լինի նա, ով աշխատում, արտադրում և: Նա պիտե, վոր այժմ տիրողներն ու հրամայողները «խոզերն են, հիմարները և գողերը», բայց — «վոչինչ, մենք կհաղթենք», — պնդում և նա:

Ահա նրա աշխարհայացքը և հավատը պրոլետարիատի ուժերի վրա:

Ավելի լայն ու խոր շրջանակ և վերցրել Գորկին բանվորական շարժումը պատկերացնելու համար իր հետագա, մանավանդ «Թեմամիներ» և «Մալքը» գրվածքներում: Յերկու դեպքումն էլ հեղինակը պատկերում և պրոլետարական պայքարող մասսաներին և նրանց ըստ ամենայնի իդեալականացրած ներկայացուցիչներին, վորոնք գրվածքում ստացել են ոռոմանտիկ դուռնավորում:

Զնայելով գեղարվեստական պահասութեաններին, «Մալքը» վեպի հեղափոխական տենդենցը այնքան ուժեղ էր, վոր ցարական ցենզուրան արգելեց նրա տպագրութեանը Ռուսաստանում: Բայց նա լույս տեսավ արտասահմանում 1907 թվին, ռեակցիայի օրերին, դարձավ մասսաների վառ հետաքրքրութեան առարկան, կարդացվում և հափշտակութեամբ, տարածվում միլիոնավոր օրինակներով:

Ավելի մեծ լեզավ գրքի արժանիքը քաղաքական տեսակե-

տից, վորովհետեւ դա մի զգաստացուցիչ պատասխան եր՝ ուղղված ցարական իշխանութեան և բուրժուազիային, վոր հեղափոխական դասակարգի դատը չե թաղված, թե նա դեռ գալու չե, գալու չե իրրեւ մասսայական շարժման մի-վրեժխնդիր ուրազան:

Այդ ուրազանը չեկալ ուղիղ տասը տարի հետո: Ճիշտ ե, «Թշնամիները» գրամայում և «Մայրը» վեպում կուլող պրոլետարիատը պարտւում ե, կռիւլը վերջանում բանվորների բանտարկութեամբ, տաժանակիր աշխատանքով և կախաղանով: Բայց մի խորը համոզում մնում ե վեպի ընթերցումից,—այն, վոր չնայած բոլոր ժամանակավոր պարտութուններին, հաղթանակը, աշխուժանալով, բանվորների կողմն ե լինելու:

Այսպես ե գրել Գորկին իր հեղափոխական-դեմոկրատական և պրոլետարական գրվածքները քսան տարի առաջ, չերբ ուսուկան բանվորութունը տակալին ապրում եր գիտակցութեան շերտավորման պրոցեսը, չերբ նոր-նոր բարձրացող դասակարգի վառ տենչերին ու վերաբայ ձգտումներին ալելի համապատասխան եր ուժանտիկ գունավորում ունեցող արվեստը:

Գորկու գործերը գիտելիս առաջին տպավորութունն այն ե, վոր նրա պատկերած միջավայրը բազմակողմանի և տիպերը բազմազան են: Նա չի սահմանափակվում իրականութեան մի անկյունով. նրա հետաքրքրութեան առարկան հասարակական կյանքի բոլոր խավերն են: Յեւ դա ամենամեծ կոչումն ե ամեն մի գրողի: Այդ տեսակետից շատ հարուստ ե Գորկու տիպերի գալլերեան՝ կազմակերպող բուրժուազիա, կուպեցներ, մեշահներ, ուսուկան միապաղաղ պրովինցիան, բոսյակներ, չուղակներ, բանվորներ, գյուղացիներ և ինտելլիգենտներ: Բոլորն ել իրենց հատուկ պաշմաններում, հատուկ հոգեբանութեամբ, դատողութեամբ և ձգտումներով, վորոնք, առկայն, բեկվում, պատկերանում են՝ հեղինակին հատուկ լուսաբանութեամբ ու կենսահայեցողութեամբ:

Գորկու գրվածքների մեջ ուրույն տեղ են բռնում նրա «Հեքիաթները», վորոնց նյութը վերցված ե գլխավորապես իտալական բանվորների և աշխատավորութեան կյանքից: Լցված խորը հավատով դեպի շինարար աշխատանքը, լուսավիշ չերեխաները, բանվորների դասակարգային համերաշխութունը, կորովի մարդկանց գեղեցկութունը,—կենսաթրթիւ ու պայծառ այդ պատմը-վածքները Գորկու ստեղծագործութեան լավագույն եջերից են: Այս հատորում տպվող «հեքիաթները» մի ծաղկաքաղ են Գորկու համանուն ալելի մեծ հատորից:

Վերեր մենք ակնարկեցինք Գորկու իդեոլոգիական այն սալ-թաքումների մասին, վոր նա գործեց իր «Սոստովանութուն» գրքում և Դոստոյևսկու մասին գրած հոդվածում,—այն ե՝ «աստվածասեղծման» վերաբերմամբ,—և վորոնց դեմ իր ժամանակին աշխատեալ բուռն կերպով հանդես չեկալ Լենինը: Դա սոցիալիզմին մի տեսակ հավատի, նոր աստվածութեան «խորութուն» տալու փորձն եր, վերջինիս հետ «Ճշմարտութեան-Արդարութեան» («Правда-Справедливость») գաղափարը կապելու համար:

Իր այդ սալթաքումը հետագայում Գորկին ճանաչեց: Բայց տատանվող գրողը մի ալ սալթաքում ունեցալ Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան ժամանակ, չերբ քաղաքացիական դաժան կռիվների միջոցին հեղափոխութեան առջեւ պատասխանատվութեան կանչվեց նաև ինտելլիգենցիայի հակահեղափոխական մասը: Գորկին պարզապես վախեցալ աննախընթաց հեղափոխութեան բեքած արմատական հեղաշրջումից, հնի ավերածութունից: Նրան թվաց, վոր ժողովրդական, մանավանդ գյուղացիական տարրերը, վորոնց նկատմամբ խիստ վերապահ ե Գորկին միշտ, անկարելի կլինի դնել վորոշ հունի մեջ, ուժեղ գեկավարութեան տակ, և վոր իբր թե հանուն սոցիալիզմի սկսած մեծ շարժումը կհանգի անգղուսալ ավերի, դաժան խստութունների և ամեն ինչ վոչնչացման շենթարկելու անիշխանականութեան: Դուրս ե գալիս, վոր ցարիզմի, կալվածատիրական և բուրժուական կարգերի չարաչար տապալումը տենչացող ու քարոզող Գորկին մի տեսակ ներքին խուճապ դգաց, հենց վոր Հոկտեմբերին այդ ամենն սկսեց իրագործել ուս հեղափոխական պրոլետարիատը, իր հետ ունենալով ամբողջ գյուղացիութունը: Մի խոսքով՝ հոկտեմբերի հետ կապված տառնյակ միլիոնների տարերային շարժումը Գորկուն թվաց մասապալական խենթութուն,—և այն ել այն Գորկուն, վորը իր հեղափոխական գործունեյութեան արշալուսին իրեն հատուկ պաֆոսով չերգել ե «քաջերի խենթութունը», հնի դեմ անհավասար պայքարի չեւած, անարդ բռնութեան ու շահագործման, խավարի ու թշվառութեան դեմ ծառացած «քաջերի խենթութունը»...

Սակայն չեթե գեղարվեստական մեծ գրող և հեղափոխական Գորկին գիտե սխալվել, ապա նա գիտե նաև իր սխալը ճանաչել: Հոկտեմբերյան հեղափոխութունից միքանի տարի հետո Լենինին նվիրած հոդվածում Գորկին գրում ե. «Կար մի մոմենտ, չերբ Ռուսաստանի ժողովրդի նկատմամբ բնական խղճահարութեան տախտում եր ինձ խենթութունը համարել գրեթե վոճրագործու-

թյուն: Բայց այժմ, չե՛րբ տեսնում եմ, թե ինչպես այս ժողովուրդն ափելի լավ գիտե համբերութեամբ տանջվել, քան աղնվորեն և գիտակցորեն աշխատել (եթի պեսսիմիզմ «Ժողովրդի», այսինքն գլուզացիութեան նկատմամբ. — Մ.) — չե՛ս կրկին չե՛րգում եմ քաջերի սրբազան խենթութեան փառքը: Անշուշտ սխալն այստեղ լիովին չի ճանաչված: Բայց պետք է չենթադրել, վոր վերջիվերջո մեծ գրողը նորից չե՛րգելու չե՛ս ուսու հաղթական պրոլետարիատի ստեղծագործական կորովը, նրա տենչերը և գերագույն ջանքերը սոցիալական կյանքի բարձր ձևեր դարձնելու և «անհրաժեշտութեան թագավորութունից» դեպի «ազատութեան թագավորութունը» անցնելու համար: Դա նշանակում է, վոր ուսումական պրոլետարիատի հեղափոխական տրամադրությունների վաղեմի «մրկաբերը» «կրկին չե՛րգելու չե՛ս քաջերի սրբազան խենթութեան փառքը»: Բայց այս անգամ արդեն՝ ստեղծագործական «խենթութեան», այսինքն աշխատանքի պափոսի փառքը:)

Սակայն դա հնարավոր կլի՛նի այն ժամանակ, չե՛րբ չե՛րգիչը իր խարխալը կձգի չե՛րկրի սրտում, ֆիզիկապես կապրի խորհրդային ստեղծագործական կյանքի կենդանի խառնարանում:

Իսկ մինչ այդ, ինչպես վերջին տարիների ընթացքում, նրա ստեղծագործական ֆանտազիան վերարտադրելու չե՛ս անցյալի կյանքն ու տիպերը, վորոնք ապրել ու գործել են մինչև Հոկտեմբերը կամ Հոկտեմբերի առաջին ծանր տարիներում:

Գորկու վերջին խոշոր և գեղարվեստական գերազանց արժեք ունեցող գրվածքը «Յեսամոնովների գործն» է, ուր հեղինակը տալիս է ուսու բուրժուական չե՛րք սերնդի կյանքի խոսքով պատկերացումը: Առաջին սերունդը կապիտալ կուտակող է, ծագումով գլուզացի-բուլնցք, դադար չունեցող, անզուսպ բնազդների տեր, նախաձեռնող: Հաջորդող սերունդներն արդեն այլասերվում են, գնում դեպի անկում, մինչև վոր Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը գալիս և սրբում է նրանց վորպես պարագիտալին տարր:

Բացի դրանից Գորկին տպագրել է մի շարք ինքնակենսագրական պատմվածքներ («Իմ համալսարանները», «Հրդեհները», «Պահապանը», Տոլստոյի, Անդրեյևի մասին և ուրիշն.), վորոնք գրված են հիշողությունների և դիտողությունների ձևով: Վոճը հասցրած է իդեալական մաքրություն, հղկված պատկերները — կատարելություն:

Գորկին, վորքան մեղ հալտնի չե՛ս, պատրաստում է դարձյալ

մի նոր մեծ վեպ, ուր պատկերանալու չե՛ս մեր բարդ ժամանակների հետ կապված մոտիկ անցյալը՝ զործող բազմաթիվ հին և նոր դեմքերի գալլերեալով: Նկատելի բեղմնավորություն և ցուցադրում նա վերջին տարիներս, կարծես ապրելիս լինի ստեղծագործական մի նոր թարմ շրջան:

Գորկին, ճիշտ է, հեռու չե՛ս խորհրդային սահմաններից և դրա համար ել հաճախ անկատար է լինում նրա պատկերացումը խորհրդային մեծ Միության նկատմամբ, սակայն ապրելով Յեվրոպայում, նա զգվանքով է դիտում, թե ինչպես «կապիտալի չար պալում, նա զգվանքով է մարդկության մեծամասնությունը՝ աղքատությունում, ալիոսիզմով, հյուժախտով»:

Վոճը գործություններով լցված կապիտալիստական աշխարհը պետք է կործանվի, աշխատի փրկություն չկա աշխատանքի մարդկանց համար:

«Ինչպես հին Հոմեր արժանի դարձավ կործանման, — ասում է Գորկին Լենինին նվիրած նույն հոդվածում, — այնպես ել ժամանակակից աշխարհի վոճիներն արդարացնում են նրա կործանման անհրաժեշտությունը: Դա պատմական անհրաժեշտություն է, վորը չի կարող վերացնել վոչվոք և վոչ մի բան»:

Գորկին չեղել է և կմնա ուսումական և միջազգային պրոլետարիատի սիրելի գրողը, վորովհետև նա պրոլետարիատի հետ միասին այժմ ել հավատում է, վոր պրոլետարիատի սոցիալական մեծ պայքարը միայն ընդունակ է մարդկությունը տանելու դեպի տենչալի համայնակեցություն, դեպի կոմունիզմ: Վորովհետև դա «պատմական անհրաժեշտություն է, վորը չի կարող վերացնել վոչվոք չե՛ս վոչ մի բան»...

ՍՈՒՐԻԱԹՅԱՆ

Մայիս, 1927

Թիֆլիս

ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԱՇՆԱՆԸ...

...Մի անգամ աշնանը չես մի շատ անհարմար և անախորժ շրջության մեջ ընկա: Մի ոտար քաղաք ելի չեկել. վոչ մի ծանոթ չալատահեց, գրպանումս ել փող չկար. և չես մնացի աչքպես առանց ընակարանի ու առանց կոպեկի: Առաջին որերը չես ծախեցի հագուստիս մի մասը, վոր կարելի չեր ծախել: Հետո ուղևորվեցի Պեպի նավահանգիստը, վոր գտնվում է «Գետաբերան» կոչվող հեռավոր քաղաքամասում: Նավագնացության ժամանակ այնտեղ կցանքը չեռում եր, աշխուժ, աշխատանքով լի մարդ հեշտությամբ կարող եր իր համար գործ գտնել: Իսկ այդ ժամանակ ամեն ինչ դատարկ եր ու խաղաղ, վորովհետև արդեն հոկտեմբեր ամսվա վերջերն ելին:

Յես թափառում ելի միայնակ դատարկ շինությունների ու փոքրիկ տախտակամած խանութների միջև ու հազիվ ելի շարժում հոգնած վոտքերս: Աչքերս գետնին հառած, ուղում ելի աչք ցեխերի մեջ ուտելիքի վորեւե մնացորդ գտնել և մտածում ելի միևնույն ժամանակ. ինչ լավ բան է կուշտ լինելը...

Քաղաքակրթության ներկա պայմաններում հոգեկան քաղցր ավելի հեշտ կարելի չե հագեցնել, քան մարմնականը: Դուք թափառում եք լերկար փողոցներով. ձեր շուրջը բարձրանում են գեղեցիկ շինություններ, վորոնց մասին ամենայն համարձակությամբ կարող եք ասել, վոր նրանք նույնչափ գեղեցիկ են և ներքուստ. նույնչափ ճաշակով ու շքեղ կահավորված: Այդ բոլորը կարող է ձեր մեջ քաղցր մտածմունքներ առաջ բերել ճարտարապետության, առողջապահության և ելի ուրիշ շատ մեծ-մեծ բաների մասին: Չեզ պատահում են տաք ու գեղեցիկ հագնված մարդիկ. նրանք անչափ բարի չեն և քաղաքավարի. նրանք ամենայն զուգությամբ խուլս են տալիս ձեզանից, վորպեսզի չնկատեն ձեր ցավալի գոչությունը... Աստված վկա, քաղցած մարդու հոգին ավելի լավ է կերակրվում միշտ, քան կուշտ մարդու հոգին: Ահա ձեզ մի գրություն, վորից կարելի չե շատ սրամիտ լեզրակացություն դուրս բերել կուշտ մարդկանց ոգտին:

...Գիշերը մոտենում էր: Անձրև էր գալիս և հյուսիսից մոնչալով փչում էր քամին: Նա կատաղի շվվոց էր բարձրացնում գատարկ մնացած փայտաշեն խանութներում և ձեռնում էր հյուսիս-հարավի տախտակած պատուհանները: Գետի ալիքները նրա հարվածներին ուռչում ու փրփրում էին և կատաղի արագությամբ, միմյանց վրա թռչելով, շտապում, անհետանում էին մթության մեջ... Կարծես գետը գլուխ էր, վոր ձմեռը մոտենում է, և վախեցած փախչում էր սառուցի կաշկանդող շղթաներից, վոր հենց այդ գիշեր կարող էր գցել նրա վրա հյուսիսային քամին: Յերկինքը թանձր էր ու խավար, ափսոսանքից անընդհատ տեղում էին անձրևի մանր կաթիլներ... Քիչ հեռվում նշմարվող չերկու չորացած ու ծոված ծառերը և նրանց մոտի՝ կողքի վրա ընկած նավակը—լրացնում, ընդգծում էին բնութային այդ տխուր տեսարանը:

Հատակը կտրված, շուռ լեկած նավակ և սառը քամուց կողպված, ձեռված ու ձեռացած ծառեր... Շուրջն ամեն ինչ ավերակ էր անապատ և դարձել չերկինքը շարունակում էր սղալ, արտասվել: Մոռյլ ու դատարկ և ամեն ինչ: Կարծես ամեն բան իմ շուրջը սկսել և մեռնել: Շուտով միմիայն լեռն պիտի մնամ կենդանի, իսկ հետո ինձ էլ սպասում է նույն սառը մահը:

Այդ ժամանակ լեռ 18 տարեկան էլի.—չերանելի՜ ժամանակ... Յեռ չերկար թափառեցի սառն ու խոնավ ավազներով, ատամներին կրճատողով շատ չերկար հյուսիսից սովի և ցրտի պատվին, և հանկարծ փոքրիկ խանութներից մեկի լեռներ տեսա մի փոքրիկ կծկված ու գետնին կպած կանաչի մարմին: Անձրևից թրջված շորերը կպել էին նրա կուսացած ուսերին: Յեռ մոտեցա նրան ու սկսեցի դիտել: Նա ձեռքով փորում էր թաց ավազը և ուզում էր, ըստ լերկութի, անցք բանալ դեպի խանութի ներսը...

— Այդ ինչի՞ համար ես փորում,—հարցրի լեռ, նստելով կողքին...

Նա մի ճիշդ արձակեց և վեր թռավ: Այժմ, չերը նա, դիմաց կանգնած, վախեցած նայում էր ինձ իր լալն բացած կապույտ աչքերով, լեռ տեսա, վոր դա իմ հասակակից մի աղջիկ է, վերին աստիճանի գրավիչ դեմքով, վորը, դժբախտաբար, զարդարված է 2 հատ մեծ կապույտ բեքերով: Այդ մի փոքր փչացնում էր տղա-փորությունը, թեև կապտածները շատ կանոնավոր էին դասավորված: Մի-մի հատ հավասար չափի աչքերի տակ և մի հատ ձա-կաթի մեջտեղը: Յերևում էր, վոր խփող ձեռքը կատարելաբար մի և մարդկային դեմքեր փչացնելու արհեստում:

Աղջիկը նայում էր ինձ վրա, և նրա աչքերում փայլող չերկուղը հետզհետե մարում, անհետանում էր... Ահա նա ավազոտ ձեռքերը թափ տվեց, ուղղեց գլխի չիթ աղլուխը, կծկվեց ու ասաց.

— Ինչպես տեսնում եմ, դու լեռ ես սոված... դե, մի փորիր տեսնեմ... Իմ ձեռքերը հոգնել են: Ահա եղ, —նա գլխի շարժումով ցույց տվեց խանութը,—անպատճառ հաց կլինի, գուցե և չերկի: Այս խանութում դեռ առուտուր կա...

Յեռ սկսեցի փորել. իսկ նա. միքիչ կանգնեց, նայեց ինձ վրա, հետո նստեց իմ կողքին և սկսեց ոգնել...

Մենք լուռ աշխատում էինք:

Յեռ չեմ կարող հիմա հաստատ ասել, հիշում էլի արդյոք այդ ժամանակ քրեական որենքների հաստափոր ժողովածուն. բարոյագիտութուն, սեփականության իրավունք և այլ աշխարհի բաներ, վորոնք, ինչպես ասում են իմաստուն մարդիկ, չերեք չպետք է մոռանալ կյանքում, վոր մի դիպվածում... Վորպեսզի կարելու չափ մոտ լինեմ ճշմարտությանը, խոստովանվում եմ, կարծեմ, աչքան տարվել էլի փորելով, վոր ամեն բան մոռացել էլի, բացի... աչք բանից, ինչ վոր կարող էլի գտնել խանութում:

Արդեն մթնում էր: Թաց ու ցուրտ խավարը հետզհետե թանձրանում էր իմ շուրջը: Ալիքների աղմուկը հետզհետե խլանում էր, իսկ անձրևն ավելի ու ավելի ուժգին ձեռնում էր նավակի տախտակները... Հեռվից լսվում էր գիշերապահի ձրրալի ու մե-լամադճոտ ձայնը...

— Հատակը տախտակած և թե՛ չե,—կամաց հարցրեց ինձ իմ ոգնականը:

Յեռ չհասկացա ինչի մասին և հարցնում և լռեցի:

— Գուցե տախտակած ե... Այդ ժամանակ մեր չարչարանքը իզուր կլինի. հողը կփորենք, կհասնենք տախտակներին, հետո... Ավելի լավ և կողպեք կտարենք... Թույլ կողպեք է չերևում...

Լավ մտքերը շատ սակավ են ծագում կնոջ գլխում, բայց և աչքան... ծագում են, ինչպես տեսնում եք: Յեռ միշտ գնահատել էմ լավ մտքերը և աշխատել եմ կարելու չափ ոգավել նրանցից: Կողպեք գտա, քաշեցի ու դուրս պոկեցի իր ողակների հետ միասին... Ընկերուհին իսկույն ոձի պես գալարվեց և ներս սողաց խանութը բացված քառանկյունի անցքով:

— Կեցցեա տղա,—բացականչեց նա ներսից:

Կնոջ մի փոքրիկ գովասանքը ինձ համար ավելի արժե, քան տղամարդի չերկար գովաբանութունը, կուզեք լինի այդ տղա-

մարդը նույնիսկ ավելի պերճախոս, քան բոլոր հին ու նոր հոե-
տորները միասին վերցրած: Բայց այն ժամանակ տրամադրու-
թյունս այսքան լավ չէր, և չես առանց ուշադրութիւն դարձնե-
լու ընկերուես սիրախոսութեան վրա, կարձ ու վախեցած հարցրի.

— Բան կա...

Նա միապաղաղ ձայնով սկսեց թվել իր գլուխները:

— Մի դամբուղ... շիշերով, դատարկ տոպրակներ... մի հովա-
նոց... մի չերկաթե դուլ...

Դրանցից վոչ մեկը չէր կարելի ուտել:

Յես զգում էի, վոր հուշերս չքանում են:

... Բայց հանկարծ նա ուրախ բացականչեց.

— Ահա... այ վորտեղ է:

— Ո՞վ:

— Հացը... մի բոմբի... միայն թրջված է, վերցրու...

Բոմբին ընկավ վոտքերիս մոտ, իսկ քիչ հետո հայտնվեց և
խնքը հարգելի ընկերուհիս: Յես իսկույն մաս-մաս արի հացը և
սկսեցի ագահ-ագահ ուտել...

— Դե ինձ էլ տուր տեսնեմ... և պետք է այստեղից հեռանալ...
մեր գնանք...

Նա ուշադրութեամբ նայեց չորս կողմը:

— Այ, ինչ վոր նավակ և չերևում, գնանք նրա տակը նրա-
տենք:

— Գնանք:

Յեվ մենք գնացինք դեպի նավակը: Յերկուսս էլ ագահու-
թեամբ լափում էինք մեր ավարը: Դետը մոռնում էր, անձրեղ
հետզհետե վարարում... Մի ինչ-վոր տեղից չերկարու սուր շվից
էր լավում. կարծես մեկը, ինչ-վոր հզոր ու վոչվոքից չվախեցող
մի էլակ սուլում ու ծաղրում էր մեր աշխարհի կարգերը, այդ
անպիտան աշխարհային չերեկոն և մեզ՝ այդ չերեկոյի չերկու հե-
րոսներին... Միտա կծկվում ու նվում էր այդ շվիցից: Այնու-
ամենայնիվ չես մեծ ախորժակով ուտում էի հացը: Բարեկամու-
հիս չես չէր մնում ինձանից, և մենք այդպես մոտենում էինք
նավակին:

— Անունդ ի՞նչ է, — չգիտեմ ինչու հարցրի չես:

— Նատաշա, — պատասխանեց նա ծամելով:

Յես նայեցի նրան և սաստիկ ցավ զգացի սրտիս մեջ: Հետո
հայացքս ուղղեցի դեպի իմ առաջ տարածված մթութիւնը, և ինձ
թվաց, վոր բախտիս միշտ հեղհոտ ու ալլանդակ գեմքը խոր-
հրդավոր կերպով նայում է ինձ ու ժպտում...

... Անձրեղ շարունակում էր ծեծել նավակի կողերը, և նրա
մեղմ շփվոցը տխուր մտածմունքներ էր առաջացնում իմ մեջ:
Քամին շվիցով ներս էր խուժում հատակի մի ձեղքից, վորտեղ
մի փոքրիկ տաշեղ, քամու շնորհիվ, շարունակ ինչ-վոր անհան-
գիստ ու վողբալի ձայներ էր հանում: Գետի ալիքները ձողվում
էին ավերը և նույնպես վողբալի ու հուսակտուր ձայներ հա-
նում: Նրանք կարծես մի ինչ-վոր բան էին պատմում, վոր վա-
ղուց ձանձրացրել, զզվեցրել էր նրանց, մի սրտմաշուկ բան,
վորից նրանք կուզենային փախչել, բայց վորի մասին դեռ ան-
հրաժեշտ է չերկար խոսել, պատմել... Անձրեղի շփվոցը միանում
էր ալիքների աղմուկին, և նավակի շուրջը, գորշ մթութեան մեջ,
մի չերկար հառաչ էր լավում. դա՛ ընտելեան անմիտ կատակնե-
րից զգված, ամառվա ու աշնան, տաքի ու ցրտի, արևի ու ան-
ձրեղի անվերջ փոփոխութիւններից նեղացած ու հոգնած ծերուկ-
չերկրագնդի չերկար ու ծանր հառաչն էր... Քամին էլ իր շառա-
չլուսով տխուր, հուսահատ չերգեր էր հորինում ու տարածում
գետի ալիքների ու նրա սև ու անբնական ավերի վրա...

Մեր տեղը, նավակի տակը, դուրկ էր հարմարութիւններից
նեղվածք էր ու խոնավ. ծակված հատակից թափվում էին ան-
ձրեղի ցուրտ կաթիլները, սողոսկում էր քամին: Մենք լուռ նստել
դողում էինք: Հոգնածութիւնից աչքերս փակվում էին: Նա-
տաշան մեջքը դեմ էր ավել նավակի կողին ու կուշ չեկել, մի
փոքրիկ գունդ էր դարձել: Ծնկները ձեռքերով գրկած ու կզակը
նրանց հենած, նա անթարթ նայում էր գետի կողմը, և նրա մեծ
ու լայն բացած աչքերը ավելի ևս մեծ էին չերևում իրենց տա-
կի կապտածների շնորհիվ: Նա բոլորովին չէր շարժվում. և այդ
անշարժութիւնն ու լուսութիւնը, — զգում էի, — կամաց-կամաց
ինչ-վոր ահ էր զգում սրտիս մեջ. չես վախենում էի իմ հարե-
վանուեսց... ուզում էի խոսել նրա հետ, բայց չգիտեի ինչպես
սկսեմ:

Նա ինքը խոսեց:

— Ախ, անիծյալ կյանք, — պարզ ու վորոշ արտասանեց նա:

Յեվ այդ գանգատ չէր բախտից: Նրա ձայնի մեջ այնքան
անտարբերութիւն կար, վոր չէր կարելի ասածը գանգատի տեղ
ընդունել: Յերևում էր, վոր մարդ ուղղակի մտածել է կյանքի մա-
սին և չեկել է մի վորոշ չեղրակացութեան, վոր և հայտնում է
այժմ, և վորին չես չէի կարող պատասխանել առանց կեղծելու
առանց ինձ հակասելու: Յես լուռ էի. իսկ նա կարծես իսկի չէր
էլ նկատում ինձ, առաջվա պես անշարժ նստած էր:

— Մարդ չի չել սատկում, պրծնի...— նորից խոսեց Նատան, աչս անգամ կամաց ու մտազրադ, և դարձյալ գանդատի վոչ մի նշույլ: Դարձյալ չերեում էր, վոր մարդ մտածել և կյանքի մասին, նայել և իր վրա և հանգիստ հոգով չեկել այն չեղրակացության, վոր իր անձը կյանքի ծաղրից ու կատակներից ազատելու համար նա մի բան միայն կարող է անել— «սատկել»:

Մտքի այդչափ ճշտությունն ու պարզությունը սիրտս լըցրեց անասելի ցավով ու զզվանքով, և չես զգում ելի, վոր, չեթե շարունակեմ լռել, լաց պետք է լինեմ... իսկ այդ ամոթ կլիներ մի կնոջ առջև. մանավանդ վոր նա ինքը անա լաց չեր լինում: Յես վճռեցի խոսել:

— Ո՛վ և թակել քեզ,— հարցրի չես, վորովհետև չկարողացա ուրիշ, ավելի մարդավարի խոսք գտնել:

— Պաշկեն, ուրիշ ո՞վ պիտի լինի,— պարզ ու հանգիստ պատասխանեց նա:

— Պաշկեն ո՞վ է:

— Իմ սիրեկանը... մի հացթուխ:

— Շատ և ծեծում քեզ...

— Շատ... ամեն հարբելիս ծեծում է:

Յեվ հանկարծ նա ավելի մոտեցավ ինձ ու սկսեց Պաշկի, իր և իրենց հարաբերությունների մասին չերկար պատմություն անել: Ինքը «փողոցն ընկած աղջկերանցիցն է, վորոնք... և այլն», իսկ նա մի շեկ բեղերով, լավ գաղափար ածող չերիտասարդ է: Նա հաճախ այցելելիս և չեղել «հասարակաց տունը» և իր ու բախ բնավորությամբ ու գեղեցիկ շորերով, իր «դարսովի» կոշիկներով ու 15 սուրբիանոց վերարկուով գրավել և Նատաշայի սիրտը: Այն ժամանակվանից Պաշկեն սկսել է մշտապես «նիսիա ոգտրվել»... և չերը հաստատվել է այդ դերում, սովորություն և դարձրել իր համար Նատաշայից վերցնել այն փողերը, վոր ուրիշ հյուրերը առանձին տալիս են չեղել նրան իբրև նվեր, հարբել այդ փողերով և հետո դալ Նատաշային ծեծել... Բայց այդ դեռ վոչինչ. նա սկսել էր Նատաշի առաջ «բարձր փոխել», ուրիշ աղջկերանց չեղից ընկնել...

— Դե դու ասա, սրտիս չեր դիպչի այդ... Ուրիշներից չես ինչով եմ պակաս... Նշանակում է չես նրա համար խաղալիք ելի, ծաղրի առարկա. ստոր աջարած: Անցյալ որը իրավունք վերցրեք հազալիցից վոր գնամ զբոսնելու. չեկա նրա մոտ, տեսնեմ Կունկեն հարբած-տրաքված նստած և նրա սենյակում: Ինքն ել,

ինարկե, հարբած էր: Ասում եմ՝ «այ ստոր արարած,— ստոր խաբերան...»: Նա վրա պրծավ ինձ ու սկսեց ծեծել. ինչ մտքերից քաշտալ հատակի վրա, ինչ վոտքերի տակ գցել, ջարդել... մի սաղ տեղ չթողեց... Յեվ այդ դեռ ելի վոչինչ, շորերս ամբողջովին պատառտեց... Ահա նաչիրսրանց: Հիմա չես վոչ քարովը տամ գլուխս, ինչպես չերեամ խաղեցիկն: Բոլորը պատառտեց, շորերս ել, թիկնոցս ել... Բոլորովին նոր էր թիկնոցս. հինգ ուրբի ելի տվել... գլխաշորս ել պոկեց... Ախ, աստված, հիմա չես ինչ անեմ,— վայ տվեց նա հանկարծ վշտացած ու խեղդվող ձայնով:

Վայում էր նուշնպես հետզհետե սաստկացող քամին... Ատամներս սկսեցին նորից պար գալ: Նա չել կուչ էր գալիս ցրտից և արդեն աչնքան մոտեցել էր ինձ, վոր չես կարողանում ելի մթության մեջ տեսնել նրա փայլող աչքերը:

— Ի՜նչ դարձելի բաներ եք բոլոր տղամարդիկ,— խոսեց նա նորից:— Վոտքերիս տակ կգցելի ձեզ բոլորիդ... Վոր մեկը առաջիս սատկելիս լինեք ձեզանից, չերեսին կթքելի, չեչի խղճա... կեղտոտ խոզեր... Վնգստում եք, փագստում, պոչներդ ժաժ տալիս շան հման, և հենց վոր ինձ պես մի անխելքը ձեռքներդ ընկնի, պատրաստ եք իսկույն վոտնատակ տալ... զծուծ անասուններ...

Նրա հայնոջանքները շատ պես-պես ելին, բայց ուժ չկար մեջները. վոչ բարկություն և վոչ ատելություն դեպի այդ «զծուծ անասունները»: Ընդհանրապես նրա խոսակցության տոնը շատ հանգիստ էր, բոլորովին չեր համապատասխանում առածների մտքին և շատ աղքատ էր ձայնի չերկնջներով: Բայց և այնպես այդ ինձ վրա ավելի չեր ազդում, քան մինչև այդ ժամանակ իմ լսած բոլոր հոռետեսական ճառերն ու կարգացած գրքերը: Այդպես է. մեռնողի մի ճիգը ավելի բնական է, ավելի ուժեղ ու ցրնցող, քան մահվան ամենագեղարվեստական ու ամենաստույգ նկարագրությունը:

Սիրտս շատ վատ էր. գուցե ավելի ցրտից, քան թե հարեանուհու ճառերից: Յես ակամայից մի ծանր ու չերկար տնքոց արձակեցի ու առամներս կրճտացրի:

Հենց նույն վայրկյանին չերկու սառը, փոքրիկ ձեռք փաթաթվեցին ինձ, և չես լսեցի մի քաղցր ու մեղմ կարեկցություն մի հնչող ձայն.

— Հը՛, ինչ պատահեց քեզ...

Յես պատրաստ ելի չենթադրել, վոր այդ հարցը տալիս և ինձ վոչ թե Նատաշան, վորը մի բոպե առաջ բոլոր տղամարդ-

կանց գարշելի արարածներ հայտարարեց ու այնքան հայհոյեց բոլորին,—այլ մի ուրիշը. բայց նա նորից սկսեց խոսել. և այս անգամ ավելի շուտ-շուտ:

— Ի՞նչ կա, հը՛. հո չե՞ս մըսում. սառե՞լ ես... այնպիսի, հասել ես ու լռել. ինչո՞ւ չե՞իր ասում, վոր մըսում ես. դե պառ-կիր, ձգվիր... լես ել կպառկեմ: Հա, այսպես. հիմա գրկիր ինձ, լավ գրկիր: Տեսնում ես, ինչ լավ բան ե. հետո մեջք մեջքի կտանք, կպառկենք, այսպես գիշերը կանցնի... Յերևի գիտու լես ավել գլուխդ... Թե՛ տեղից դուրս են արել... Բան չկա...

Նա ինձ միխթաբում եր, սիրտ եր տալիս:

Ո՛ր, յերիցս նգովյալ լինեմ լես: Վճրպիսի հեգնություն կան-քի կողմից: Յերևակայեցեք, այդ ժամանակ լես ամենալուրջ կեր-պով զբաղված ելի մարդկության ապագայի խնդրով. լես յերազում ելի սոցիալական բարենորոգումների, քաղաքական հեղաշրջում-ների մասին. խորը-իմաստուն գրքեր ելի կարդում, վորոնց մեջ հայտնած մտքերը, թվում եր, չեն կարողանում լավ ըմբռնել նույնիսկ իրանք հեղինակները...

Յես պատրաստվում ելի մի «խոշոր ներդրող-հասարա-կական ուժ» դառնալ, և ինձ թվում եր, վոր մասամբ արդեն հա-սել եմ իմ նպատակին: Համենայն դեպս այդ ժամանակները լես յերևակայում ելի, վոր լես մի բացառիկ իրավունք ունեմ ապրե-լու վորպես կյանքի համար մի անհրաժեշտ մեծություն, վորպես պատմության մեջ խոշոր դեր կատարելու ընդունակ մի մարդ...

Յե՛վ ինձ եր, վոր տաքացնում եր իր մարմնով մի պատիվը ծախած կին, մի անբախտ, ջարդված-տրորված ելակ, վորը վոչ տեղ ունի կյանքում, վոչ գին, և վորին լես գլխի չընկա ոգնելու, այնինչ ինքը ինձ անա ոգնում եր... Իսկ յեթե գլխի չե՛լ ընկնե-լի, հազիվ թե կարողանայի վորևե կերպ ոգնել նրան...

Ախ, լես կուզելի, վոր այդ բոլորը մի յերազ լիներ, մի ան-միտ ու ծանր յերազ...

Բայց, ամա՛ղ... Անձրևի ցուրտ կաթիլները շարունակում ելին թափվել ինձ վրա. կուրծքս կպած եր մի ուրիշ տաք կրծքի, յերեսս շոյում եր նրա տաք շնչառությունը... Թեև փոքր ինչ տղեշունչ, բայց այնքան կենդանաբար...

Գամին վռնում ու հեռում եր, անձրևը ծեծում եր նավակի տախտակները, ալիքները հեռում ու աղմկում ելին: Մենք կպել ելինք միմյանց, բայց դարձյալ դողում ելինք ցրտից: Յե՛վ այդ... իրականություն եր:

Իսկ Նատաշան դեռ ինչ-վոր խոսում եր, և այնպիսի քաղցր ու կարեկից ձայնով, ինչպես միայն կանաչը կարող են խոսել: Այդ գգվող ու շոյող խոսքերից կրծքիս տակ մի ինչ-վոր տաքություն առաջացավ, և այդ տաքությունից մի ծանր բան հարկեց ու ընկավ սրտիս վրայից: Այդ ժամանակ արտասուքի մի հեղեղ թափվեց իմ աչքերից, վորը սրբեց-տաքավ այն բոլոր կեղտը, վիրշան ու չարությունը, վորով լցվել եր սիրտս այդ զի-շերովս ընթացքում...

Իսկ Նատաշան խոսում, համոզում եր ինձ:

— Դե, բավական ե, սիրելիս, ի՞նչքան լաց լինես. բավա-կան ե: Ասածով ամեն բան կանցնի, կլավանաս, նոր գործ կգտնես... Բոլորը կանցնի...— և շարունակ համբուրում եր ինձ... համբուրում եր անթիվ, անհամար ու ջերմ համբույրներով...

Այդ առաջին կանացի համբույրներն ելին, վոր մատուցանում եր ինձ կյանքը, և, պետք ե ավելացնել, այդ ամենալավ համ-բույրներն ելին իմ կյանքում, վորովհետև բոլոր մնացածները վոչինչ չե՛լին տալիս իմ հոգուն, չնայած վոր շատ ու շատ ավելի թանգ ելին նստում ինձ...

— Դե սուտ, ասում եմ... Յես վաղը քեզ համար մի տեղ կանեմ, գործ կճարեմ...— կարծես յերազում լսում ելի նրա քաղ-ցրը շշուշը:

...Մինչև լույս մենք այդպես գրկված, պառկած ելինք:

Իսկ յերբ վոր լուսացավ, դուրս յեկանք նավակի տակից և գնացինք քաղաք... Հետո բարեկամաբար բաժանվեցինք մի-մյանցից...

Նրանից հետո լես այլևս յերբեք չեմ պատահել Նատաշին, թեև ամբողջ մի կես տարի փնտռել եմ նրան. քաղաքի բոլոր մութ խորշերում... Նրան, իմ աննման Նատաշին, վորի հետ լես անցկացրի նկարագրածս գիշերը, մի անգամ աշնանը...

Յեթե նա մեռել ե արդեն, վոր շատ լավ կլիներ նրա հա-մար,— թող հանգչեն հանգիստ նրա վոսկորները. իսկ յեթե դեռ կենդանի չե՛ խաղաղություն նրա տանջվող հոգուն. և թող յերբեք նրա մեջ չարթնանա իր անկման գիտակցությունը... վորովհետև այդ կլիներ նրա համար մի նոր, ավելորդ ու անպտուղ տանջանք...

ԻՄ ՈՒՂԵԿԻՅՈՒՆ

I

Յես նրան պատահեցի Ողեստայի նավահանգստում: Մի լե-
րեք որ շարունակ իմ ուշադրութիւնը գրավում էր նրա թիկնա-
վետ, ամրակազմ կերպարանքը՝ զեղեցիկ միւրքով շրջագծված արե-
վելյան տիպի դեմքով: Նա միշտ աչքովս եր ընկնում. լեռնա-
նում ելի թե ինչպես ամբողջ ժամերով կանգնում էր պատնէշի
հատաքարին՝ ձեռնափայտի կոթը բերանը կոխած, ու կարոտա-
գին զիտում նավահանգստի պղտոր ջուրը՝ իր սե նշածե աչքե-
րով. որը տասն անգամ նա մոտովս անց եր կենում անհոգ դա-
տարկաշրջիկի քայլվածքով: Ո՞վ է... Յես սկսեցի հետեւել նրան:
Նա լել, կարծես զիտմամբ, ինձ գրգռելու համար, ավելի ու ավելի
հաճախ եր աչքովս ընկնում, և, վերջապես, լեռն սովորեցի ջուկի
հեռվից նրա մոգային, վանդակավոր բաց գուշնի հագուստը և սե
լեվրոպական ձեւի գլխարկը, նրա ծուլ քայլվածքը և բութ տխուր
հայացքը: Նա միանգամայն անբացատրելի չեւ աչքաեղ, նավա-
հանգստում, նավերի ու շոգեշարժների սոււղոցների, շղթաների
շառաչի, բանվորների աղմուկի, մարդու ամեն կողմից համա-
կած՝ նավահանգստի կատաղի-ջղային ժխորի մեջ: Բոլոր մարդիկ
զբաղված էին, հոգնած, բոլորը վազվզում, գոռգոռում, հայհո-
լում էին փոշու, քրտնքի մեջ... այդ տարրորինակ կերպարանքը
աշխատանքի ժխորում դանդաղ անց ու դարձ էր անում մեռե-
լային տխուր դեմքով, անտարբեր դեպի ամեն ինչ...

Վերջապես, արդեն չորրորդ որը ճաշին լեռն հանդիպեցի նրան
և վճռեցի, ինչ ել լինի՝ իմանալ, թե ով է: Նրանից քիչ հեռու
տեղավորվելով՝ սկսեցի հաց ու ձմերուկ ուտել և դիտել նրան:
հնար մտածելով, թե ինչպես անեմ, վոր՝ վերջան կարելի չե՝ քա-
ղաքավարի ձեով նրա հետ խոսակցութիւն բանամ:

Նա կանգնած էր՝ թեյի արկղիկների կույտին կռթնած և
աննպատակ շուրջը մտիկ անելով՝ մատներով թխթխեղացնում էր
ձեռնափայտը, կարծես ֆիլցոտ ամելիս լիներ:

Ինձ, «բոսայկի» շորով՝ բեռնողի թուկը մեջքիս և ամխային

փոշուց աղտոտված մարդուս դժվար էր նրան—այդ ֆրանսիոն
հետս խոսել տալ: Բայց ի դարմանս իմ, լեռն հետո տեսա, վոր նա
ինձնից չի հեռացնում աչքերը, ու նրանք վառվում են մի խիստ
անդուրեկան, ագահ՝ անասնական կրակով: Յես վճռեցի, վոր իմ
դիտողութիւնների առարկան քաղցած է, և շուրջս արագ մտիկ
տալով՝ կամացուկ հարցրի նրանից.

— Քաղցած եք:

Նա ցնցվեց, աղահորեն բաց արավ ամրակազմ, առողջ
ատամների կարծես մի հարչուրակ և նուշնպես կասկածանքով
շուրջը մտիկ արավ:

Մեզ վրա վոշվոր ուշադրութիւն չեւ դարձնում: Այդ ժա-
մանակ լեռն ձմերուկ ու ցորեն հացի մի կտոր կոխեցի նրա ձեւը:
Նա խից այդ բոլորը ու անհետացավ՝ նստելով ապրանքի կույ-
տի լեռնում. Յերբեմն աշտակից գուրս եր գալիս նրա գլուխը,
լեվրոպական գլխարկով, վորը դրված էր ծոծրակին և ծածկում
էր քրտնքոտ թուխ ճակատը: Նրա դեմքը փայլում էր բաց բե-
րան ժպիտով, և նա, չգիտեմ ինչու, շուտ-շուտ աչքերով էր անում
ինձ՝ վոշ մի վայրկյան չղադարելով ծածկուց: Յես նրան նշան
արի՝ սպասել ինձ, գնացի միս գնելու, գնեցի, բերի, տվի նրան
և կանգնեցի արկղների մոտ աշնպես, վոր բալրովին ծածկեցի
իմ խեղճ ֆրանսիոն կողմնակի հայացքներից: Մինչև այդ նա ու-
տում ու անդադար գիշատիչ կերպով շուրջս եր մտիկ անում,
ասես վախում էր, վոր պատառը կխլին. այժմ նա սկսեց հան-
գիստ ուտել, բայց ելի աշնպես շտապ ու ագահաբար, վոր լեռն ցավ
էլի զգում այդ սովալլուկ մարդուն նաչելիս, ուտի մեջքս դեպի
նա դարձրի:

— Благодарю! * (շնորհակալ եմ). շատ շնորհակալ եմ.—նա
թափահարեց ուտը, ապա ձեռս ել բռնեց ու սկսեց անողորմաբար
թափահարել:

Հինգ բոսայկից հետո նա արդեն ինձ պատմում էր, թե ով է:

Վրացի, իշխան Շաքրո Պտաձեն, Բուխարայի հարուստ կալ-
վածատիրոջ միակ դավակ, կովկասյան լեռնաթուղու կայարաններից
մեկում գրասենեկային ծառայող, ապրելիս է լինում մի ընկե-
րոջ հետ: Այդ ընկերը հանկարծ անհետանում է՝ հափշտակելով
տանելով իր հետ իշխան Շաքրոյի փողերն ու արժեքավոր իրե-
ղենները, և անա իշխանը հետամուտ է լինում նրան: Մի կերպ

* Նա ոտերն խոսում էր կովկաս արտասանությամբ:

պատահմամբ նա խմանում է, վոր ընկերը տոմսակ է վերցրած չեղել Բաթում գնալու։ Իշխան Շաքրոն նույնպես ուղևորվում է աջնտեղ։ Բայց Բաթումում չերևում է, վոր ընկերը գնացել է Ողեսոս։ Այն ժամանակ իշխան Շաքրոն վերցնում է ինչ-վոր Վանո Սվանիձեի անցաթուղթը, — մի սափրիչի, — նույնպես ընկեր, բայց նշաններով իրան վոչ նման, ու ճանապարհ է ընկնում Ողեսոս։ Այնտեղ նա հայտնում է վոստիկանությանը գողության մասին, նրան խոստանում են, թե կգտնեն գողին, նա սպասում է չերկու շաբաթ, փողերը վերջացնում, և ահա արդեն չերկրորդ օրն էր, վոր բերանը պատառ չեր գրել։

Յես լսում էլի նրա հայնոյանքների հետ խառն պատմությունը, նայում նրան, հավատում, և խղճում էլի տղային։ Նա դեռ տղա չեր, քսան տարին մտած, բայց միամտությանը նաչած՝ նրան կարելի չեր ավելի փոքր համարել։ Նա հաճախ և խորին զայրույթով հիշում էր այն սերտ բարեկամության մասին, վորը կապում էր նրան գող ընկերով հետ, վորը գողացել էր աջնապիսի իրեր, վորոնց համար Շաքրոյի գաժան հայրը հավանորեն կմորթեր իր վորդուն «խանչալով», չեթե վորդին նրանց չգտնի։ Յես միտք արի և տեսա, վոր չեթե չոգնեմ այդ տղային, անկուշտ քաղաքը նրան կկլանի։ Յես գիտեցի, թե չերբեմն ինչ չնչին դիպվածներ են մարդկանց մղում բոսյակների գասակարգի մեջ, իսկ ներկա պարագայում իշխան Շաքրոյի համար ամեն շանսեր կային ընկնելու այդ հարգելի, բայց չհարգվող դասը։ Մեջն ցանկութունը զարթեց նրան ոգնելու։ Յես Շաքրոյին առաջարկեցի գնալ և վոստիկանապետից թուղթ խնդրել, նա կակազեց և հայտնեց, վոր չի գնալ։ Ինչո՞ւ։ Բանից դուրս չեկավ, վոր նա չի տվել իր բնակած համարների փողը, իսկ չերը նրանից պահանջել են, նա մեկին խփել է, հետո թագնվել և այժմ արդարացի կերպով չենթադրում է, վոր վոստիկանությունը նրա բանը բուրդ կանի այդ փողը չտալու և հարվածի համար։ հա, իդեպ, նա շատ ել լավ չի հիշում — մի հարված է հասցրել, թե՛ չերկու, չերեք, թե՛ չորս։

Բանը գծվարանում էր։ Յես վճռեցի աջնաքան աշխատել, մինչև վոր բավական փող վաստակեմ նրա համար Բաթում գնալու, բայց, ավագ, բանից դուրս չեկավ, վոր այդ իսկի չել շուտ գլուխ գալու բան չի, վորովհետև սովալլուկ Շաքրոն ուտում էր չերեք մարդու չափ և ավելի։

Այդ ժամանակ «սովալլների» մեծ հոտանքի շնորհիվ նավահանգստում որսավարձերը շատ ցածր էլին, և ութսուն կոպեկ վաս-

տակից չերկուս վաթսունն ուտում էլինք։ Բացի դրանից, դեռ մինչև իշխանին հանդիպելս չես վորոշել էլի Ղրիմ գնալ, ուստի և չեի ուզում չերկուր մնալ Ողեսոս։ Այն ժամանակ չես իշխան Շաքրոյին առաջարկեցի ինձ հետ վոտով գնալ աջնապիսի պայմաններով։ չեթե չես նրա հետ Թիֆլիս գնացող ուղեկից չգտնեմ, այն ժամանակ ինքս տեղ կհասցնեմ, իսկ չեթե գտնեմ, այդ դեպքում մենք իրար հրաժեշտ կտանք։

Իշխանը նաչեց իր պճրուն մուճակներին, գլխարկին, անդրավարտիքին, ձեռքը քսեց կուռտիկին, միքի՛ միտք արավ, միքանի անգամ հառաչ քաշեց ու, վերջապես, համաձայնեց։ Յեվ ահա մենք միասին վոտով ճանապարհ ընկանք Ողեսոսից Թիֆլիս։

II

Յերը հասանք Սերսոն, չես ճանաչում էլի իմ ուղեկցին իբրև միամիտ-վալրենի, չափազանց անդարգացած, ուրախ մի տղայի — չեբը նա կուշտ էր լինում, լքված — չերը քաղցած էր, ինչպես տեժեղ և պարզամիտ մի կենդանի։

Ճանապարհին նա ինձ պատմում էր Կովկասի մասին, կալվածատեր վրացիների կյանքի, նրանց զվարճութունների և դեպի գլուղացիներն ունեցած հարաբերությունների մասին։ Նրա զրուցաները հետաքրքրական էլին, ինքնուրույն, գեղեցիկ, սակայն պատժողին նկարում էլին իմ առջև չափազանց վոչ գովելի կողմից։ Պատմում էր նա, որինակ, աջնապիսի մի դեպք։

Մի հարուստ իշխանի մոտ նրա հարևանները քեֆի հավաքվեցին. գինի խմեցին, չուրեկ կերան ու խորոված, կերան լավաշ ու փլավ, և հետո իշխանը հյուրերին տարավ գոմը։ Ձիերը թամբեցին։ Իշխանն իր համար վերցրեց ամենալավը և քշեց դաշտի միջով։ Կրակոտ ձի չեր։ Հյուրերը գովում էլին նրա վալեյչագեղություններն ու արագավազությունը։ Իշխանը նորից է սլանում, բայց հանկարծ մի գլուղացի սպիտակ ձիու վրա նստած՝ դաշտն է դուրս թռչում և իշխանի առաջը կտրում, — կտրում է ու... հպարտ ծիծաղում։ Իշխանն ամոթահարվում է հյուրերի առջև... խստությունը կիտում է հոնքերը, ձեռքի նշանով մոտ կանչում գլուղացուն, և չերը նա մոտենում է, այն ժամանակ իշխանը սրի մի հարվածով կտրում է նրա գլուխը և ատրճառակն արձակելով ձիու ափանջի մեջ՝ սպանում է ձին, իսկ հետո իշխանությանը հայտնեց իր արածը։ Յեվ նրան տաժանակիր աշխատանքի ցեն գատապարտում...

Շաքրոն այդ հաղորդում ե ինձ իշխանին ամսոսող տոնով: Յես փորձում եմ ապացուցել նրան, վոր խղճալու բան չկա, սակայն նա խրատական լեզանակով ասում ե ինձ.

— Իշխաններ քիչ կան, գյուղացիներ՝ շատ: Մի գյուղացու համար չի կարելի գատապարտել իշխաններին: Ինչպե՞ս չե գյուղացին: Այ, — և Շաքրոն ցույց ե տալիս ինձ մի գունատ հող. — Իսկ իշխանը — ասող ե:

Մենք վիճում ենք, և նա բարկանում ե: Յերբ նա բարկանում ե, ատամները բաց ե անում գալլի նման, ու չերեսը սրվում ե:

— Լո՛ւի, Մաքսիմ: Դու չես ճանաչում կովկասյան կյանքը, — գոչում ե նա:

Իմ պատճառաբանություններն անգոր ելին նրա իրասածության առաջ, և այն, ինչ վոր ինձ համար պարիլ եր, նրա համար ծիծաղելի չեր: Յերբ չես իմ հայացքների գերազանցության ապացույցներով նրան այնպիսի դրություն մեջ ելի գցում, վոր նա չկարող ինձ հակառակել, նա, առանց տարակուսելու, ասում եր ինձ.

— Գնա Կովկաս, ապրիր այնտեղ: Կտեանես, վոր չես ճշմարիտ եմ ասում: Ամենքն այդպես են անում, նշանակում ե՝ այդպես ել պետք ե:

— Ինչո՞ւ չես պիտի քեզ հավատամ, քանի վոր մենակ դու չես ասում՝ այս այսպես չե, իսկ հազարավորներն ասում են՝ այս այսպես ե:

Այն ժամանակ չես լուում ելի՝ հասկանալով, վոր պետք ե մո՛չ թե խոսքերով, այլ փաստերով առարկել նրան, այդ մարդին, վորը հավատացած ե, թե կյանքն ինչպես վոր կա, լիովին որինական ե ու արդարացի: Յես լուում ելի, իսկ նա հիացմունքով՝ շրթունքները չփչփացնելով խոսում եր կովկասյան կյանքի մասին, վորը լի չե կրակով ու ուրուխությունը: Այս գրույցներն ինձ հետաքրքրելով ու գրավելով՝ միևնույն ժամանակ վրդովում ու կատաղեցնում ելին իրենց վայրագությունը, հարստությանը և բիրտ ուժին չերկրպագելով: Մի անգամ չես հարցրի՝ նրանից թե նա գիտի՞ արդյոք Քրիստոսի վարդապետությունը:

— Իհարկե, — ուսերը թոթվելով պատասխանեց նա:

Բայց չերբ հարցումիորձ արի, բանից դուրս չեկա՞վ, վոր նա այսքանը գիտի. մի Քրիստոս ե չեղել, վոր հրեական որենքների գեմ ե դուրս չեկել, և հրեաները դրա համար խաչել են նրան խաչի վրա: Բայց նա ասոված ե չեղել, ուստի և խաչի վրա չի մեռել, այլ համբարձել ե չերկինք և այն ժամանակ մարդկանց ավել կյանքի նոր որենք...

— Ի՞նչ որենք, — հարցրի չես:

Նա նայեց վրաս ծաղրական լերկմունքամբ և հարցրեց.

— Դու քրիստոնյա չես: Հը՞: Յես ել եմ քրիստոնյա: Աշխարհիս վրա համարյա ամենքը քրիստոնյա չեն: Դեհ ել ի՞նչ ես հարցնում: Տեսնում ես, թե ինչպես են ապրում ամենքը... Հենց դա լի Քրիստոսի որենքն ե վոր կա:

Յես, վրդովված, սկսեցի նրան պատմել Քրիստոսի կյանքի մասին: Նա սկզբում ուշադրություն չտում եր, հետո այդ ուշադրությունն սկսեց հեռանալ թուլանալ և վերջապես վերջացավ հորանջով:

Տեսնելով, վոր նրա սիրտն ինձ չի լսում, չես սկսեցի նորից դիմել նրա խելքին և խոսել փոխադարձ ոգնություն ոգտավետության, գիտություն ոգտավետության, որինավորության ոգտավետության, ոգտավետության, շարունակ ոգտավետության մասին... Իմ պատճառաբանությունները փշրվում ելին՝ դիպչելով նրա աշխարհակացրդության պատին:

— Ով ուժեղ ե, նա ինքն իր որենքն ե, նրան պետք չի սովորել, նա կույր-կույր ել կզանի իր ճամպան, — ծուլորեն առարկեց ինձ իշխան Շաքրոն:

Նա կարողանում եր ինքն իրան հավատարիմ մնալ: Դա մեջս հարգանք եր զարթեցնում դեպի նա. բայց նա վայրենի չեր, խրատասիրտ, և չես զգում ելի, վոր չերբեմն՝ մեջս ատելություն եր բռնկվում դեպի Շաքրոն: Սակայն հույսս չեղի կորցնում մեր մեջ շփման կետ և հող գտնելու, վորի վրա չերկուսս ել կարողանալիք միանալ և իրար հասկանալ:

Մենք անցանք Պերեկոպը և մոտենում ելինք Յալթային: Յես չերագում ելի Ղրիմի հարավային ավեր, իշխանը ատամների աքանքով իր վերական չերգերը չերգելով՝ մոռալ եր: Բոլոր փողս վերջացավ, և աշխատելու տեղ ել չկար տակավին: Մենք շտապում ելինք Թեոդոսիա, ուր այդ ժամանակ սկսվում ելին նավահանդիսաբ շինելու աշխատանքները:

Իշխանն ինձ ասում եր, վոր նա չել և բանելու, և վոր, փող աշխատելով, մենք ծովով կգնանք Բաթում: Բաթումում նա շատ ծանոթներ ունի, և անմիջապես ինձ համար դռնապանի կամ պահպանի տեղ կգտնի: Նա խփում եր ուսիս և լեզուն քաղցր ծրփծրփացնելով՝ հովանավորաբար ասում.

— Յես քեզ համար այնպիսի կյանք ստեղծեմ, վոր ծծը, ծծը: Գինի խմես — ինչքան ուզես, վոչխարի միս — ինչքան ուզես:

Կպսակվեա վիրուհու հետ, մի հասարակ վիրուհու, ծծը, ծծը, ծծը... նա քեզ համար լավաշ կթխի, չերեխաներ կբերի, շատ չերեխաներ, ծծը, ծծը:

Այդ «ծծը, ծծը»-ն առաջ ինձ դարմացնում եր, ապա սկսեց գրգռել, հետո արդեն ինձ հասցնում եր թախծալի կատաղության: Ռուսաստանում այդպիսի հնչյունով խոզերին են կանչում, իսկ Կովկասում նրանով արտահայտում են հիացք, ափսոսանք, բավականություն, վիշտ:

Շաքրոն արդեն խիստ գզգզել եր իր մոզային զգեստը, և նրա մուճակները ճաքճաքվել էին շատ տեղ: Չեռնափայտն ու չեփրոպական գլխարկը ծախել էինք Խերսոնում: Այդ գլխարկի տեղը նա գնել եր չերկաթուղային աստիճանավորի մի հին Քուրաժկա:

Յերբ նա առաջին անգամ գլխին դրավ աչն, — սաստիկ ծուռ դրավ, — ինձնից հարցրեց.

— Սաղում ե: Գեղեցիկ ե:

III

Յեւ մահ Ղրիմ ենք: Անցանք Սիմֆերոպոլը և ուղղվեցինք գեպի Յալթա:

Յեա գնում ելի համր սքանչանքի մեջ հողի այդ հրաշալի կտորի բնութիւնն առաջ, հողի, վորին ամեն կողմից փաղաքշում ե ծովը: Իշխանը հառաչում եր, վշտանում և շուրջը ախուր նալվածքներ պցելով՝ փորձում եր լցնել իր դատարկ ստամոքսն ինչ-վոր տարրերնակ հատապտուղներով: Նրանց սննդաբար հատկություններին ծանոթ լինելը հաջող չելքի չեր հասցնում վոչ միշտ, և հաճախ նա չար չումորով ասում եր ինձ.

— Յեթե փորս տակն ու վրա անի, — ինչպես պետք և շարունակեմ ճանապարհս, հը, ասա, ինչպես:

Մի բան վաստակելու հնարավորություն չեր ներկայանում, և մենք չունենալով վոչ մի գրող հացի փող՝ սնվում էինք մրգերով և ապագայի վրա կապած հույսերով: Իսկ իշխան Շաքրոն սկսել եր արդեն ինձ հանդիմանել ծուլութեան և, ինչպես ինքն եր ասում, «բերանարացութեան» համար: Նա ընդհանրապես դարձել եր անտանելի, բայց ավելի շատ նեղացնում եր ինձ իր գրուցներով իր առասպելական ախորժակի մասին: Բանից դուրս ե գալիս, վոր նա ժամը 12-ին նախաճաշելով «մի գառնուկ», չերեք շիշ գինի, ժամը 2-ին կարող եր առանց մի առանձին զրգ-

վարութեան ճաշին՝ ուտել չերեք ափսե ինչ-վոր «չախոխրիլի», կամ «չխրթմա», մի ամբողջ թավա փլավ, մի ամբողջ շամփուր խորոված, «ինչքան ուզես՝ տոլմա» և դեռ ելի կովկասյան շատ խորտիկներ, և այդ ժամանակ կիսեր գինի — «ինչքան քեֆը տար»: Նա ամբողջ որերով պատմում եր ինձ իր խոհանոցագիտական հակումների և հմտութունների մասին, — պատմում եր՝ շրթունքները չմիացնելով, վառվող աչքերով, ատամները բաց անելով ու կրճախելով, հնչուն կերպով ներս քաշելով ու կուլ տալով քաղցած թուրք, վոր առատութեամբ ցալտում եր նրա պերճախոս շրթունքներից:

Մի անգամ Յալթայի մոտ ինձ վարձեցին մրգեղենի մի այգի կտրտած ճյուղերից մաքրելու. չես որավարձս նախորոք առա և ամբողջ հիսուն կոպեկի գնեցի հաց ու միս: Յերբ գնածս բերի, ալգեպանն ինձ կանչեց, և չես գնացի՝ այդ գնած բաները հանձնելով Շաքրոյին, վորը հրաժարվել եր աշխատանքից, պատճառաբանելով. թե գլխացավ ունի: Մի ժամից հետո վերադառնալով՝ չես համոզվեցի, վոր Շաքրոն իր ախորժակի մասին խոսելիս՝ դուրս չեր չեկել ճշմարտութեան սահմանից. իմ գնածից վոչ մի փշրանք չեր մնացել: Դա ընկերական վարմունք չեր, բայց չես սուս արի իր ժրբախտություն իմ, ինչպես չերեաց հետագայում:

Շաքրոն նկատեց իմ լուրջությունը և նրանից ոգավեց իր ձեռով: Այդ ժամանակից սկսվեց մի տեսակ զարմանալի անմիտ բան: Յեա աշխատում ելի, իսկ նա դանազան՝ պատճառաբանություններով հրաժարվում եր բանից, ուտում-խմում եր ու ինձ աշխատել ստիպում: Ինձ համար ծիծաղելի և ցավալի չեր նախել նրան, այդ առողջ տղամարդին, վոր ընչաքաղցութեամբ մոտիկ եր անում ինձ, չերբ չես գործս վերջացրած՝ հոգնած վերադառնում ելի նրա մոտ, վորը մի շվաք տեղ սպասելիս եր լինում ինձ: Բայց ավելի վշտալի ու վիրավորական եր տեսնել, վոր նա ծիծաղում եր վրաս աչն պատճառով, վոր չես բանում եմ: Նա ծիծաղում եր, վորովհետեւ սովորել եր վողորմություն խնդրել, և վորովհետեւ չես նրա աչքում մի անկենդան խրավիլակ ելի: Յերբ նա սկսեց վողորմություն հավաքել, սկզբում քաշվում եր ինձնից, բայց հետո, չերբ մոտենում ելինք մի թաթարական գյուղի, նա սկսում եր աչքիս առաջ պատրաստվել մուրալու: Դրա համար նա հենվում եր փայտին և վողոր գետնով քաշ տալիս, ասես թե ցավելիս լինեք, իմանալով, վոր ժրատ թաթարները առողջ տղամարդին վողորմություն չեն տալ: Յեա վիճում ելի նրա հետ, ցույց տալիս նրա ալգալիսի գրադմունքի ամոթալիությունը... Նա ծիծաղում եր:

— Յես չեմ կարողանում բաներ, — կարճ առարկում եր նա:

Նրան վտորմութիւն քիչ էլին տալիս: Յես այդ ժամանակ սկսել էի հիվանդանալ: Ճանապարհը որեցոր դառնում եր ավելի դժվար է իմ հարաբերութիւնները Շաքրոյի հետ ավելի ծանր: Նա այժմ արդեն խիստ պահանջում եր, վոր յես նրան կերակրեմ:

— Դու ինձ տանում ես: Տար: Միթէ յես կարող եմ վտուով այդքան հեռու տեղ գնալ, հը՞, յես սովոր չեմ: Յես զբաւից կարող եմ մեռնել: Ի՞նչ էս ինձ չարչարում, սպանում: Յես վոր մեռնեմ, վճնց կլինի: Մերս լաց կլինի, հերս լաց կլինի, ընկերներս լաց կլինեն, եղ ինչքան արցունք է անում հմ:

Յես աչսպիսի խոսքեր էլի լսում, բայց չեի բարկանում: Այդ ժամանակ սկսել եր մեջս ծագել մի տարորինակ միտք, վոր ինձ հարկադրում եր դիմանալ այդ բոլորին: Պատահում եր — նա քնած է լինում, իսկ յես նրա կողքին նստած, դիտելով նրա հանդիստ, անշարժ դեմքը, կրկնում եմ ինքս ինձ, կարծես մի բան գուշակելով.

— Իմ ուղեկիցը... ուղեկիցս...

Յեզ գիտակցութեանս մեջ չերբեմն ծագում եր այն միտքը: Թէ Շաքրոն միայն ոգւովում եր իր իրավունքից, չերր այնպես վատահ ու համարձակ պահանջում է ինձնից ոգնութիւն ու խնամք: Այդ պահանջի մեջ կար բնավորութիւն, կար ուժ: Նա ինձ հարբստահարում եր, յես նրան յենթարկվում էի ե ուսումնասիրում, հետեւում նրա գեմքի յուրաքանչյուր դողոցին, աշխատելով պատկերացնել, թէ ուրիշ անձնավորութիւն թախանելու այդ պրոցեսսի մեջ ուր է ինչի վրա կանգ կառնի նա: Իսկ նա իրեն շատ լավ եր զգում. չերգում եր, քնում ու ծիծաղում վրաս, չերր քեֆը տալիս եր: Յերբեմն իրարից բաժանվում էինք չերկու-չերեք ուրով, գնում պանդան կողմեր. յես նրան հաց ու փող էլի տալիս, յեթէ լինում եր, է ասում, թէ վորտեղ ինձ սպասի: Յերր կրկին հանդիպում էիք, այն ժամանակ նա, վոր ինձ ճանապարհ դրած եր լինում կասկածանքով ու տխուր չարութեամբ, դիմավորում եր սաստիկ ուրախ, հրճված է միշտ ասում եր ծիծաղելով.

— Յես կարծում էի, թէ դու ինձ մենակ թողել, փախել ես: Հո, հո, հո...

Յես նրան ուտելու բան էլի տալիս, պատմում էի իմ տեսած գեղեցիկ տեղերի մասին, է մի անգամ Բախչա-Սարայի մասին խոսելիս, իզեղ պատմեցի Պուշկինի մասին է ասացի նրա վտանավորներին: Այդ բոլորը վոչ մի տպավորութիւն չարավ վրան:

— Ե՛, վտանավորներ: Դա չերգեր եմ է վոչ թէ վտանավորներ: Յես մի մարդ եմ ճանաչում, վրացի, Մատու Լեժավա, նա չեր չերգ ասում է: Ա՛յ, դա չերգեր էին... վոր չերգում եր — ա՛յ, ա՛յ... Ըմրձը... շատ բարձր եր չերգում: Կասես թէ կոկորդը խառնշտորում եմ խանչալով... Նա մի գինեվաճառ մորթեց, հիմի Սիրիւր է գնացած...

Ամեն մի նրա մոտ վերադառնալիս յես ավելի ու ավելի էի ընկնում նրա աչքում, է նա չեր կարողանում այդ թագցնել ինձնից:

Գործներս շատ վատ եր: Յես հազիվ էի հնարավորութիւն գտնում մի կամ մեկ ու կես ուրբի աշխատել շաբաթական, է, ինքնըստինքյան հասկանալի չէ, վոր այդ ավելի քան քիչ եր չերկուսիս համար: Շաքրոյի մուրալը չեր նպաստում սնունդը տրուտեսելուն. նրա ստամոքսը մի փոքր անդունդ եր, վոր կլանում եր անխտիր ամեն ինչ — խաղող, սեխ, աղ դրած ձուկ, հաց, չորացրած մրգեր — է ժամանակի ընթացքում նա կարծես ավելի չեր մեծանում ծավալով է ավելի ու ավելի գոհեր պահանջում:

Շաքրոն սկսեց շտապեցնել ինձ Ղրիմից դուրս գալու, պատճառաբանորեն հայտնելով ինձ, վոր շուտով արդեն աշունը վրա կհասնի, իսկ ճանապարհ դեռ շատ կա: Մշուս կողմից ել յես նա չել վերջացրել էի Ղրիմի այդ մասը, է մենք ճանապարհակցինք դեպի Թեոդոսիա այն հուսով, վոր «միքանի շահի կղցենք ճանակներս», վորից էի գուրկ էինք: Նորից պետք է սովելինք մրգերով ու ապագայի հուսով...

Խեղճ ապագա: Նրա վրա դրած մարդկային հուշերի շատութիւնից նա կորցնում է համարյա իր բոլոր հմայքը, հենց վոր ներկա չէ դառնում:

Ալուշտայից քսան վերստ հեռանալով՝ մենք կանգ առանք գիշերելու: Յես Շաքրոյին համոզել էի ծովափով գնալ, թէն այդ շատ չերկար ճանապարհ եր, բայց ուզում էի ծովի ող շնչել: Մենք խաբուշկ վառեցինք է պառկոտեցինք նրա մոտ: Յերեկոն հրաշալի չեր: Մուգ-կանաչ ծովը ներքեւում մեզնից վար զարկվում եր ժայռերին. կապույտ չերկինքը հանդիսավոր կերպով լուռ եր վերեւում, իսկ մեր շուրջը մեղմիկ սլալում էին թփերն ու ծառերը: Լուսինը դուրս եր գալիս: Սոսիների ճամկավոր սաղարթից ստվերներ էին ընկնում է սողում քարերի վրայով: Մի ինչ-վոր թռչուն չերգում եր ըմբոստ ու գիլ: Նրա արծաթահնչուն դալլալ լիկները հալում էին ալիքների մեղմ ու փաղաքշող վշտոցով

լցված ոգի մեջ, և յերբ նրանք անհետացան, լավեց մի միջատի ջղալին ճռճոռոցը: Նարուկը զվարթ աչքովում էր, և նրա կրակը թվում էր կարմիր ու դեղին ծաղիկների մի բոցավառ փունջ: Նա չէր եր ստվերներ առաջացնում, և այդ ստվերներն ուրախ-ուրախ ցատկոտում էին մեր շուրջը՝ ասես լուսնի դալուկ ստվերների առաջ պարծենալով իրանց աշխուժությամբ: Ծովի լայն հորիզոնն ամալի չէր, նրանից վեր չերկինքն անամալ, և յես ինձ աշխարհիս մի ծալքումն էլի զգում՝ դիտելիս տարածությունը—մարդու հոգին դուրսից աչք առեղծվածը... Գիշերվա փառահեղ գեղեցկությամբ հոգեզմայլ՝ յես ասես հալչում էլի գույների, ձայների ու հոտերի զարմանալի ներդաշնակության մեջ, ինչ-վոր մեծ բանի մոտ լինելու չերկչոտ զգացումով լցվում էր հոգիս, և սիրտս թալրատալով թափանում էր կյանքի վայելքով...

Հանկարծ Շաքրոն բարձրաձայն քրքջաց:

— Հա, հա, հա... Ինչ տխմար կերպարանք ունես: Ուղղակի վոչխարի: Ա, հա, հա, հա, հա...

Յես վախեցա, կարծես թե գլխիս հանկարծակի վորոտը թնկաց: Բայց այդ ավելի վատ էր: Դա ծիծաղելի չէր, այո, բայց ինչպես վիրավորական էր... Նա, Շաքրոն, լալիս էր ծիծաղից, յես ինձ լալու պատրաստ էլի զգում ուրիշ պատճառով: Կոկորդումս կարծես քար կար, յես չէլի կարողանում խոսել և վալրագ աչքերով նրան էլի նայում, վորով ավելի էլի սաստկացնում նրա ծիծաղը: Նա, փորը բռնած, թավալվում էր գետնի վրայով. յես էլ դեռ չէլի կարողանում ինքս ինձ հավաքել նրա հասցրած վիրավորանքից... Ինձ խիստ ծանր վիրավորանք էր հասցված, և այն քիչ մարդիկ, վորոնք հուսով են, վոր կհասկանան այդ—վորովհետև գուցե իրանք զգացել են ալոսրինակ մի բան,—նրանք նորից կվերգզան իրանց հոգում այդ ծանրությունը:

— Վերջ տուր,—կատաղած գոռացի յես:

Նա վախեց, ցնցվեց, բայց դեռ էլի չէր կարողանում իրան զսպել. ծիծաղի բռնկումները դեռ էլի բռնում էին նրան, նա ուռցնում էր թշերը, աչքերը չուռնում և հանկարծ նորից փռթկացնում: Այն ժամանակ յես վեր կացա ու հեռացա նրանից: Յես չերկար գնում էլի առանց մտածելու, համարյա առանց գիտակցելու, մենակության և վիրավորանքի ալրող թուշնով լցված: Յես գրկում էլի ամբողջ բնությունը և լուռ, ամբողջ հոգով սերս էլի հալում նրան, վառ սերը մի մարդու, վորը միքիչ բանաստեղծ է... Իսկ բնությունը, հանձին Շաքրոյի, քրքջում էր վրաս հա-

փրշտակությանս համար: Յես հեռու կգնալի մեղադրական վճիռ կապանելում բնություն, Շաքրոյի և կյանքի բոլոր կարգերի դեմ, սակայն յետևիցս արագ քալելը լավեցին:

— Մի բարկանար,—ամոթահարված արտասանեց Շաքրոն՝ կամաց դիպչելով ուսիս:—Դու աղոթում ելիր: Յես չգիտելի: Յես ինքս չեմ աղոթում...

Նա խոսում էր չարություն արած չերեխայի չերկչոտ տոնով և յես, չնայելով հուզմունքիս, չկարողացա չտեսնել նրա խղճալի կերպարանքը՝ շփոթմունքից ու վախից ծիծաղելի կերպով ծրմրված:

— Յես ալլես քեզ ձեռք չեմ տալ: Ծշմարիտ: Յերբեր:

Նա բացասաբար թափահարեց գլուխը:

— Յես տեսնում եմ, վոր դու խոնարհ ես: Բանում ես: Ինձ չես ստիպում: Մտածում եմ—ինչո՞ւ: Ուրեմն հիմար է նա վոչխարի պես...

Այդ նա ինձ մխիթարում էր: Այդ նա ներողություն էր խնդրում ինձնից: Իհարկե, ալլալիսի մխիթարանքներից ու թողություն հալցելուց հետո ինձ վոչինչ չէր մնում անելու, չեթե վոչ ներել նրան՝ վոչ միայն անցյալը, այլ և ապագան:

Կես ժամից հետո նա խորը քնած էր, իսկ յես նստած էլի նրա կողքին ու նայում էլի նրան: Քնած ժամանակ ուժեղ մարդն անգամ անպաշտպան ու անողնական է թվում, իսկ Շաքրոն արգահատելի չէր: Նրա հաստ շրթունքները կիսաբաց էին և կիտած հոնքերի հետ միասին պատկերացնում էին նրա դեմքին զարմանքի գուռ-մանկական մի արտահայտություն: Շնչում էր նա համաշափ, հանգիստ, բայց չերեմն գեղեցում ու զառանցում էր վրացերեն ամբողջ դարձվածքներ ասելով՝ աղաչանքով ու փռթկոտ: Մեր շուրջը թաղավորում էր այն լարված խաղաղությունը, վորից միշտ մի բան էս սպասում, և վորը չեթե կարողանար չերկար շարունակել, մարդին խելքից կհաներ իր կատարյալ անդորությունը ու հնչունի-շարժման այդ պաճառ ստվերի բացակայությունը: Ալիքների մեղմ ճողփուներ չէր հասնում մեզ, մենք գտնվում էինք մի փոսում, վորը պատած էր կաշուն մացառներով, կարծես քարացած կենդանու բրդբրդոտ բերան լիներ: Յես մտիկ էլի անում Շաքրոյին ու մտածում. «Սա իմ ուղեկիցն է... Յես կարող եմ սրան աչտեղ թողնել, բայց չեմ կարող նրանից հեռանալ, վորովհետև նրա անունը—լեղին է... Սա իմ ամբողջ կյանքի ուղեկիցն է... Նա մինչև գերեզման կուղեկցե ինձ»...

IV

Թեոդոսիան իդերև հանեց մեր հուշերը: Յերբ մենք տեղ հասանք, աչտեղ կար մոտ չորս հարյուր մարդ՝ մեզ պես դործի պատելիս և նույնպես ստիպված բավականանալ նավամատուցին պատենշը շինելուն հանդիսատես լինելու դերով: Աշխատում էին թուրքեր, հույներ, վրացիներ, սմոլենսկցիներ, պոլտավցիներ: Ամենուրեք—թե քաղաքում, և թե շուրջը—խմբերով շրջում էին «սովյալները» դժգուշ, չարչարված կերպարանքներ, և գալյերի արշավանքով դես-դեն էին թափառում ազնվյան ու տավրիկյան բոսյակները:

Տեսնելով վոր աչտեղ վոչինչ չկա, և վոր պատենշը կամենում են շինել առանց մեզ, մենք գնացինք Կերչ:

Իմ ուղեկիցը կատարում էր իր խոսքը և ինձ ձեռք չեր տալիս. բայց նա սաստիկ սովում էր և մեկի ուտելը տեսնելիս՝ ուղղակի գալլի նման կրճատում էր ատամները՝ ինձ սարսափեցնելով կանադան կերակուրների տեսակների նկարագրությամբ, կերակուրների, վոր նա պատրաստ էր կլանելու: Միքանի ժամանակից ի վեր նա սկսել էր հիշել կանանց մասին: Սկզբում հարեանցիորեն, ափսոսանքի հառաչանքներով, ապա հաճախ, «արևելցի մարդու» ընչաքաղց ժպիտներով. նա, վերջապես, հասավ այն աստիճանի, վոր այլևս չէր կարող չասել ինձ մի վորե՛վե գործնական փիլիսոփայական կեղտոտություն այս կամ այն հանգամանքի առիթով, չերբ մոտոմը անցնում էր կանանց սեռին պատկանող վորևե անձնավորություն, ինչ տարիք և ինչ արտաքին էլ ունենար: Նա ճառում էր կանանց մասին այնպես ազատ, առարկայի այնպիսի ճանաչողությամբ և նայում էր նրանց վրա այնպիսի զարմանալի բաց տեսակետով, վով չես միայն թքոտում էի... Մի անգամ փորձեցի նրան ապացուցել, վոր կիշը նրանից վատ արարած չի, բայց տեսնելով, վոր նա վոչ միայն վերավորվում է ինձնից իմ հայացքների համար, այլև պատրաստ է կատաղության հասնել այն ստորացման համար, վորին, նրա կարծիքով, չես չենթարկում էի իրան,—թողի փորձերս մինչև այն ժամանակ, չերբ նա կուշտ կլինի:

Մենք Կերչ էինք գնում այլևս վոչ թե ծովափով, այլ դաշտավայրով՝ ճանապարհը կարճելու դիտումով, և մեր պարկում կար ընդամենը չերեք գրվանքանոց մի գարի բոքոն, վոր գնել էինք մի թաթարից մեր վերջին շահանոցով: Շաքրոյի՝ դուրեղնում հաց մուրալու փորձերը վոչ մի հետևանքի չհասցրին. ա-

մենուրեք կարճ պատասխանում էին. «Ձեզպեսները շատ կան»... Այդ մեծագուշն ճշմարտություն էր. իրավ, այդ ծանր տարի-անշափ շատ էին մի կտոր հաց վորոնողները:

Իմ ուղեկիցը հանդուրժել չէր կարող «սովյալներին»,—վորումություն ժողովելու մեջ իր մրցակիցներին: Նրա կենսական ուժերի պահեստը՝ չնայելով ճանապարհի դժվարություն և վատ անդառություն՝ թույլ էր տալիս նրան ընդունելու այնպիսի մաշված և խղճալի տեսք, վորով մուրացկաններն, արդարև, կարող էին պարծենալ վորպես մի տեսակ կատարելություն: և նա նրանց դեռ հեռվից տեսնելիս՝ ասում էր.

— Ելի գալիս են: Թյու, թյու: Ի՞նչ են շրջում: Ի՞նչ են ման գալիս: Մի՞թե Ռուսաստանը նեղ է: Չեմ հասկանում: Ռուսաստանի ժողովուրդը շատ տխմար է:

Յեկ չերբ չես բացատրում էի նրան այն պատճառները, վորոնք ստիպել էին տխմար ոռու ժողովրդին Ղրիմում շրջել հաց մուրալու նպատակով, նա անվստահությամբ գլուխն որորելով՝ առարկում էր.

— Չեմ հասկանում: Ի՞նչպես կարելի չե... Մեզ մոտ վրաստանում այդպիսի անմտություններ չեն լինում:

Մենք Կերչ հասանք ուշ չերեկոյան և ստիպված չեղանք գիշերել նավահանգստի՝ նավից ափը տանող կամրջակների տակ: Մեզ անհրաժեշտ էր թափնել. մենք գիտեցինք, վոր մեր գալուց քիչ առաջ բոլոր ավելորդ մարդիկ—բոսյակները Կերչից դուրս էին հանված, և վախում էինք, վոր վոստիկանատուն ընկնենք, և վորովհետև Շաքրոն ճանապարհորդում էր ուրիշի անցագրով, ուստի այս հանգամանքը կարող էր մեր վիճակի մեջ լուրջ բարդություններ առաջ բերել:

Նեղուցի ալիքներն ամբողջ գիշեր առատություն մողողում էին մեզ ցուլքերով, և լուսաբացին մենք դուրս չեկանք կամրջակների տակից թրջված ու փեռացած: Ամբողջ որը շրջեցինք ծովափին, և բոլորն, ինչ վոր հաջողվեց մեզ վաստակել, մի հատ չերկու-շահանոց էր, վոր չես ստացա մի տերտերակնովից, վորի մի պարկ սեխը շուկայից տուն տարա:

Այժմ հարկավոր էր նեղուցով անցնել Տաման: Վոչ մի մակուկատեր չէր համաձայնում ընդունել մեզ իբրև մակուկավար՝ մյուս ափն անցնելու համար, վորքան էլ վոր խնդրեցի: Բոլորը գրգռված էին բոսյակների դեմ, վորոնք մեր գալուց քիչ առաջ աչտեղ շատ սխրագործություններ էին կատարել, խսկ մեզ անհիմնապես նրանց դասից էին համարում:

Յերբ հասավ յերեկոն, յես անհաջողութիւններէս ու վողջ աշխարհիս վրա հարացած լինելուց՝ վճռեցի բավական վտանգավոր մի բան բռնել և գիշերը հասնելուն պես ի կատար ածել:

Վ

Գիշերը յես ու Շաքրոն կամաց մոտեցանք մաքսային նաւահանգստին, վորի մոտ յերեք մակուկ կար՝ ծովափնյա քարե պատում ամրացրած ողակներէց շղթաներով կապած: Մութն եր: քամին փչում եր, մակուկներն ընդհարվում էին իրար, շղթաները շառաչում էին... Յեզ ինձ համար հեշտ ու հարմար եր տեղահան անել ողակն ու հանել քարից:

Մեզնից վեր հինգ արշինաչափ տարածութեան վրա ման եր գալիս մաքսային զինվոր պահապանը և ատամների արանքով սուլում եր: Յերբ նա մեզնից մոտիկ կանգ եր առնում, յես ընդհատում էի աշխատանքս, բաց դա ավելորդ զգուշութիւն եր. նա չեր կարող յենթադրել, թե մինչև կոկորդը ջրի մեջ մարդ կա նստած՝ ալիքից քշվելու վտանգին յենթարկվելով: Սուսն աչն ել շղթաները անընդհատ շառաչում էին և առանց իմ ոգնութեան: Շաքրոն արդեն ձգվել եր մակուկի հատակին և ինձ ինչ-վոր մի բան եր շնչում, վորը յես չկարողացա գլխի ընկնել ալիքների աղմուկի պատճառով: Ողակը ձեռներումս եր... Ալիքը խեց նավակը և միանգամից նետեց նրան ափից հինգ սաժեն հեռու: Յես բռնել էի շղթայից և լողում էի նավակի հետ, հետո մտա մեջը: Մենք հանեցինք յերկու ծածկուլթային տախտակ և թիակներն տեղակ նրանց ամրացնելով թիատեղերում՝ ճանապարհ ընկանք...

Մեր գլխավերև ամպերն էին թռչում, մեզնից վար ալիքներն էին դեռ-դեռ ընկած, և Շաքրոն ցուկին (նավաքթին) նստած՝ մերթ կորչում եր աչքիցս՝ նավաքթի հետ միասին ջրային խորխորատների տակն անցնելով, մերթ բարձրանում եր ինձնից վեր և գոռալով՝ թրմփում համարյա ինձ վրա: Յես նրան խորհուրդ ավի տեղը պինդ նստել և չգողգողալ, յեթե չի ուզում, վոր պահապանը խի: Աչն ժամանակ նա սուս կացավ: Յես նրա յերեսի տեղ տեսնում էի մի ձերմակ բիծ: Նա բոլոր ժամանակ զեկն եր բռնած: Մենք ժամանակ չուսնայինք մեր՝ դերերը փոխելու և վախում էինք նավակի միջով մի տեղից մյուս տեղն անցնել: Յես բարձր ասում էի նրան, թե ինչ դերք տալ նավակին, և նա խկուղն ինձ հասկանալով՝ անում եր ամեն բան այնպես արագ,

վոր կարծես թե հենց նավաստի յեր ծնվել: Թիակներ փոխարինող տախտակները քիչ էին ոգնում ինձ և միայն ձեռներս կոշտերն էլին հարում: Քամին փչում եր հակառակ, և յես քիչ էի հոգում աչն մասին, թե ուր և տանում մեզ, աշխատելով միայն, վոր նավաքթը նեղուցի լայնութեամբ լինի: Դա հեշտ եր անել, վորովհետև դեռ յերեսում էին կերչի կրակները: Ալիքները յերեսում էին մեզ նավեզրի վրայով և զայրագին վշշում էին՝ իրար ընդհարվելով. քանի շատ էինք դեպի նեղուցը տարվում, աչնքան ալիքներն ավելի ուժգին ու ավելի աղմկող էին դառնում: Արդեն լավում եր մի ինչ-վոր մոնչուհն, վայրենի, ահարկու... Իսկ նավակը շարունակ տարվում եր ավելի ու ավելի արագ, շատ դժվար եր ընթացքի ուղղութիւնը պահպանել: Մենք մի գլուխ գլորվում էինք խոր վիհերի մեջ և վեր էինք թռչում ջրային բլուրները, իսկ գիշերն ավելի ու ավելի յեր մթնում, և ամպակույտերն ավելի էին ցած իջնում:

Նավաքթի վրայով յերեսացող կրակները կորան խավարի մեջ, և աչն ժամանակ սարսափելի դարձավ: Թվում եր, թե կատաղի ջրի այդ տարածութիւնն արդեն ել սահմաններ չուներ: Վոչինչ չեր յերեսում, բացի նավակին ընդառաջ թռչող ալիքներից: Այդ ալիքները ձեռիցս խլեցին մի տախտակը, մյուսն ել ինքս գցեցի հատակը և յերկու ձեռով ամուր բռնեցի նավեզրից: Շաքրոն վայրենի ձայնով վայում եր ամեն անգամ, յերբ նավակը վեր-վեր եր թռչում: Զայրացած տարերքով պատած և նրա աղմուկից խլացած՝ յես ինձ զգում էի խղճալի ու անգոր այդ մուռլ խավարի մեջ: Սիրտս անհույս, չար հուսահատութեամբ համակված՝ տեսնում էի շուրջս զարհուրելի միտրինակութիւն—ամենուրեք միայն այդ ալիքները ձերմակ բաշերով, վորոնք ցրվում ու աղի ցոլքեր էին դառնում, ու ինձնից վեր ամպակույտերը, խիտ, թանձր, նուրբապես նման ալիքներին... Յես հասկանում էի միայն մի բան. աչն ամենն, ինչ կատարվում եր շուրջս, կարող ե լինել անչափ ուժգին և ավելի ահուկի, ու յես բարկանում էի, վոր նա իրան պահում ե և չի ուզում այդպես լինել: Մահն անխուսափելի յե: Բայց անհրաժեշտ և այդ անաչառ, ամեն բան ծանրութեթե անող որեւոր մի վորեւե բանով պաճուճել, վորովհետև նա չափազանց ե ծանր ու բիրտ: Յեթե ինձ վիճակված լինեիր այրվել կրակում կամ խեղդվել ճահճային մամուռի մեջ, յես կաշխատելի ընտրել առաջինը—եթե մի տեսակ ավելի վայելուչ ե...

— Առագաստը պարզենք, — գոչեց Շաքրոն:

— Ուր է,—հարցրի լես:

— Իմ չեքմենս շինենք առաքաստ...

— Դեղի աչտեղ, դեղի բաց չթողնես...

Շաքրոն սուսուփուս իրար չեկավ նավաքթի վրա:

— Բռնիր...

Նա գցեց զեպի ինձ իր չեքմենս: Հատակի վրայով մի կերպ փորսող տալով՝ լես նավածածկույթից պոկեցի մի տախտակ և, հաստ շորի թեղ հագցրի նրան, նավակի նատարանների մոտ տնկեցի, վտանքս դեմ տվի և վերցրի մյուս թեկն ու փեշը թե չե, լեբը մի բոլորովին անսպասելի բան պատահեց... Նավակը սովորականից շատ բարձր ցատկեց, ապա ցած թռավ, և լես ինձ ջրի մեջ տեսա՝ մի ձեռուն պահած չեքմենս, իսկ մյուսով բռնած թուկից, վոր պահեց իր տված նավեզրի դրսի կողմից: Ալիքները գոռոցով ցատկում էին գլխի վրայով, և լես կուլ էլի տալիս դառնաղի ջուրը: Նա լցվեց ականջներս, բերանս, քիթս... ձեռներով ամուր բռնած թուկից՝ լես բարձրանում ու իջնում էլի ջրի վրա՝ գլուխ թրթկացնելով նավեզրին և չեքմենս նավակի հատակը գցելով՝ աշխատում էլի՝ ինքս ել թռչեմ նավակը: Իմ տասնյակ ճիգերից մեկը հաջողվեց, լես նավակը հեծա և իսկույն տեսա Շաքրոյին, վոր գլորվում էր ջրի մեջ լերկու ձեռով բռնած նույն պարաններից, վոր լես հենց նոր բաց էլի թողել: Բանից լերեաց, վոր նրանք պատում էին ամբողջ նավակի շուրջը՝ անցկացված լինելով չեղրերին ամբացված չերկաթե ողակներով:

— Կենդանի՛ լես.—գոչեցի լես նրան:

Այդ վայրկյանին նա ջրից բարձր ցատկեց և նույնպես նեղվեց նավակի հատակը: Յես նրան բռնեցի, և մենք միասին դեմ առդեմ լեղանք: Յես նստած էլի նավակի վրա՝ ինչպես ձիու, վոտներս գցած թուկերի մեջ, ինչպես ասպանդակներով,—բայց այդ անհուսալի լեր. ամենաշնչին ալիքը կտրող էր հեշտությամբ վայր գլորել ինձ թամբից: Շաքրոն ձեռներով պինդ բռնեց ծնկներս և գլուխը դեմ տվավ կրծքիս: Նա ամբողջովին դողում էր, և լես զգուշ էլի, թե ինչպես էին դողդողում նրա ծնոտները: Պետք էր մի բան անել: Հատակը լայրժուն էր, կարծես լուղ քսած լիներ: Յես Շաքրոյին ասացի, վոր նա նորից ջուրը մտնի և բռնի մի նավեզրի թուկից, իսկ լես նույնը կանեմ մյուս նավեզրի վրա: Պատասխանի տեղ նա սկսեց գլխով հրհրել կուրծքս: Ալիքները վայրենի պարով շարունակ ցատկում էին մեր վրայով, և մենք հաղիվ-հաղ էլինք կարողանում տեղներս մնալ. մի վոտս սաստիկ կտրում էր

թուկը: Ամենուրեք, ուր միայն տեսանելի լեր, գոյանում էին ջրի բարձր բլուրներ և աղմկով անհետանում:

Յես ասածս կրկնեցի Շաքրոյին արդեն հրամանի տոնով: Նա ավելի ուժգին սկսեց գլխով հարու տալ կրծքիս: Հապաղել չեք կարելի: Յես ինձնից պոկեցի նրա ձեռները մեկը մյուսի չեռներից ու սկսեցի նրան ջուրը հրել, աշխատելով, վոր նա թուկն իր ձեռը գցի: Յեմ աչտեղ կատարվեց մի բան, վոր լես ամենից ավելի վախեցրեց այդ գիշեր:

— Խեղդում ես ինձ,—շնչաց Շաքրոն և մտիկ տվավ դեմքիս:

Այդ իսկապես զարհուրելի լեր: Զարհուրելի լեր նրա հարցը, ավելի զարհուրելի՝ նրա հարցի տոնը, վորի մեջ հնչում էր և չերկհոտ հնազանդութուն ֆակտին, և չերկհոտ խնդիր խնայելու, և վերջին հառաչանքը մի մարդու, վորը կորցրել է ճակատագրական վախճանից խուսափելու հույսը: Բայց ավելի սարսափելի էլին մեռելային-գուռատ թրջված դեմքի վրայի աչքերը...

Յես գոչեցի նրան.

— Պինդ կաց,—և ինքս մտա ջուրը՝ թուկից բռնած: Վոտս խփվեց մի բանի և, առաջին վայրժանի ցավի պատճառով, վոչինչ չկարողացա հասկանալ: Բայց հետո հասկացա: Մեջս մի ջերմութուն բռնկվեց, լես հարբեցի և զգացի ինձ աչքս սկսեց, քան չերբեք...

— Դեռիս,—գոչեցի լես:

Գուցե մեծ ծովագնացները, վորոնք գտել են նոր չերկրներ, նրանց տեսնելիս՝ այս բառը գոչել են ավելի մեծ զգացմունքով, քան թե լես, բայց կասկածում եմ, վոր նրանք կարողացած լինեին ինձնից ավելի բարձր գոչել: Շաքրոն ճչաց, և մենք ջուրը թափվեցինք: Բայց շուտով հիասթափվեցինք չերկուսս ել. ջուրը դեռ մինչև կրծքներս էր հասնում, և վոչ մի տեղ չէին չերկում ցամաք ափի ավելի ելական նշաններ: Ալիքներն աչտեղ ավելի թույլ էին և արդեն չէին ցատկում, այլ համբուրեն գլորվում էին մեր վրայով: Բարեբախտաբար լես ձեռիցս բաց չէի թողել մակուշկը: Յեմ ահա լես նրա մի կողի մոտ կանգնեցի, Շաքրոն մյուս կողի, և փրկարար թուկերից բռնած՝ սկսեցինք զգուշությամբ գնալ ինչ-վոր մի տեղ, մակուշկը մեր չեռներից քաշելով:

Շաքրոն ինչ-վոր փնթփնթում ու ծիծաղում էր: Յես անհանդիստ մտիկ էլի անում ջուրը: Մութն էր: Յետևից և մեզնից դեպի աջ ալիքների վշտոցն ավելի ուժգին էր, առաջից դեպի ձախ՝ ավելի մեղմ: Մենք գնացինք դեպի ձախ: Դեռիսն ամուր էր,

ավագոտ, բայց ելի փոսփոս. յերբեմն հատակին չեցինք կպչում և թիավարում ելինք վտաններով ու մի ձեռով՝ մշուսով նավակից բռնած. յերբեմն ջուրը միայն մինչև ծնկներս եր հասնում: Խոր տեղերում Շաքրոն վալում եր, իսկ յես դողում ելի սարսափահար: Յեղ հանկարծ՝ փրկություն—մեր առջև կրակ եր փայլում...

Շաքրոն գոռաց վորքան ուժումը կար, բայց յես շատ լավ ելի խմանում, վոր նավակն արքունական ե, և իսկույն հարկադրեցի Շաքրոյին հիշել այդ: Նա սուս արավ, բայց միքանի բոպեցից հետո լավեցին նրա հեկեկանքները: Յես չկարողացա նրան հանգստացնել. միջոց չկար:

Ջուրը քանի գնում՝ քշանում եր... մինչև ծնկներս... Ջուր ալլես չկա: Յես ու Շաքրոն ելի քաշ ելինք տալիս արքունական նավակը, բայց ուժներս հատան, և բաց թողեցինք: Մեր ճանապարհին ընկած եր մի սև կոճղ. ցատկեցինք նրա վրայով—և յերկուսս ել վտարաբեկ ընկանք մի ծակող խոտի մեջ: Այդ ցավ եր պատճառում և հողի կողմից հյուրասեր բան չեր, բայց մենք ու շաղբուրթյուն չդարձրինք և վազեցինք դեպի կրակը: Նա մեզնից մի վերստ հեռավորության վրա յեր և, գվարթ պլպլալով, ասես ծիծաղում եր մեր դեմ հանդիման, իսկ խավարն անոնիտրեն յերեմում եր նրա շուրջը...

VI

...Յերեք ահագին, բրդերդոտ շներ խավարի միջից դուրս պրծնելով՝ հարձակվեցին մեզ վրա: Շաքրոն, վոր մինչև այդ ժամանակ ջղաձգաբար հեկեկում եր, սարսափելի ճչաց և գետին ընկավ: Յես թաց չեքմենը շարտեցի շների վրա և կուցած ձեռքով վորոնելով քար կամ փայտ: Վոչինչ չկար, միայն խոտն եր ձեռներս ծակոտում: Շները միահամուռ մեզ վրա ելին պրծնում: Յես սուլում ելի, վորքան ուժումս կար, յերկու մատս բերանս դրած: Նրանք յես քաշվեցին, ու իսկույն եկթ լավեց վազող մարդկանց վտանների տրոփյուն ու խոսակցություն:

Միքանի բոպեցից հետո մենք արդեն խարուչիկի մոտ ելինք, չորանների շրջանում, վորոնք հագած ելին վոչխարի մորթիներ՝ բուրդը դրսի կողմը դարձրած:

Յերկուսը նստած ելին գետնին և ծխում ելին՝ ծուխն ահագին քուլաներով դուրս թողնելով. մինը բարձրահասակ, խիտ, սև միբբով և կազակի բարձր փափախով—կանգնած եր մեր լեռեր՝ արմատի ահագին կոմբալունեցող փայտին հենված, չորրորդը մի

ջահել չեկ տղա, ոգնում եր լացող Շաքրոյին շորերը հանելու: Մեզնից հինգ սաժենաչափ հեռու հողը մեծ տարածությամբ ծածկված եր ինչ-վոր թանձր, մոխրագույն և ալիքաձև, դարնան՝ արդեն հալ ընկնող ձյունի նման մի բանի շերտով: Միայն յերկար ու անընդհատ նայելուց կարելի յե ջոկել իրար կիպ սեղմված վոչխարների առանձին կերպարները: Այդտեղ նրանցից կար միքանի հագար, քնից և գիշերվա խավարից կիպ սեղմված, դարձած խիտ, տաք և հաստ շերտ, վոր ծածկում եր դաշտավայրը: Յերբեմն նրանք մայում ելին վողբածացն ու յերկչոտ...

Յես չեքմենը չորացնում ելի կրակի վրա և չորաններին ասում ելի ամեն բան առանց թագցնելու. պատմեցի և այն միջոցի մասին, վորով ձեռք բերի նավակը:

— Մեր ե նա, են նավակը,—հարցրեց ինձանից խոշոր ալե-վոր ծերունին, վոր աչքն ինձանից չեր հեռացնում:

Յես ասացի նրանց:

— Գնա, Միխայլ, մեկ մտիկ տուր...

Միխայլը, այն սեամիրուքը, փայտն ուսը պցեց և ուղևորվեց դեպի գետավեր:

Շաքրոն, վոր ցրտից դողդողում եր, ինձ խնդրեց տալ իրան տաք, բայց դեռ թաց չեքմենը, սակայն ծերն ասաց.

— Սպասիր. առաջ մեկ վազվզիր, վոր արյունդ տաքացնես: Վազիր խարուչիկի շուրջն, ապա:

Շաքրոն սկզբից չհասկացավ, բայց հետո հանկարծ պոկ լեկավ տեղից և մերկ՝ սկսեց պարել մի աներևակայելի վայրենի պար, խաղաղնդի նման վոստոստալով խարուչիկի վրայով, պատեյով մի տեղում, վտանները գետնին տրոփելով, ձեռները դես-դեն թափ տալով: Դա մի չափազանց ծիծաղելի պատկեր եր: Յերկու չորանը գետնին թավալվում ելին՝ ամբողջ կոկորդով ծիծաղելով, իսկ ծերը լուրջ, անհույս դեմքով աշխատում եր թաթերով ծափ տալ պարի տակտի համեմատ, բայց չեր կարողանում հանգը գանել, մտիկ եր տալի Շաքրոյի պարին՝ գլուխն որորելով ու բեղերը շարժելով և թանձրացած բասով շարունակ ձայն եր տալիս.

— Հնչ-հնչ: Եղպես, եղպես: Հնչ-հնչ: Ծափ, ծափ:

Խարուչիկի կրակով լուսավորված Շաքրոն ոճի նման գալարվում եր՝ ամենաբազմազան պողաներ բռնելով, ցատկում եր մի վտալ վրա, մանր տրոփյուններ եր անում յերկու վտաններով, և կրակի լուսով փայլող նրա մարմինը ծածկվում եր քրտնքի

խոշոր կաթիլներով: Այդ կաթիլները կրակից թվում էին կարմիր, ինչպես արյուն:

Այժմ արդեն բոլոր յերեք չորանն էլ ծափ էին տալիս, փսկ չես ցրտից դողալով՝ ցամաքեցնում էլի ինձ խարուկի մոտ և մտածում, վոր իմ ապրած արկածը բախտավոր կդարձներ Կուպերի և ժյուլ-Վերնի մի վորևէ յերկրագույն. կա և նավարկութուն, և հյուրասեր բնիկներ (աբորիգեններ) և վայրենիներ: Կար խարուկի շուրջը:

Ահա Շաքրոն արդեն նստած էր գետնին՝ չեքմենով փաթաթված և ուտում էր՝ մերթ-մերթ նայելով ինձ իր սև աչքերով, վորոնցում կայծկլտում էր մի բան, վորը մեջս անախորժ զգացում էր զարթեցնում: Նրա շորը չորանում էր՝ խարուկի մոտ հողում ցցած փայտերից կախած: Ինձ էլ հաց ու աղ արած ճարպ տվին ուտելու:

Միխայլը չեկավ ու լուռ նստեց ծերունու կողքին:

— Հը՞,—հարցրեց ծերը:

— Նավակը կա,—կարճ պատասխանեց Միխայլը:

— Չուրը չի՞ քշիլ:

— Չէ:

Յեվ բոլորը լռեցին՝ նորից ինձ դիտելով:

— Հը՞,—հարցրեց Միխայլն՝ իսկապես առանց մեկնումեկին դիմելու,—տանի՞ սրանց ստանիցան (գլուղ) ատամանի (գլուղապետի) մոտ: Գուցե՞ ավելի լավ է ուղղակի մաքսային ծառայողների մոտ տանել:

Միխայլին վոչվոք չէր պատասխանում: Շաքրոն իրան համար ուտում էր և սուս էր:

— Կարելի չե՞ ատամանի մոտ տանել... նույնպես և՛ մաքսային ծառայողների մոտ... Դա չէլ և լավ, նա չէլ,—առաջ ծեփը՝ քիչ լուռ մնալով:

— Կայ, պապի...—սկսեցի չես:

Բայց նա վրաս վոչ մի ուշադրութուն չդարձրեց:

— Ուրեմն եղպես: Միխայլ: Են բանը... Նավակն ենտեղ և:

— Ըհը՛, ենտեղ և:

— Հը՞... Չուրը չի՞ քշիլ:

— Ծծը... չի քշիլ:

— Դե՛ թող ենտեղ էլ կենա... Իսկ եղուց մակուկափայրները կզնան Կերչ և իրանց հետ կվերցնեն կտանեն: Ի՞նչ կա, վոր չտանեն գատարկ նավակը: Հը՞: Ուրեմն եղպես... Իսկ հիմի դուք,

դոչադներ... բան... վո՞նց և են ինչը... Յերկուսդ էլ չվախեցանք: Չե՞. Ըս-ըս... Կես վերստ էլ անցած լինելիք, ծովումը կլինելիք հիմի: Ի՞նչ կանելիք, չեթե ծովը ընկնելիք: Հը՞: Յերկուսդ էլ առկ կանելիք յերկաթի պես: Կխեղդվելիք կզնայիք:

Ծերը լռեց և սկսեց նայել վրաս՝ բեղերում հեգնական ժպիտ:

— Ի՞նչ ես սուս կացել, ա՛յ տղա,—հարցրեց նա ինձնից:

Յես ձանձրացել էլի նրա դատողութուններից, վորոնց, չհասկանալով, համարում էլի ծաղր մեր հասցելին:

— Ա՛յ, ահմեջ եմ դնում քեզ,—ասացի չես բավական բարեկացած:

— Ե՛, վոր ի՞նչ,—հետաքրքրվեց ծերը:

— Ե՛հ, ի՞նչ կա, վոր ինչ լինի:

— Ել ի՞նչ ես ինձ ձեռք զցում: Եղ ի՞նչ կարգ ե՛ քեզնից մեծին ձեռք առնել:

Յես սուս կացա:

— Բայց ուտել չե՞ս ուզում էլ,—շարունակեց ծերը:

— Չեմ ուզում:

— Ե՛հ, մի ուտի՛ր: Չես ուզում—չես էլ ուտիլ: Բայց կարելի չե՞ ճանապարհի՞ համար հաց կվերցնես:

Յես ուրախութունից վեր թռա, բայց ինձ չմատնեցի:

— Ճանապարհի համար կվերցնելի...—հանգիստ ասացի չես:

— Եհե՛... Դե ուրեմն սրանց ենտեղ հաց ու ճարպ տվեք ճանապարհի համար... բայց կարելի չե՞ ուրիշ ե՛լ բան կա. ինչ վոր կա, նրանցից էլ տվեք:

— Ուրեմն դրանք գնալու չեն,—հարցրեց Միխայլը:

Մչուս յերկուսն իրենց աչքերը ծեփի վրա բարձրացրին:

— Բա ետեղ ի՞նչ պիտի անեն վոր:

— Ախր մենք ուզում էինք ատամանի մոտ տանել... կամ մաքսային ծառայողների...—հիասթափված ձանուցեց Միխայլը:

Շաքրոն խարուկի մոտ իրար չեկավ և գլուխը հետաքրքրությամբ դուրս հանեց չեքմենից: Նա հանդիստ էր:

— Սրանք ատամանի մոտ ի՞նչ գործ ունեն: Անելու վոչինչ չունեն սրանք ատամանի մոտ կարծեմ: Հետո արդեն նրա մոտ կզնան... չեթե ցանկանան:

— Իսկ նավակն ինչ կլինի,—ձեռք չեր քաշում Միխայլը:

— Նավակը՞,—հարցրեց ծերը:—Ի՞նչ և վոր նավակը: Տեղն և:

— Տեղն և...—պատասխանեց Միխայլը:

— Եհ, թող ուրեմն տեղը մնա: Իսկ առավոտյան ա՛յ Իվաչ-

կան կտանի նախահանգիստ, ենտեղից ել կվերցնեն կտանեն Կերչ-
Պրծավ գնաց:

Յես ախդեստ նայում էլի ծեր չորանին և չեչի կարողանում
գտնել մի ամենափոքրիկ շարժում նրա ֆլեգմատիկ, արևատ ու
քամհար դեմքին, վորի վրա վոստոստում էլին խարուչկի ստվեր-
ները:

— Մի բան դուքս չգա հանկարծ..., — սկսեց մեղմանալ Մի-
խալը:

— Թե վոր լեզուդ քեզ պահես, հավատա, վոր վոչինչ չի
լինի, իսկ լեթե սրանց տանես ատամանի մոտ, դա, լես կարծում
եմ, վոր լավ չի լինիլ թե մեզ և թե սրանց համար: Մեզ հարկա-
վոր է մեր գործն անել, սրանց—գնալ: Ե՛, հեռու տեղ եք գնա-
լու, — հարցրեց ծերը, թեևս լես արդեն ասել էլի նրան, թե վոր-
տեղ:

— Թիֆլիս:

— Ճանապարհ շատ կա: Ա՛յ, տեսնում ես, իսկ ատամանը
կրնի կպահի սրանց. թե վոր պահի, սրանք լե՛րբ տեղ կհասնեն:
Ուրեմն ավելի լավ է՝ թող գնան իրանց քեֆին, ուր ուզում
են: Հը՞:

— Ի՞նչ անենք: Թող գնան, — համաձայնեցին ծերի ընկեր-
ները, չերը նա վերջացնելով իր դանդաղ խոսքերը՝ շրթունքներն
ամուր սեղմեց և հարցական կերպով նայեց բոլորին՝ մատներով
վսրորելով իր գործ մորուքը:

— Դեհ, ուրեմն, աստված ձեզ հետ, տղերք, — ձեռքով արալ՝
ծերը: Իսկ նավակը մենք իր տեղը կուղարկենք: Ենպե՛ս է:

— Շնորհակալ եմ քեզնից, պապի, — գլխարկս վերցրի լես:

— Ինչի՞ համար ես շնորհակալ:

— Շնորհակալ եմ, ապեր, շնորհակալ եմ. — հուզված կրկնե-
ցի լես:

— Ախր ինչի՞ համար ես շնորհակալ ե: Ա՛յ դարմանալի բան:
Յես ասում եմ—աստված ձեզ հետ, իսկ սա ինձ—շնորհակալ եմ:
Մի՞թե դու վախենում եիր, վոր լես քեզ սատանի մոտ կուղար-
կեցի: Հը՞:

— Մեղքս ի՞նչ թագցնեմ, վախենում եիր..., — ասացի լես:

— Ո՛ր... — և ծերունին վեր քաշեց հոնքերը: — Յես ինչի՞ պետք
է մարդին վատ ճանապարհի վրա գնեմ: Ավելի լավ է, վոր լես
նրան այն ճանապարհը գցեմ, վորով ինքս եմ գնում: Կարելի չե
դեռ ելի կպատահենք, ուրեմն ծանոթ կլինենք: Կարող ե պա-

տահել, վոր հարկավոր կլինի իրար ոգնել... До свидки (ցտեսու-
թյուն)...

Նա վերցրեց իր բրդոտ վոչխարների գլխարկը և գլուխ տվալ
մեզ: Գլուխ տվին և նրա ընկերները: Մենք հարցրինք Անապալի
ճանապարհն ու գնացինք: Շաքրոն մի բանի վրա ծիծաղում եր:

VII

— Ինչի՞ վրա լես ծիծաղում, — հարցրի նրանից:

Յես հիացած էլի ծեր չորանից և նրա կենսական մորալից,
լես հիացած էլի և լուսադիմի թարմ քամուց, վոր փչում եր ու-
ղիդ մեր կրծքին, և այն բանից, վոր չերկինքը մաքրվել եր ամ-
պերից, շուտով լուսանալու, արևը լե՛նելու չե պաշտա չերկինքը,
և փայլուն գեղեցիկ որ է ծնվելու...

Շաքրոն խորամանկությամբ աչքով արալ ինձ և ավելի ուժ-
գին քրքջաց: Յես ել էլի ժպտում՝ լսելով նրա ուրախ, առույգ
ծիծաղը: Չորանների խարուչկի մոտ մեր անցկացրած չերկու-չե-
րեք ժամը և համեղ հացն ու ճարպը հոգնեցուցիչ ճանապարհոր-
դությունից թողել էլին միայն մի թեթև վոսկրացավ. բայց այդ
զգացումը չեր խանգարում մեր ուրախությունը:

— Ե՛, ի՞նչ ես ծիծաղում: Ուրախ ես, վոր կենդանի լես
մնացել, հա՛: Կենդանի ու դեռ կուշտ ել:

Շաքրոն բացասաբար շարժեց գլուխը, կողքիս խփեց արմուն-
կով, բերանով ծամածուծյուն արալ, նորից քրքջաց և, վերջա-
պես, ասաց իր կոտրած լեզվով.

— Չե՞ս հասկանում, թե ինչու չե ծիծաղս դալիս: Չե՛: Իս-
կու՞նք կիմանա: Գիտե՞ս, թե լես ինչ պետք է անելի, չեթե ինձ
տանելին այդ ատաման-տամոժանի մոտ: Չե՞ս իմանում: Յես քեզ
համար կասելի՛ նա ինձ ուզում է խեղդի: Յե՛վ կսկսելի լաց լի-
նել: Այն ժամանակ ինձ կխղճային և բանտ չեչին՝ նստացնիլ:
Հասկանո՞ւմ ես:

Յես սկզբում ուզում էլի այդ իբրև կատակ հասկանալ, բայց
ավաղ, նա կարողացավ ինձ համոզել, վոր իր մտադրությունը
լուրջ եր լեղած: Նա այնպես հիմնավոր ու պարզ կերպով համո-
զում եր ինձ այդ բանում, վոր լես փոխանակ նրա վրա կատա-
ղելու այդ պարզամիտ ցինիզմի համար՝ լցվեցի խորին խղճահա-
րության զգացմունքով դեպի նա: Ուրիշ ի՞նչ կարելի չե զգալ
դեպի մի մարդ, վորն ամենափայլուն ժպտով և ամենաանկեղծ
տոնով պատմում է քեզ, վոր ինքը մտադիր եր քեզ սպանել: Ի՞նչ
անել նրան, քանի վոր նա նայում եր այդ արարքին՝ վորպես
մի սիրուն և սրամիտ բանի վրա:

Յես սկսեցի տաքացած ապացուցել նրան իր մտադրութեան բոլոր անբարոյականութիւնը: Նա շատ պարզօրէն առարկում եր ինձ, վոր յես չեմ հասկանում նրա շահերը, մոռանում եմ նրա ուրիշ անցաթիղթով ապրելը և այն, վոր դրա համար նրա բանը վատ կլինի...

Հանկարծ գլխումս մի դաժան միտք փայլեց.

— Կնոջ,—ասացի յես,—դուք եղբայրս հաւատացած ես, վոր յես ուզում եմ քեզ խեղդել:

— Ձե...Յերբ դու ինձ ջուրն ելիր հրում—հաւատում եմ, չեբր դու ինքդ մտար ջուրը—հաւատացի:

— Փառք ասածու,—բացականչեցի յես:—Ե՛, դրա համար ել եմ շնորհակալ:

— Ձե, մի ասիք շնորհակալ եմ: Յես քեզ կասեմ շնորհակալ եմ: Այնտեղ խարուչիկի մօտ դու մրտում ելիր, յես մրտում ելի... Ձեքմենը քոնն ե:—Դու չպահեցիր քեզ համար: Դու չորացրիր և ինձ տվիր այն: Իսկ դու վռնէի չվերցրիր: Այ քեզ շնորհակալութիւն: Դու շատ լավ մարդ ես, յես հասկանում եմ: Կգնանք Թիֆլիս, ամեն բանի փոխարենը կստանաս: Հորս մօտ կտանեմ քեզ: Հորս կասեմ—այ մարդ: Ուտացրու սրան, խմացրու սրան, իսկ ինձ ելի հետ ախոռումը կապիր: Այ ինչպես կասեմ: Մեզ մօտ կապրես, աչգեպան կլինես, գինի կխմես, սիրտդ ինչ ուզի՝ կուտես... Ախ, ախ, ախ... շատ լավ կյանք կքաշես: Ուղղակի... Կեր, խմիր ինձ հետ միասին մի գաւաթով:

Նա չերկար ու մանրամասնորեն նկարագրում եր այն կյանքի համն ու հոտը, վոր պատրաստվում է ստեղծելու ինձ համար Թիֆլիսում՝ իրենց տանը: Իսկ յես նրա զրուցի ժամանակ մտածում եմ այն մարդկանց մեծ դժբախտութեան մասին, վորոնք գինովելով նոր մօրալով, նոր ցանկութիւններով, մեն-մենակ առաջ ելին ընկել ու կորել կյանքում և իրանց ճանապարհին հանդիպում են ուղեկիցների, նրանց համար խորթ, նրանց հասկանալու անընդունակ... ծանր և աչքախի մենակների կյանքը... նրանք անմըսունջ տարվում են ողում... բայց նրանք տարվում են ինչպես բարի հունդի սերմեր, թեպետ և սակավ են փթում արգամանդ ողում...

Լուսանում եր: Ծովի հեռավոր կողմերը փայլում ելին վարդադուլն փոսկու պես:

— Բունտ տանում ե, —ասաց Շաքրոն:

Մենք կանգ առանք: Նա պառկեց մի փոսում, վոր փորել եր

քամին չոր ավաղի մեջ ծովափից վոչ հեռու, և գլուխը չեքմենի մեջ փաթաթելով՝ շուտով քնեց: Յես նստել ելի նրա կողքին և նայում ելի ծովին:

Նա ապրում եր իր լայնարձակ կյանքով, լի կարող շարժումով: Ալիքների խմբերն աղմուկով ափն ելին թափալվում և փշրվում: Բազմաթիւ ընդհարվելով իսկ ավաղը թուլ ֆշշում եր՝ ծծելով ջուրը: Առաջընթաց ալիքներն իրանց ձերմակ բաշերը թափ տալով՝ աղմուկով խփվում ելին ափին և նահանջում՝ նրանից չեւ մղվելով, իսկ նրանց ել հանդիպում ելին ուրիշ ալիքներ, վորոնք գալիս ելին նրանց ոգնութեան: Նրանք ամուր գրկախառնվելով փրփուրի ու ցոլքերի մեջ՝ նորից ելին ափը գործում ու ծծում նրան՝ ձգտելով իրանց կյանքի սահմաններն ընդլայնել: Հորիզոնից մինչև ափը՝ ծովի ամբողջ տարածութեան վրա, ծնվում ելին արբ ձկուն ու կորովի ալիքները և շարունակ գնում, գնում իբրեւ մի խիտ դանգված՝ միմյանց հետ սերտ կապված նպատակի միութեամբ... Արեւն ավելի ու ավելի պայծառ եր լուսալորում նրանց շարքերը, և հեռավոր ալիքները հորիզոնում թփում ելին բոսորային: Վոչ մի կաթիլ անհետ չեւ կորչում ջրային դանգվածի աչգեպան շարժման մեջ, դանգվածի, վորը ասես թե փոքեղնչված է մի գիտակցական նպատակով և ահա հասնում է նրան լայն չափածո զարկերով: Դրավիչ եր առաջընթաց ալիքների գեղեցիկ քաջութիւնը, ալիքների, վորոնք ըմբոստութեամբ թռչում ելին լուրի ափը, և լավ եր տեսնել, թե ինչպես նրանց յետից խաղաղ ու միաբան գալիս և ամբողջ ծովը, հզոր ծովը, արգեն ծիածանի բոլոր գույներով արեւից ներկված և լի իր գեղեցկութեան և ուժի գուռալ գիտակցութեամբ...

Հրվանդանի յետից, ալիքները պատռելով, գուրս լողաց մի հսկայական շոգենով և ծանր ու մեծ որորվելով ծովի հուզված ծոցում՝ սուրաց իր յեզրերի վրա կատաղութեամբ հարձակվող ալիքների վրայով: Այդ նավը, գեղեցիկ ու հուժկու, վորի մետաղը պսպղում եր արեւից, մի ուրիշ անգամ գուցե կարողանար մտածել տալ մարդկանց հպարտ ստեղծագործութեան մասին, վոր ստրկացնում է տարերքը... Բայց իմ կողքին պառկած եր մարդ-տարերքը:

VIII

Մենք անցնում ելինք Թերեքի շրջանով: Շաքրոն սաստիկ զգգված ու պատառոտված եր և սատանայի պես չարացած, թեև արգեն վոչ քաղցած աչքով, վորովհետեւ բավական փող ելինք վառ-

տակում: Նա վորեւ աշխատանքի անընդունակ դուրս չեկավ: Մի անգամ փորձեց մի կարում հարզ արմղել և կեսօրից հետո հիվանդացավ՝ փոցխով թաթերին արշուճաների կոշտեր գոյացնելով: Մի ուրիշ անգամ մենք մի դժնիկ ելինք շուռ տալիս, և նա քլունգով վզի կաշին պլոկեց:

Գնում ելինք շատ դանդաղ, — չերկու որ բանում ելինք, մի որ գնում: Շաքրոն հափազանց անզուսպ կերպով եր ուտում, և շնորհիվ նրա վորովայնամոլութան, յես վոչ մի կերպ չկարողացա աչքան փող յետ գցել, վորպեսզի հնարավորութուն ունենամ հագնելու մի բան առնել նրա համար: Իսկ նրա բոլոր շորերը մի բազմութուն ելին զանազանակերպ ծակերի, վորոնք մի կերպ կապկպված ելին զանազան գույնի կարկատաններով:

Մի անգամ մի ստանիցայում նա իմ պարկից հանեց՝ նրանից ծածուկ մեծ դժվարությամբ յետ գցած հինգ ուսլի ու չեքեկոյան դարձավ աչն տունը, վորի բանջարանոցում յես աշխատում ելի, հարբած ու ինչ-վոր մի հաստլիկ կազակ-կնոջ հետ, վորն ինձ աչպես բարեկց:

— Բարե, անիծած հերետիկոս:

Իսկ չերք յես այդպիսի մականունից զարմացած՝ հաջորի նրան, թե ինչու յես ինձ հերետիկոս անվանում, նա ապլոմբով պատասխանեց.

— Նրա համար, սատանան, վոր տղային արգելում ես սիրել կանանց սեռը: Միթե դու կարող ես արգելել, քանի վոր որենքը թույլատրում ե... Անեծք դու...

Շաքրոն կանգնած եր նրա կողքին և զրականապես գլխով եր անում: Նա սաստիկ հարբած եր և չերք վորեւ շարժում եր անում, ամբողջովին վտանուձեռից ընկած որորվում եր: Նրա վարի շրթունքը կախ եր ընկած: Մթաղնած աչքերը նայում ելին դեմքիս անմտորեն-համառարար:

— Ե՛, դու, ի՞նչ ես աչքերդ պլշել վրաներս: Տուր նրա փողերը, — գոռաց զոչաղ կինը:

— Ի՞նչ փողեր, — ապչեցի յես:

— Տուր, տուր: Թե չես յես քեզ կտանեմ զինվորական կառավարչատուն: Տուր աչն հարյուր հիսուն ուսլի, վոր նրանից վերցրել ես Ողեսսայում:

Ի՞նչ անելի: Սատանայի կինը հարբած-հարբած կարող եր իսկապես գնալ զինվորական տունը, և աչն ժամանակ գլուղական իշխանութունը, վոր խիստ և զանազան շրջիկ անձերի վերա-

բերմամբ, կկախնավորեր մեզ: Ո՛վ գիտե, թե ինչ դուրս կգար այդ բանտարկութունից ինձ ու Շաքրոյի համար: Յեվ ահա յես սկսեցի քաղաքագիտորեն սիրաշահել այդ կնոջը, վոր, իհարկե, մեծ ձիգեր հարկավոր չեկան: Մի կերպ չերեք շիշ գինու ոգնությամբ յես նրան խաղաղացրի: Նա ընկավ գետին ձմերուկներին մեջ ու քնեց: Յես Շաքրոյին, պառկացրի, իսկ մյուս որդևաղ առավոտյան յես ու նա դուրս չեկանք ստանիցայից՝ թողնելով կնոջը ձմերուկների հետ:

Խմած լինելուց կիսահիվանդ, ձմրված և ուռած դեմքով՝ Շաքրոն ամեն րոպե թքոտում եր և ծանր հառաչում: Յես փորձում ելի նրա հետ խոսակցել, բայց նա ինձ չեր պատասխանում և միայն շարժում ձր իր թավ գլուխը հոգնած ձիու պես:

Որը շոգանում եր, և խիտ ու բարձր, համարյա մեր ուսերին հասնող խոտով ծածկված խոնավ հողի ծանր գոլորշիացումներով լցված եր ողը: Մեր շուրջն ամենուրեք տարածված եր կանաչ թավշե ծովը ու դեպի տոթ յերկիրնքն եր արձակում իր հյութավի բույրը, վորից մարդու գլուխ պտույտ եր զալիս...

Մենք գնում ելինք մի նեղ շավղով, վորով յետ ու առաջ ելին սողում փոքրիկ կարմիր ոձեր՝ գալարվելով մեր վտանների տակ: Չորս կողմը տիրող անդորրութունը քուն եր բերում մեզ վրա և գցում մի յերազային նիրհի մեջ: Մեր յետևում յերկնքով դանդաղ շարժվում ելին ամպակույտների սև խիտ շաքեր: Իրար միանալով՝ նրանք ծածկեցին վողջ յերկիրնքը մեր յետևում, մինչդեռ առաջներս պարզ եր տակավին, թեև արդեն ամպերի պատաններն աչնտեղ վազեցին և կաշտառ դեպի առաջ քշվեցին՝ առաջներս կտրելով և ավելի ու ավելի խիտ ծածկելով յերկիրնքը: Հեռվում մի տեղ թնդում եր վորտը, և նրա քրթմնջող հնչյուններն ավելի ու ավելի ելին մոտենում: Անձրեի խոշոր կաթիլներն սկսեցին թափվել և դիպչել խոտին: Խոտը մետաղանման խշշում եր: Տեղ չկար ապաստանելու: Ահա մութն ընկավ, և խոտի խշշոցը հնչեց թեև ավելի բարձր, բայց մի տեսակ վախեցած: Վորտը թնդաց — և ամպերը դողդողացին՝ կապույտ կրակով համակված: Խոշոր անձրեք թափվեց հորդ-հորդ, և վորտի թնդոցները մեկը մյուսի յետևից սկսեցին խրոխտ ու անընդմեջ դղրդալ ամպի դաշտավայրում: Քամու և անձրեի հարվածներից կոացող խոտը պառկում եր գետնին և խշշում՝ թույլ հնչյուն հանելով: Յեվ ամեն ինչ դողում եր, ալեկոծվում: Շանթերը, մարդի աչքեր գոցելով, պատում ելին ամպերը: Նրանց կապույտ փայլի մեջ

Տեղում չերևում էր մի լեռնաշղթա՝ շողալիս կապույտ կրակներով, արծաթագույն ու սառը, իսկ չերը շանթերը մարում էլին, նա անհետանում էր, կարծես խավար անդունդն էր գլորվում: Ամեն ինչ վորտում էր, ցնցվում, լեռ մղում հնչյունները և ծնում նրանց: Ասես չերկինքը՝ պղտոր ու զայրացած՝ կրակով էր սրբում իր վրայի փոշին ու ամեն մի աղտեղութուն, վոր չերկրից բարձրացել էր դեպի նա, և չերկիրը թվում էր թե ցնցվում էր նրա ցասումից սարսափած:

Շաքրոն մըթմըթում էր ինչպես վախեցած շուն: Իսկ լեռ ուրախ էլի, լեռ մի տեսակ բարձրացել էլի սովորականից՝ դիտելով դաշտային մրրկի աչք հզոր մոռյլ պատկերը: Հրաշալի բառը գրավում և հերոսական արամադրութուն էր ներշնչում՝ մարդի հոգին համակելով խրոխտ ու վայրենի մի ներդաշնակութամբ...

Յեղ լեռ ցանկանում էլի մասնակցութուն ունենալ նրանում, մի բանով արտահայտել դեպի աչք խորհրդավոր ուժը ունեցած, հոգիս լցնող հիացքի զգացումը, ուժ, վոր կործանում էր խավարն ու ամպերը... Կապույտ բոցը, վոր համակել էր չերկինքը, թվում էր՝ թե վառվում էր և իմ կրծքում. և ինչո՞վ կարող էլի լեռ արտահայտել իմ մեծ հուզմունքը և իմ սքանչանքը բնության աչք փառանգ պատկերի առաջ... Յես չերգեցի—գիլ, ինչքան ձայնումս կար: Վորտը թնդում էր, շանթերը շողողում էլին, խոտը խշռում էր, իսկ լեռ չերգում էլի և ինձ զգում աչք բոցը ձայների հետ միացած... Յես գոթութուն էլի անում, աչք ներքի լեռ, վորովհետև վոչվոքի փառս չեր հասնում, բացի ինձնից: Յես լցված էլի ցանկութուններով՝ վորքան կարելի չե՝ շատ ձեռք բերել և ծծել կենդանի ու կարող գեղեցկութուն և ուժ, վոր փոթորկում էր ամալի դաշտում, և ավելի մոտ լինել նրան... Փոթորիկը ծովում և մրրկին ամալի դաշտում—լեռ չգիտեմ ավելի փառանգ չերևույթներ բնության մեջ:

Յեղ արդ, լեռ դողում էլի՝ խիստ հավատացած, վոր իմ աչք փարմունքով վոչվոքի չեմ անհանգստացնել և վոչվոքի չեմ ստիպել խիստ քննադատության լենթարկել իմ արածը: Բայց հանգարձ վտտիցս ամուր քաշեցին, և լեռ աղամալից նստեցի մի ջրալից փոսում...

Յերեսիս նայում էր Շաքրոն լուրջ ու կատաղի աչքերով:

— Դու խելքդ թոցրել ես: Չես թոցրել: Չե՛ս, ուրեմն լիք, մի գոռար. լեռ կոկորդղ կպատռեմ, հասկանում ես:

Յես ապշեցի և սկզբում հարցրի նրանից, թե նրան ինչու՞ էմ խանդարում...

— Վախեցնում ես, հասկացար: Վորտը վորտում ե—աստված և խոսում, իսկ դու գոռում ես... Դեղ ինչացու՞ լեռ կարծում:

Յես նրան հաշտեցի, վոր իրավունք ունեմ չերգելու, չեթե ցանկանում եմ, ինչպես և նա:

— Իսկ լեռ չեմ ուզում,—կտրուկ ասաց նա:

— Մի չերգիր,—համաձայնեցի լեռ:

— Դու ել մի չերգիր,—խստությամբ ներշնչում էր ինձ Շաքրոն:

— Վոչ, ավելի լավ ե՛՛ լեռ կերգեմ...

— Լսիր, դու ի՞նչ ես կարծում,—զայրացած խոսեց Շաքրոն:—

Ո՞վ ես դու, դու տուն ունե՞ս, հայր ունե՞ս, ազգականներ ունե՞ս, հող ունե՞ս: Ինչացու՞ լեռ դու աշխարհիս չերեսին: Դու մարդ ես, կարծում ես: Եղ լեռ եմ մարդ: Յես ամեն բան ունեմ...—Նա խփեց իր կրծքին:—Յես իշխան եմ... իսկ դու... դու վոչինչ ես: Վոչինչ չունես: Իսկ ինձ ճանաչում ե Գութալիսը, Թիֆլիսը... Հասկանում ես: Դու ինձ հակառակ մի գնար: Դու ինձ ծառայում ես:—Դո՛հ կլինես: Յես քեզ կհատուցանեմ տասնապատիկը: Դու ինձ եղպես ես անում: Դու ուրիշ բան անել չես կարող, դու ինքդ էլիր ասում, վոր աստված հրամայել և ծառայել ամենքին առանց վարձատրության: Յես քեզ կպարգևատրեմ: Ինչո՞ւ լեռ դու ինձ չարչարում. բաներ ես սովորեցնում, վախեցնում ես: Ուզում ես, վոր լեռ ել եսպես դառնամ, ինչպես դու: Դա լավ չի: Չի կարելի իրան նման դարձնել մի ուրիշին... Ե՛խ, ե՛խ, ե՛խ... Թյուն...

Նա խոսում էր, չմփշմփացնում, ֆոռացնում, հառաչում... լեռ նայում էլի նրա գեմքին՝ զարմանքից բերանս բաց: Նա, ինչպես չերևում է, առաջն էր թափում բոլոր վրդովմունքները, վիրավորանքները և ինձնից ունեցած անբավականությունները, վոր դիզվել էր իր մեջ մեր ճանապարհորդության ամբողջ ժամանակ: Ավելի խորը համոզելու համար նա մատով խփում էր կրծքիս և ուսերս շարժում, իսկ ավելի ուժգին տեղեցնում՝ ամբողջ մարմնով վրաս էր գալիս: Մեղ թրջում էր անձրևը, մեր վերեն անընդհատ թնդում էր վորտը, և Շաքրոն, վորպեսզի ձայնը լսեմ, գոռում էր, վորքան ուժում էր կար:

Իմ դրութեան տրագիկոմիզմն ավելի ու ավելի պարզ չերեւեց իմ առաջ և ինձ ստիպեց, վորքան ուժ ունեւի, քրքջալ...

Շաքրոն թքելով՝ չերեսր դարձրեց ինձանից:

IX

...Վորքան ավելի ելինք մոտենում թիֆլիսին, այնքան Շաքրոն ավելի չեր դառնում կենտրոնացած ու մռայլ... Ինչ-վոր նոր բան եր չերեւում նրա նիհարած, բայց ելի անշարժ դեմքին: Վլադիկապոլից վոչ հեռու մտանք մի չերքեզական առւ (գլուղ) և աջնտեղ վարձվեցինք սիմինդր քաղելու:

Յերկու որ բանելով չերքեզներին մեջ, վորոնք համարյա չեյին խոսում ուրերն և անդադար ծիծաղում ելին մեզ վրա ու հայհոյում մեզ իրանց լեզվով, մենք վճռեցինք առւից հեռանալ՝ առւիցիներին դեպի մեզ ավելի ու ավելի աճող թշնամական վերաբերմունքից վախեցած: Առւից տառ վերստաչափ հեռացել ելինք, չերքեզներն հանկարծ դուրս քաշեց ծոցից լեզվալեզու քիսելի մի փաթեթ և հրճվանքով ցույց տվաւ ինձ, բացականչելով.

— Ել հարկավոր չի բանալ: Կծախենք—ամեն բան կառնենք: չերքեզ կանի մինչև թիֆլիս: Հասկանում ես:

Յես վրդովվել ելի կատաղութեան աստիճան և քիսելը խլելով՝ նետեցի մի կողմ ու լեռ մտիկ տվի: Չերքեզները հանաքմասխարութիւն չգիտեն: Դրանցից քիչ առաջ մենք կազակներին լսել ելինք այսպիսի պատմութիւն. մի բոսյակ՝ հեռանալիս այն առւից, ուր բանել եր, վերցրել տարել եր մի չերկաթե գդալ: Չերքեզները լեռնից հասել ելին, խուզարկել, գտել ելին նրա մոտ այդ գդալը և փորը խանչալով պատռելով՝ գդալը խորը դրել ելին նրա վերքի մեջ, իսկ հետո հանգիստ հեռացել, թողնելով նրան դաշտավայրում, վորտեղից կազակները նրան տարել ելին կիսակենդան: Նա չեր այս պատմել նրանց և ստանիցայի ճանապարհին մեռել: Կազակները հաճախ և խիստ զգուշացնում ելին մեզ չերքեզներին, պատմելով խրատական պատմութիւններ այս վոգով, և լեռ հիմք չունեյի նրանց չհավատալու:

Յես հիշեցրի Շաքրոյին այս մասին: Նա առաջս կանգնած լսեց և հանկարծ լուռ, ատամները կրճտացնելով ու աչքերը կկոցելով, կատվի պէս վրաս հարձակվեց: Հինգ բոսյակի չափ մենք հիմնավորապէս քրթկում ելինք իրար, և վերջապէս Շաքրոն գայլութիւն պոռաց.

— չերքեզ ե...

Չարչարված՝ մենք չերկար ժամանակ լուռ ելինք, իրար դեմ նստոտած... Շաքրոն խեղճ-խեղճ նայեց այն կողմը, ուր շարտեղ ելի կարմիր քիսելը, ու ասաց.

— Ինչի՞ համար կովեցինք: Փահ, փահ, փահ... Շատ հիմար բան ե: Միթե լեռ քեզնից ելի գողացել... Դու բան ես անում, լեռ չեմ կարողանում... Յես ինչ անեմ: Ուղում ելի քեզ ողնել...

Յես աշխատեցի բացատրել նրան, թե ինչ բան և գողութիւնը...

— Խնդրեմ, լըռ-ովր: Դու գլուխդ փետի նման ե...—արհամարհական ձևով ասաց ինձ և բացատրեց.— Կմեռնիս, վոր գողանաս: Հը՞: Բայց միթե սա կյանք ե: Չենք կարիր:

Վախելով, վոր նրան նորից կգրգռեմ, լռեցի: Այդ արդեն գողութեան չերկրորդ դեպքն եր: Դեռ առաջ, չերքեզները Չերնոմորիայում ելինք, նա թուրքեր եր հուլն-ձկնորսներից մի գրպանի կշեռք: Այն ժամանակ ել քիչ եր ֆնացել կովեցինք:

Մենք շարունակեցինք ճանապարհը: Նա որ-ավուր դառնում եր ավելի ու ավելի մռայլ և նայում եր վրաս տարորեն, աչքի տակով: Մի անգամ, չերքեզներն անցել ելինք Դարչալի կիրճը և իջնում ելինք Գուգառուրից, նա այսպէս խոսեց.

— Մի չերկու որից թիֆլիս կհասնենք: Ծծը, ծծը, — ծիծըթաց նա լեզվով և բացվեց բավականութիւնից:— Կգնամ տուն, — Ուր ելիր:— Ծանապարհորդում ելի: Բաղնիս կգնամ... Ըն՛: Կուտեմ շատ... ախ, շատ: Մորս կասեմ՝ շատ եմ սոված: Հորս կասեմ՝ ներիք ինձ, լեռ շատ ցավ ու կյանք եմ տեսել... դանադան տեսակ: Բոսյակները շատ լավ մարդիկ են: Յերք պատահեմ, մի ուրիշի կտամ, կտանեմ գինետուն, կտանեմ—գինի խմիր, լեռ ինքս ել եմ բոսյակ չեղել: Հորս քեզ համար կասեմ... Այ մարդը, — մեծ չեղբոր պէս եր ինձ համար... բան եր սովորեցնում ինձ: Ծեծում եր ինձ, չունը... կերակրում եր: Յեմ հիմի, կասեմ, դու կերակրիր սրան դրա տեղակ: Մի տարի կերակրիր—այ թե ինչքան: Լսում ես, Մաքսիմ:

Յես սիրում ելի լսել, չերքեզ նա խոսում եր աչքպէս. նա մի տեսակ պարզ և մանկական տեսք եր ստանում աչքալիսի վայրկյաններում: Աչքալիսի խոսքերն ինձ համար հետաքրքիր ելին և այն պատճառով, վոր լեռ թիֆլիսում վոչ մի ծանոթ մարդ չունեյի, իսկ ձմեռը մոտենում եր. Գուգառուրում արդեն բուք պատահեց մեզ: Յես Շաքրոյի վրա միքիչ հույս ունեյի:

Մենք արագ ելինք գնում: Ահա և Մցխեթը—Իրերիայի. հին մայրաքաղաքը: Վաղը թիֆլիս կհասնենք:

Դեռ հեռվից, հինգ վերստաչափ տարածութեան վրա, լեռ տե-

սա... Կովկասի մայրաքաղաքը՝ յերկու սարերի մեջ սեղմված: Ճանապարհի վերջն էր: Յես ուրախ էի մի տեսակ, Շաքրոն—անտարբեր: Նա բռնեց հայացքով առաջ եր նայում և մի կողմ թքոտում քաղցի փսխները, հիվանդոտ ծամածուծությամբ շարունակ փորը լռնելով: Այդ նա անզգուշությամբ հում գազար եր կերել, վոր քաղել եր ճանապարհին:

— Դու կարծում ես՝ յես—վրացի ազնվականս—կգնամ իմ քաղաքն օրը-ցերեկով այսպես, ինչպես վոր կամ, պատուոված ու կեղտոտ: Չե՛-չե՛... Մենք կսպասենք յերեկոյին: Կանգնիր:

Մենք նստեցինք մի դատարկ շինութեան պատի տակ և վերջին ծխախոտի գլանակները վառելով, ցրտից դողդողալով, ծխեցինք: Ռազմավիրական ճանապարհից փչում եր սուր և ուժեղ քամի: Շաքրոն նստել՝ ատամների արանքով յերգում եր մի թախծալի յերգ... Յես մտածում էի մի տաք սենյակի և նստակցաց կյանքի՝ թափառական կյանքի հանդեպ յեղած մյուս առավելութեանների մասին:

— Կանք, —տեղից բարձրացավ Շաքրոն վճռական դեմքով:

Մթնեց: Բաղաքը վառում եր ճրագները: Այդ գեղեցիկ երկրակները հետզհետե, մեկը մյուսի յետեից ինչ-վոր մի տեղից դուրս էլին ցատկոտում խավարի մեջ, վոր պատել եր աչն հովիտը, ուր քաղաքն եր թաղնված:

— Լսիր. ինձ տուր այդ բաշլըղը, վոր յերեսս ծածկեմ... Թե չե՛՝ ծանոթներս ինձ կճանաչեն...

Յես բաշլըղս տվի: Մենք գնում էինք Ոլգինսկայա փողոցով: Շաքրոն սուլում եր ինչ-վոր մի վճռական բան:

— Մաքսըմ: Տեսնում ես ձիաքարչի կայարանը—Վերայի կամուրջը: Նստիր ենտեղ, սպասիր: Յես մտնեմ մի տուն, ընկերոջիցս հարցնեմ մերոնց մասին, հորս, մորս մասին...

— Շուտ կգաս:

— Իսկո՛ւյն: Մի մոմենտ...

Նա արագ ներս խցիկեց մի մութ ու նեղիկ փողոց և անհետացավ նրանում... ընդմիջտ:

Յես ալիս յերեք չափառանցի այդ մարդուն—իմ ուղեկցին կյանքիս համարչա ամբողջ չորս տարվա ընթացքում, բաց յես հաճախ եմ հիշում նրան՝ բարի զգացմունքով և ուրախ ծիծաղով:

Նա ինձ սովորեցրեց շատ բան, վոր չես գտնիլ իմաստունների գրած հաստ ֆոլիանտներում (մեծածաղ գրքերում), վորովհետե կյանքի իմաստությունը միշտ ավելի խորն ու ավելի ընդարձակ ե մարդկանց իմաստությունից:

Ը Ն Թ Ե Ր Յ Ո Ղ

Գիշեր եր, յերբ յես փողոց դուրս յեկա մի տանից, ուր մոտիկ մարդկանց շրջանում կարդացի իմ առաջին տարված պատմվածքը: Ինձ շատ էլին դուլում, և յես ախորժելի հուզմունքի մեջ՝ դանդաղ քայլում էի ամալի փողոցով՝ կյանքիս մեջ առաջին անգամ այդպես լիուլի զգալով ապրելու հաճույքը:

Փետրվար ամսին եր. պարզ գիշեր եր, և անամպ յերկինքը խիտ աստղերով սփռված՝ զվարթ ցրտութուն եր շնչում յերկրին, վոր ծածկված եր հենց նոր յեկած ձյունի շքեղ զարդարանքով: Ծառերի ճյուղերը ցանկապատից կախվելով՝ ճանապարհիս վրա դցում էին սավերների հրաշալի նկարներ, պայծառ և զվարթ պսակում էին ձյունի բլուրեղները լուսնի կապտագույն հեղ փայլի ներքո: Վոչ մի տեղ չեր յերևում կենդանի ելակ, և վտաքերիս տակ ձյունի ճռճոցը միակ ձայնն եր, վոր ընդհատում եր ինձ համար անմոռաց այդ պայծառ գիշերվա խորհրդավոր լուսթյունը... Յես մտածում էի.

— Լավ ե աշխարհիս վրա մարդկանց մեջ մի բան լինելը:

Ու յերեակալութունս՝ չխնայելով պայծառ դուշներ, նկարում եր ապագաս...

— Այո, դուք մի հրաշալի բան եք գրել... այդ փաստ ե, — մտախոհ կերպով ասաց մեկը յետեիցս:

Յես ցնցվեցի անակնկալութունից և շուրջս նայեցի:

Մուգ գույն հագած մի փոքրիկ մարդ հասավ ինձ և հավասար քայլեց ինձ հետ՝ վարից վեր դեմքիս նայելով և փայտալով: Նրա ամեն ինչը սուր եր—հայացքը, աչտոսկրները, հապանիովիով ծնոտը. նրա փոքրիկ, չորչորակ կերպարանքն ամբողջովին աչք եր ծակում իր տարրերնակ տձևությամբ. քայլում եր թեթե և, կարծես, անձայն, ասեմ՝ սահում եր ձյունի վրայով: Յես նրան չեղի տեսել աչն տանը, ուր կարդում էի, և հասկանալի չե, նրա ձայնից զարմացած էի: Ո՞վ ե սա և վճռողից:

— Դուք... նմանակս լուծ էլիք,—հարցրի յես:

— Այո, հաճույք ունեցա:

Նա խոսում էր տենորի ձայնով: Նրա շրթունքները նուրբ էլին. սև, փոքրիկ ընչացքը չէր ծածկում նրանց ժպտը, վոր չէր անհետանում և անախորժ տալովորութուն էր թողնում, վորովհետև զգում էլի, վոր այդ ժպտի տակ թագնված էր մի տեսակ կծու՝ ինձ համար աննպաստ միտք: Սակայն չես այնչափ լավ էլի տրամադրված, վոր չէլի կարող կանգ առնել ուղեկցիա այդ գիծը գիտելու, և իբր սովեր սահելով աչքիցս, արագ անհետացավ այն, տեղի տալով իմ պայծառ ինքնագոհության: Յես գնում էլի նրա հետ քովե-քով և սպասում էլի, թե ինչ կասի նա, ծածուկ հուսալով, վոր նա կավելացնի այն հաճելի բռնաները թիվը, վոր վայելեցի այդ յերեկո: Մարդս ազատ է, վորովհետև ճակատագիրը շատ հազիվ է ժպտում նրան զգվանքով:

— Լավ է իրան մի բացառիկ բան զգալը, չէ՞.—հարցրեց ուղեկցիս:

Նրա հարցի մեջ առանձին վոչինչ չնկատեցի և շտապեցի համաձայնել նրա հետ:

— Խե-խե-խե,—կծու ծաղրով ծիծաղեց նա՝ նշարդոտ շփելով իր փոքրիկ ձեռքերը բարակ, կռուչող մատներով:

— Դուք ուրախ մարդ եք լեղել...—սառնությամբ ասացի չես՝ նրա ծիծաղից վերադարձ:

— Հա, չես ուրախ մարդ եմ,—հաստատեց նա և գլուխը թափ տվեց:—Նաև շատ հետաքրքիր եմ... միշտ ուզում եմ իմանալ. ամեն բան իմանալ—այդ իմ մշտական ձգտումն է. և հենց այդ է վոր իմ մեջ պահպանում է ժրութուն և համարձակություն: Այ, հենց հիմա կամենում եմ իմանալ, ինչ արժի ձեզ համար ձեր հաջողությունը:

Յես նրան նայեցի և ախմա պատասխանեցի.

— Մի ամսի չափ աշխատանք... Կարելի չէ միքիչ ավելի...

— Ընդ,—արագ հարեց նա:—Միքիչ աշխատանք, հետո կենսական փորձի մի մասնիկ, վոր միշտ մի բան արժի... Սակայն, այնուամենայնիվ, այդ թանդ չե, և դուք այդ գնով ձեռք եք բերում այն գիտակցությունը, թե անա այս վայրկյանիս միջանի հազար մարդ ապրում է ձեր մտքերով, ձեր լեզվը կարդալով: Յեվ ապա հույս է ծագում, թե կարելի չե, ժամանակով... խե, խե... և չեբը դուք մեռնեք... խե, խե, խե... Այս բոլորի համար կարելի չե ավելին տալ, ավելի՛ բան դուք մեզ տվեք—այնպես չէ:

Նա դարձյալ ծիծաղեց իր քոքոսն և խալթող ծիծաղով խո-

քամանկությամբ վոտից գլուխ ինձ նայելով, սուր, սև փոքրիկ աչքերով: Յես ել նրան նայեցի վերից վար և վերադարձ՝ սառնությամբ հարցրի նրան.

— Ներեցեք... Ո՞ւմ հետ հաճույք ունիմ խոսելու:

— Մ՛ի եմ չես: Գլխի չէք ընկնում: Իսկ չես առաջիմ ձեզ չեմ ասիլ՝ ո՞վ եմ... Միթե ձեզ համար ավելի կարևոր է մարդու անունը գիտենալը, քան այն, թե ինչ կասի նա:

— Իհարկե, վոչ...—պատասխանեցի չես.—բայց այս բոլորը տարրերնակ է...

Նա, չգիտեմ ինչու, ձեռք տվեց վերադարձիս թևին և կամաց ծիծաղելով՝ ասաց.

— Եհ, թող լինի տարրերնակ. ինչո՞ւ մարդս չերբեմն թույլ չտա իրան դուրս գալու սովորականի և առօրյա շրջանակից... և չեթե դուք հեռու չեք այդ անելուց—չեկեք անկեղծորեն խոսենք: Յերեակայեցեք, թե չես ընթերցող եմ... մի տարրերնակ ընթերցող, վոր շատ հետաքրքիր է և կկամենար իմանալ, ինչո՞ւ համար և ինչպե՞ս է պատրաստվում գիրքը... որինակ, ձերը: Դեհ, չեկեք խոսենք:

Ո, խնդրեմ...—ասացի չես:—Ինձ շատ հաճելի չե... այսպիսի հանդիպումն է... խոսակցություն հնարավոր է վոչ ամեն օր:—Բայց չես արդեն ստում էլի, վորովհետև ինձ համար այս բոլորը դառնում էր անհաճո: Մտածում էլի.—ինչ է ուզում սա, և ինչ հիման վրա չես ինձ թույլ կտամ այս փողոցային հանդիպումին տալ մի տեսակ բանավեճի բնույթ:

Սակայն չես, այնուամենայնիվ, կամաց գնում էլի՝ նրա հետ և աշխատում էլի դեմքիս վրա արտահայտել սիրալիր ուշադրություն դեպի ուղեկցիս: Այս բանը, հիշում եմ, ինչ դժվարությամբ էր հաջողվում: Բայց և այնպես զվարթ տրամադրություն դեռ շատ ունեցի: Յես չեցի կամենում վերադարձի այս մարդուն՝ մերժելով խոսակցել նրա հետ. միայն վճռեցի զգուշ լինել:

Մեր լեռնից լուսինը փայլում էր չերկնակամարի վրա, և մեր ստվերները ընկած էլին վոտքներիս տակ: Միանալով և մի խավար բիծ կազմելով՝ նրանք մայթի վրայով սողում էլին մեր առջևից. իսկ չես նայում էլի նրանց և զգում էլի, վոր իմ մեջ ծագում էր մի բան, վորը, այդ ստվերների նման, խավար էր, անբարոնելի, և ինչպես նրանք, նույնպես առջևս էր:

Ուղեկցիս բռնկաչափ լռեց և հետո խոսեց իր խոհերին տիրապետող մարդու ինքնավստահ չեղանակով.

— Աշխարհիս վրա չկա վոչինչ ավելի կարևոր ու հետաքրքիր, քան մարդու արարքների գրդիչը... Այնպես չէ:

Յեա գլխով արի:

— Դուք համաձայն եք... Ուրեմն լեկեք անկեղծորեն խոսենք... անկեղծ խոսելու առիթը բաց մի թողնեք, քանի դեռ ջանել եք...

— Տարրինակ մարդ.— մտածեցի լեա և նրա խոսքերով հետաքրքրված՝ հարցրի ծիծաղելով.

— Բաց այդ լինչպես... միանգամից: Յեվ ինչի՞ մասին խոսենք:

— Հապա ինչո՞ւ դանդաղ շարժվենք, չե՞րը մի թուխքով կարելի չե նպատակին հասնել.— աշխուժ պատասխանեց նա՝ դեմքիս նայելով և վաղեմի բարեկամի մտերմությամբ բացական չեց.

— Խոսենք գրականության նպատակների մասին:

— Խնդրեմ... թեպետ և, ինձ թվում և, արդեն ուշ և...

— Ո, ձեզ համար դեռ ուշ չե...

Յեա կանգ առա՝ այդ խոսքերից զարմացած. նա արտասանեց այդ խոսքերը այնպիսի լուրջ համոզմունքով... և նրանք հնչում էին վորպես փոխարեքություն: Յեա կանգ առա, ցանկանալով մի բան հարցնել նրան, բայց նա ձեռքս բռնելով՝ կամացուկ և զոռով առաջ տարավ, ասելով.

— Մի կանգնեք, վորովհետեւ ինձ հետ դուք լավ ճանապարհի վրա չեք... Բավական և այսքան հառաջաբան: Ասացե՛ք՝ ի՞նչ և ուզում գրականությունը... դուք նրան ծառայում եք, պարտավոր եք այդ գիտենալ:

Չարմանքս աճում եր ի վրաս ինքս ինձ իշխելուն: Ի՞նչ և ուզում այս մարդն ինձանից: Ո՞վ և սա:

— Բարեկամ,— ասացի լեա,— համաձայնեցեք, վոր ամենք, ինչ կատարվում և մեր մեջ...

— Ունի բավականաչափ հիմք,— հավատացեք ինձ: Չե՞ վոր աշխարհումս վոչինչ չի կատարվում առանց բավականաչափ հիմունքի... Ուրեմն գնանք արագ, բայց վոչ թե առաջ, այլ խորը...

Անվիճելի չե, վոր այս խենթը հետաքրքրական եր, բայց նա ինձ բարկացնում եր: Յեա դարձյալ մի անհամբեր շարժում գործեցի դեպի առաջ. նա գալիս եր իմ լետիկ և հանդարտ ասում եր ինձ.

— Յեա ձեզ հասկանում եմ. ձեզ դժվար և այս վայրկյանիս վորոշել այն նպատակը, վորին հետևում և գրականությունը

Յեա կփորձեմ վորոշել...— նա հառաչեց և ապա ժպտեկա նայեց դեմքիս:

— Դուք կհամաձայնե՞ք ինձ, չե՞թե լեա ասեմ, վոր գրականության նպատակն և — ոգնել մարդուն ինքն իրան ճանաչելու, գորացնել նրա հավատը դեպի իր անձը և զարգացնել նրա մեջ ձգտումը դեպի ճշմարտությունը, մաքառել մարդկանց մեջ յոխրող դատարկությունը, ունակությունը ընձեռել նրանց մեջ լավը գտնելու, զարթեցնել նրանց սրտի մեջ ամոթ, բարկություն, քաջություն, անել ամեն բան նրա համար, վոր մարդիկ գառնալին ազնիվ ու գորեղ և կարողանալին ներշնչել իրանց կյանքին գեղեցկություն նուրբ վոգի: Ահա իմ բանաձևը. սա, իհարկե, լիակատար չե, ընդհանուր գծերով և... Լրացրեք սրան այն ամենով, ինչ կարող և վոգի ներշնչել կյանքին, և ասացե՛ք՝ համամիտ եք ինձ:

— Այո, այդ այդպես և...— ասացի լեա:— Մոտավորապես այդպես և: Ընդունված և մտածել, վոր ընդհանրապես գրականություն նպատակն և ազնվացնել մարդուն...

— Ահա թե ինչ մեծ գործի չեք ծառայում դուք.— ազդու չեղանակով ասաց այս մարդը... և նորից ծիծաղեց իր կծու ծիծաղով.— խե, խե, խե:

— Սակայն ինչո՞ւ համար եք ասում այս բոլորը.— հարցրի լեա, այնպես ձևացնելով՝ իրր թե նրա ծիծաղն ինձ չի վիրավորում:

— Հապա դուք ի՞նչ եք մտածում, ասացեք անկեղծ...

— Անկեղծ ասած...— սկսեցի լեա, մտածելով մի կծու ծաղր, և լեցի ի՞նչ և նշանակում անկեղծ խոսել: Այս մարդը հիմար չե. նա պետք և գիտենա, թե վորքան նեղ են մարդու անկեղծության սահմանները, և ինչպես ամուր և պահպանում նրանց ինքնասիրությունը: Նայելով ուղեկցիս դեմքին՝ լեա ինձ խորը խայթված զգացի նրա ժպտից— այնքան հեղինակ և կծու արհամարհանք կար նրանում: Յեա դարձյալ զգում էի, վոր սկսում եմ մի բանից վախենալ, և այդ լերկչուն ինձ ստիպում եր հետանալ նրանից:

— Յոռություն,— սառնություն մի ասացի լեա՝ գլխարկս վերցրնելով:

— Ինչո՞ւ.— հանդարտ բացականչեց նա:

— Յեա չեմ սիրում կատակը, չե՞րը նրա մեջ չկա չափի զգացում:

— Ուրեմն գնա՛ւ եք... Ձեր բանն ե... բայց, գիտե՞ք, չե՞ք հոգի աշխատե՞լ հեռանալ ինձանից, մենք այլևս չերբեք չենք հանգիստը։

«Յերբեք» խոսքը նա շեշտեց, և դա հնչում էր իմ ականջին՝ ինչպես թաղման զանգահարություն։ Ասում եմ այդ խոսքը և վախենում եմ նրանից, նա ինձ միշտ պատկերանում և ծանր ու սառն, մութ լինելով մի բան, վոր ճակատագրով սահմանված և մարդկանց հույսերը փշրելու համար։ Այդ խոսքը կանգնեցրեց ինձ։

— Ի՞նչ եք կամենում, — թախծով և սրանկողությունը հարցրի չես։

— Նստենք այստեղ, — նորից քմիծաղ տալով՝ արտասանեց նա և ձեռքս պինդ բռնելով՝ ցած քաշեց։

Այդ վայրկյանին մենք քաղաքային այգու ծառուղու վրա ելինք, ակացիաների և հասմիկների անշարժ և սառցապատ ճյուղերի մեջ։ Լուսնի լուսով լուսավորվելով՝ նրանք կախված էլին ողի մեջ իմ գլխավերևը, և ինձ թվում էր, թե սառուցով և չեղանով ծածկված այդ կոշտ ճյուղերը թափանցում են կուրծքս և զիպչում են սրտիս։

Ուղեկցիս արտասուքով վարմունքից շվարած և տարակուսած՝ չես նայում ելի նրան և լուսն։

— Սա հիվանդ ե, — մտածեցի չես՝ կամենալով քաջալերել ինքս ինձ և բացատրել նրա արարքները։ Սակայն նա, չգիտեմ ինչպես, գուշակեց միտքս։

— Դու կարծում ես, վոր չես առողջ չե՞մ։ Թող այդ ի՞նչպիսի դատարկ, վտանգավոր միտք։ Նրանով նախապաշարվելով՝ ինչպես հաճախ հրաժարվում ենք մենք հասկանալ մարդուն միայն այն պատճառով, վոր նա մեզանից ինքնուրույն է, և այդ միտքն ինչպես պինդ պահպանում և բարդացնում և մեր հարաբերությունների տխուր անխուսափելիությունը։

— Ո, այն, — ասացի չես, ավելի ու ավելի զորեղ շփոթմունք զգալով այն մարդու առաջ։ Սակայն, ներեցեք, չես կզնամ... արդեն ժամանակ է։

— Գնա... սակայն իմացիր, վոր դու շտապում ես քեզ կորցնելու... — Նա բաց թողեց ձեռքս, և չես հեռացա։

Նա մնաց այգում, բլուրի վրա, վոր իջնում էր գետի մոտ՝ գան և վորը ծածկված էր ձյունի սպիտակ սավանով և կտրատված էր շավիղների մուգ չեփղներով։ Նրա առաջ բացվում էր

ընդարձակ տեսարան գետի այն կողմը՝ անմոռուն տխրաբեր հարթավայրի վրա։ Այն մարդը մնաց այգում, նստավ նստարաններից մեկի վրա և սկսեց նայել գետի ամալի հեռաստանը, իսկ չես գնում ելի ծառուղու չերկարությունը և զգում ելի, վոր նրանից չեմ հեռանալ, բայց և այնպես գնում ելի։ Գնում ելի և մտածում, — կամե՞ց, թե արագ պետք է գնամ, վոր ցույց տամ նրան այնտեղ՝ չեմք նստած մարդուն, թե վորքան աննշան է նա ինձ համար։

Ահա նա կամացուկ շվաղացնում է մի ծանոթ բան... Յեւ գիտեմ, ծիծաղաշարժ տխուր մի չերգ էր մի կույրի մասին, վոր հանձն էր առել կույրերի առաջնորդի դերը։ Ինչո՞ւ նա հենց այդ չերգն է շվաղացնում. — մտածեցի չես։

Յեվ այստեղ չես հասկացա, վոր այն բուպիկը, չերը հանդիպեցի այս փոքրիկ մարդուկին, չես մտա բացառիկ և տարրերինակ զգացողություն մի չեր շրջանը։ Իմ վրդու առաջվա միապաղաղ և գոհ արամադրությունը սքողվեց մի կարևոր և ծանր ակնկալություն մշուշով։

— «Ինչպես կլինես առաջնորդ,

Յերբ ուղին և անձանոթ».

Հիշում ելի այն չերգի բառերը, վոր շվաղացում էր մարդը։

Յես շուտ չեկա և նրան նայեցի։ Մեկ ձեռքով ծնկին հենած և գլուխն ափին դրած՝ նա նայում էր ինձ, շվաղացում էր, և նրա սև ընչացքը շարժվում էր լուսնի լուսով լուսավորված չերեսին։ Մի ճակատագրական զգացմունքից զրդված՝ վճռեցի չես դառնալ։ Արագ մոտեցա, նստեցի կողքին և ասացի նրան անվրդով, բայց չերմորեն.

— Բարեկամ, խոսենք պարզորեն...

— Այդ անհրաժեշտ է մարդկանց համար, — գլխով արեց նա։

— Դուք, զգում եմ, մի տեսակ ուժ ունեք ինձ վրա ազդելու, և, պարզ է, ինձ բան ունեք ասելու. հա՛:

— Վերջապես, դու քո մեջ քաջություն գտար ինձ լսելու... բացականչեց նա ծիծաղելով. բայց այժմ այդ ծիծաղը մեղմ էր, և մինչև իսկ ինձ թվաց, թե ուրախություն պես մի բան լսեցի նրանից։

— Դեհ, խոսեցեք. — ասացի չես. — և չեթե կարող եք, խոսեցեք առանց տարրերինակությունների։

— Ո՛, շատ լավ։ Բայց համաձայնիր, վոր տարրերինակությունն անհրաժեշտ էր նրա համար, վոր ուշադրությունը գրավելի դեպի ինձ։ Այժմ բթանում և մարդու ուշադրությունը գլխի սովորական ու պարզ իբրեւ չափազանց պաղ ու կոպիտ

բան. Իսկ ջերմացնել և նրբացնել մի բան մենք չենք կարող—
ինքներս սառն ենք ու կուլիտ: Մենք, թվում է, նորից կամենում
ենք անուրջներ, գեղեցիկ մտացածին բաներ, ցնորք և տարորի-
նակութուն, վորովհետև մեր ստեղծած կյանքը թափուր և գուշ-
ներից, նսեմ է և ձանձրալի: Իրականութունը, վոր մենք չերբեմն
աջնակես տաք-տաք ուզում էինք բարեշրջել,— ջախջախեց և տրո-
ւեց մեզ... Ի՞նչ անենք: Փորձենք, թերևս մտացածինը և չերևա-
կալութունն ոգնեն մարդուս կարճ ժամանակով վեր ամբառնալ
չերկրիս չերևից և լավ դնել նրա վրա իր կորցրած տեղը: Կորցը-
րած, աջնակես չէ: Չե՞ վոր մարդս այժմ չերկրի թագավորը չէ, այլ
կյանքի սարուկը. կորցրեց նա իր անդրանկության պարծանքը՝
խոնարհվելով փաստերի առաջ. աջնակես չէ: Իր ստեղծած փաս-
տերից նա հանում է չեղրակացութուն և ասում է ինքն իրան.
ահա անփոփոխ որենք: Ու յենթարկվելով այդ որենքին՝ նա չի
նկատում, վոր արգելք է դառնում իր՝ քանդելու և ստեղծելու
իրավունքի պաշտպանության համար վարած պայքարին: Ասենք,
նա այլևս չի չել մաքառում, այլ միայն համակերպում է... Ինչո՞ւ
համար մաքառել: Նրան ո՞վ է տվել այն իդեալները, վորոնց հա-
մար նա անձնավորութուն ցույց տալու համար թե ինչու կյանքն
աղքատ է և տաղտկալի. ահա թե ինչու մարդուս մեջ թու-
լացել է ստեղծագործող վոգին... Վոմանք կուրորեն վո-
րոնում են մի բան, վորը մտքին թե տալով՝ վերականգնեն մար-
դուս հավատը դեպի իր անձը: Հաճախ գնում են վոչ այն կողմը,
ուր գտնվում է հավիտենականը, մարդկանց միացնողը, ուր գտնու-
վում է աստված... Նրանք, ովքեր վրիպում են դեպի ճշմարտու-
թյունը տանող ճանապարհների մեջ,— կկորչեն: Թող կորչեն, չպետք
է նրանց խանգարել. չարժե նրանց ավառսալ—մարդ՝ շատ, կարե-
վոր է ձգտումը, կարևոր է հոգու իղձը—գտնել աստծուն. և յենթե
կյանքի մեջ կլինեն աստծուն ձգտող հոգիներ, այդ աստվածը
կլինի նրանց հետ և կկենդանացնեն նրանց. վորովհետև նա ան-
վերջ ձգտումն է դեպի կատարելությունը... Այդպես է:

— Այո, — ասացի յես. — այդ այդպես է...

— Սակայն, դու գիտես համաձայնել. — նկատեց խոսակիցս
կծու քմծիծաղ տալով: Հետո նա լռեց՝ հեռուն նայելով: Ինձ թվաց,
թե նա չերկար է լուռ, և յես անհամբեր ախ քաշեցի: Այդ ժա-
մանակ նա ինձ չուղղելով իր հայացքը, վոր թափառում էր հե-
ռուն, հարցրեց.

— Ո՞վ է քո աստվածը:

Մինչև այս հարցը նա խոսում էր մեզմ ու քաղցրութամբ,
ու ինձ հաճելի չեր նրան լսելը. ինչպես բոլոր մտածող մարդիկ՝
նա միքիչ տխուր էր, մոտիկ էր իմ սրտին. յես նրան հասկա-
նում էի, և իմ շփոթմունքը անհետանում էր: Յե՛կ ահա հանկարծ
նա դնում է վճռական մի հարց, վորին այնքան դժվար է պա-
տասխանել մեր ժամանակի մարդուն, յենթե այդ մարդն ազնվա-
բար է վերաբերվում իրան: Ո՞վ է իմ աստվածը. չերանի թե գի-
տենայի այդ:

Յե՛ս ընկճված էի այդ մարդու հարցից. և ո՞վ իմ տեղը կը-
պահպաներ հոգու արիություն: Իսկ նա նայում էր ինձ իր սուր
աչքերով, շարունակ ժպտում էր և սպասում իմ պատասխանին:

— Դու շատ չերկար ես լուռ, իրրե մի մարդ, վոր կարող
էր ինձ պատասխան տալ: Կարելի չէ դու ասես ինձ վորեն մի
բան, յենթե յես քեզ հարցնեմ. ահա թե ինչ. դու գրում ես, և հա-
զարավոր մարդիկ կարդում են. ախր իսկապես դու ի՞նչ ես քա-
րոզում: Յե՛կ մտածել ես, թե արդյոք դու իրավունք ունե՞ս սո-
վորեցնելու:

Կյանքիս մեջ առաջին անգամ այսպես ուշի-ուշով նայում էի
իմ խորքը: Թող չմտածեն, թե յես բարձրացնում կամ ստորաց-
նում եմ ինձ նրա համար, վոր մարդկանց ուշքը գրավեմ դեպի
ինձ, — աղքատից վողորմություն չեն խնդրիլ: Յե՛ս իմ մեջ գտա
շատ բարի զգացմունքներ և իղձեր, շատ բան, վոր սովորաբար
կոչվում է լավ, բայց այս բոլորը շաղկապող զգացմունք, կյանքի
բոլոր չերեկներն ընդգրկող կարգավորչալ և պայծառ միտք—
յես չգտա ինձանում: Հոգուս խորքում շատ ատելություն կա. նա
շարունակ փստում է աչնակ... չերբեմն բռնկում է բարկության
վառ կրակով, բայց ավելի շատ կասկածներ կան աչնակը: Նրանք
չերբեմն աչնակ են ցնցում միտքս, աչնակ են ճնշում սիրտս,
վոր չերկար ժամանակ յես լինում եմ ի ներքուստ խորտակված...
Վոչինչ չի գրդում ինձ ապրելու. սիրտս սառն է՝ ինչպես մեռած.
միտքս թմրում է. իսկ չերեկալությունս ճնշում է մղձավանջը:
Յե՛կ այսպես, վորպես կույր և համը՝ ապրում ես չերկար որեր և
գլխերներ, վոչինչ չցանկանալով, վոչինչ չհասկանալով. այն ժա-
մանակ ինձ թվում է, վոր յես արդեն դիակ եմ և միայն տարո-
ւեթյան թյուրիմացութամբ տակավին թաղված չեմ: Այսպիսի գո-
յության սարսափն ավելի էս սաստկանում է ապրելու անհրա-
ժեշտության գիտակցութամբ, վորովհետև մահվան մեջ ավելի քիչ
իմաստ կա, ավելի շատ—խավար... Հավանական է, նա խլում է
նույնիսկ ատելու հաճույքը...

Ի՞նչ եմ քարոզում յես խկապես, յես աշնալիսին եմ—ինչպես կամ: Յեւ ի՞նչ կարող եմ ասել մարդկանց: Այն, ինչ արդեն վաղուց ասել են նրանց և միշտ ասում են. ինչ վոր գտնում ե լսողներ, բայց մարդկանց լավ չի դարձնում: Բայց իրավունք ունեմ արդյոք քարոզելու այդ գաղափարները և մտքերը, չե՞րը ինքս նրանցով դաստիարակված լինելով՝ հաճախ վարվում եմ վոչ այնպես, ինչպես նրանք թելադրում են: Յեթե յես նրանց հակառակ եմ գնում, այս նշանակում ե արդյոք, թե նրանց ճշմարիտ լինելու գաղափարն ե իմ անկեղծ համոզմունքը, վոր իմ յեսի հիմքն ե կազմում: Արդ, ի՞նչ պատասխանեմ այս մարդուն, վոր նստած ե իմ կողքին, աշնինչ նա արդեն հոգնեց պատասխանիս սպասելով և նորից խոսեց.

— Յես չեյի դնիլ այս հարցերը, յեթե չտեսնելի, վոր քո փառասիրությունը դեռ չի կարողացել վոչնչացնել քո պատիվը: Դու քաջություն ունես ինձ լսելու... դրանից չեղրակացնում եմ, վոր քո սերը դեպի քո անձը խելացի չե, վորովհետե նրան պորացնելու համար դու չես փախչում նուշխիսկ տանջանքից: Դրա փոխարեն յես կթեթեացնեմ քո գրությունն իմ առաջ և կխոսեմ քեզ հետ՝ իրրե զանցառուի, և վոչ հանցավորի հետ:

— Մի ժամանակ մեր մեջ ապրում եյին խոսքի մեծ վարպետներ, կյանքը և մարդկային հոգին ճանաչողներ, մարդիկ, վորոնք ներշնչված եյին կյանքը բարեշրջելու անգուստ ձգտումով, վորոնք համակված եյին խորը հավատով դեպի մարդը: Նրանք հորինում եյին գրքեր, վորոնց չերեք չի մերձենալ մոռացությունը. վորովհետե նրանց մեջ տպավորված են հավիտենական ճշմարտություններ, նրանց եջերից բուրում և անթառամ գեղեցկություն: Այդ գրքերի մեջ գծադրված տիպարները կենդանի չեն, վորովհետե շնչավորված են վոգեորություն ուժով: Այդ գրքերի մեջ կա և արիություն, և բոցավառ բարկություն. նրանց մեջ հնչում ե ազատ, անկեղծ սերը, և վոչ մի ավելորդ բառ չկա նրանց մեջ: Գիտեմ, աշնտեղից ես ստացել քո հոգու սնունդը... Բայց, չե՞րե, հոգիդ վատ ե սնվել, վորովհետե քո խոսքերը ճշմարտության և սիրո մասին հնչում են կեղծ. կարծես թե բռնանում ես քեզ վրա, չե՞րը խոսում ես այդ մասին: Դու, ինչպես լուսինը, ուրիշի լուսով ես լուսավորում. քո լույսը նսեմ, աղոտ ե. նախառստվեր ե ծնում, սակայն թույլ և լուսավորում և վոչվորի չի ջերմացնում: Մարդկանց, հիբավի. արժեքավոր մի բան տալու համար դու ազքատ ես. իսկ աշն, ինչ վոր դու տալիս ես, տալիս ես վոչ

թե մտքի և խոսքի գեղեցկությունը կյանքը հարստացնելու բարձր հաճույքից զրգված, այլ ավելի քո գոյություն պատահական փաստը մարդկանց անհրաժեշտ յերևույթների շարքը դասելու համար: Դու տալիս ես նրա համար, վոր ավելին ստանաս կյանքից և մարդկանցից: Դու մուրացկան ես ընծա տալու համար. դու ուղղակի վաշխառու յես—քո փորձառություն փշրանքը տալիս ես դեպի քեզ յեղած ուշադրության տոկոսով: Գրիչդ անգոր վորփրում ե իրականությունը, կամացուկ խառնշտում ե կյանքի մասն յերևույթները և նկարագրելով սովորական մարդկանց առօրյա զգացմունքները, դու բաց ես անում նրանց մտքի առաջ գուցե և շատ ստոր ճշմարտություններ, բայց կարող ես արդյոք նրանց համար ստեղծել թեկուզ մի փոքրիկ՝ հոգին վսեմացնող պատրանք... Վոչ: Դու հավատացած ես, վոր ողտավետ բան ե առօրյա կյանքի տիղմը քրքրելը և նրանց մեջ վոչինչ չգտնելը, բացի տխուր աննշան ճշմարտությունները, վորոնք հաստատում են միայն աշն, թե մարդս չար ե, հիմար, պատվազուրկ, վոր նա լիովին և միշտ կախված ե անթիվ արտաքին պայմաններից, վոր նա անգոր ե և վոգորմելի, մենակ ե և ինքն իր մեջ ամփոփված: Գիտեմ, դու, թե՛րե, արդեն կարողացել ես համոզել նրան այս բանում: Վորովհետե նրա հոգին պաղած ե և միտքը բութ... Վոչնչ չե: Նա գրքերիդ մեջ տեսնում ե իր պատկերը. իսկ գրքերը—մանավանդ յեթե նրանք գրված են աշն համոզված յեղանակով, վորն աշնպես հաճախ դուք տաղանդի տեղ եք գնում,—միշտ վորոշ չափով հիպոստացնում ե մարդուն: Դու նկարագրի մեջ նա նայում ե իր վրա և տեսնելով՝ ինչքան վատթար ե ինքը, չի գտնում ավելի լավ լինելու հնարավորություն: Մի՞թե դու կարող ես այս բանն անել, չե՞րը դու ինքդ... Բայց յես կխնայեմ քեզ նրա համար, վոր դու ինձ լսելով—զգում եմ—չես մտածում աշն մասին, թե ինչպես հակառակ ինձ և քեզ արդարացնես: Այդպես: Վորովհետե ուսուցիչը, յեթե նա ազնիվ ե, միշտ պիտի լինի ուշադիր աշակերտ: Դուք ամենքդ, կյանքի արդի ուսուցիչներդ, ավելի շատ խլում եք մարդկանցից, քան թե տալիս եք նրանց. վորովհետե դուք շարունակ թերությունների մասին եք խոսում, միայն այդ եք տեսնում: Սակայն մարդուս մեջ պետք ե վոր լինի և արժանիք. չե՞ վոր ձեզանում կա, իսկ դուք, դուք ինչով եք զանազանվում սովորական անգույն մարդկանցից, վորոնց նկարագրում եք աշնպես խառասիրտ և բժախնդիր կերպով՝ ձեզ համարելով առաքինություն հա-

և քեզ, վոր ուղղված է մարդուն, վորը լոկ նրա համար է ծիծաղելի, վոր վողորմելի չե: Հասկացիր, քո քարոզելու իրավունքը պետք է ունենա բավականաչափ հիմք՝ քո ընդունակության մեջ—մարդկանց մեջ անկեղծ զգացմունքներ զարթեցնել, վորոնցով ինչպես մուրճերով՝ պետք է ջախջախվի ու կործանվի կյանքի միջանի ձևերը նրա համար, վորպեսզի ստեղծվեն ուրիշ ավելի ազատ ձևեր՝ կծկված ձևերի փոխարեն: Բարկություն, ատելություն, արիություն, ամոթ, զզվանք և, վերջապես, կատաղի հուսահատություն—անա այն լծակները, վորոնցով կարելի չե ամեն ինչ քանդել չերկրիս վրա: Կարող ես ստեղծել այդպիսի լծակներ: Կարող ես նրանց շարժել: Ժողովրդի հետ խոսելու իրավունք ունենալու համար հարկավոր է վոր մարդ հոգու խորքերում ունենա կամ մեծ ատելություն դեպի նրա պակասությունները, կամ մեծ սեր դեպի նա՝ նրա տանջանքների համար: Իսկ չեթե հոգուդ մեջ չկան այդ զգացմունքները, համեստ լիզիբ և մի բան ասելուց առաջ շատ մտածիր...

Արդեն լույսը բացվում էր, սակայն հոգուս մեջ ավելի ու ավելի թանձրանում էր խավարը: Իսկ մարդը, վորի համար իմ հոգին գաղտնիք չունեի, հա խոսում էր: Յերբեմն մտքովս անցնում էր.

— Արդյոք մարդ է սա:

Բայց նրա խոսքերով տարված՝ չես չկարողացա մտածել այդ հանելուկի մասին, և նորից նրա խոսքերն, ասելի պես, ուղեղս ելին խրվում:

— Սակայն և այնպես կյանքն աճում է և լայնությունը ու խորությունը, թեպետև աճում է դանդաղ, վորովհետև դուք ուժ է կարողություն չունեք նրա շարժումն արագացնելու: Աճում է կյանքը, և որ-ավուր մարդիկ սովորում են հարցասիրություն: Ո՞վ պետք է պատասխան տա նրանց: Դուք պետք է տալիք, ինքնակոչ առաքյալներ: Սակայն այնքան հասկանում եք դուք կյանքը, վոր բացատրեք ուրիշներին: Արդյոք հասկանում եք դուք ձեր ժամանակի պահանջները, նախազգում եք ապագան և դուք ի՞նչ կարող եք ասել կյանքի վատթարությունից քայքայված, վհատած մարդուն սթափեցնելու համար: Նա վհատած է, նրա հետաքրքրությունը դեպի կյանքը ստոր է. նրանում ցամաքում է արժանապատվությամբ ապրելու ցանկությունը. նա պարզապես ուղում է ապրել իբրև խոզ,—և խո՛ւմ եք,—նա լրբաբար ծիծաղում է արդեն, չերբ արտասանում են իզեալ խոսքը. մարդս դառնում է

մոռլ և հաստ կաշվով ծածկված վոսկրների կույտ. այդ դարձելի կույտին շարժում է վո՛չ թե վողին, այլ տուփանքը: Նա ուշադրություն է պահանջում—չուտ, ոգնեցեք նրան ապրելու, քանի դեռ մարդ է: Բայց դուք ի՞նչ կարող եք ասել նրանում կյանքի ծառավ զարթեցնելու համար, չերբ միայն նվում եք, հեծեծում, հառաչում կամ անտարբեր նկարագրում եք՝ ինչպես նա քայքայվում է: Կյանքի մթնոլորտում տիրում է քայքայման գարշահատություն. չերկշտությունը, ստրկությունը անունդ և տալիս սրտին, ծուլությունը փափուկ կապանքներ և դնում մտքին ու ձեռքերին... Ի՞նչ եք մտցնում դուք այս դարձելի քառսի մեջ: Վորքան չնչին եք դուք ամենքդ, վորքան վողորմելի և վորքան շատ: Ո՛հ, չերանի թե հաշտվեք դաժան և սիրող մի մարդ՝ այլված սրբո՞ւմ ու հոգր, անհուն խելքով: Ամոթաբեր լուծյան խեղդող մըթնոլորտում կհնչեք մարգարեական խոսքը՝ ինչպես դանդի հարվածը, և կարելի չե ցնցվելին կենդանի մեռյալների անարժան հոգիները...

Այս խոսքերից հետո նա չերկար լուց: Յես նրան չեի նայում: Չեմ հիշում՝ ինձանում ինչն էր ավելի—ամոթը, թե՞ սարսափը:

— Ի՞նչ կարող ես ասել ինձ, —հնչեց նրա անտարբեր հարցը:

— Առաջժ՝ վոչինչ,—պատասխանեցի չես:

Ու դարձյալ լուծյուն:

— Իսկ ի՞նչպես պիտի ապրես աշժմ:

— Չգիտեմ...—պատասխանեցի չես:

— Ի՞նչ պիտի խոսես:

Յես լուցի:

— Լուծյունից բարձր իմաստություն չկա:

Տաժանելի չեի լուծյունն այս խոսքերի և այն ծիծաղի միջև, վոր հնչեց այնուհետև: Նա ծիծաղում էր մեծ հաճույքով, ինչպես մի մարդ, վոր վաղուց և առիթ չի ունեցել այսպես թեթեալ խորթելի ծիծաղելու: Միբայն արշուն էր լալիս այս անիծված ծիծաղից:

— Խե, խե, խե: Յե՛վ դու կյանքի ուսուցիչ ես: Դու, վորին այնպես դուրին է շփոթվելը: Այժմ, կարծեմ, հասկացար, չե. խե, խե, խե... Յե՛վ չուրաքանչյուրը ձեզանից՝ ձեր ծնված չերեխաներից, հենց այդպես կշփոթվեք, չեթե կամենար ինձ հետ գործ ունենալ: Միայն նա, ով պատել է իրան ստություն, լրբուծյան և անամոթություն զրահով, չի դողա իմ խղճի դատաստանի

առաջ... Ահա թե վորչափ զօրեղ ես դու. մի ցնցում—և դու քնկ-
նում ես: Ասա, դե ասա ինձ վորեւեւ մի բան քեզ արդարացնելու
համար, հերքիր, ինչ վոր ասացի: Ազատիր սիրտդ ամօթից և
ցավից: Գոնե մի բոպե չեղիր հզոր ու ինքնավստահ, և չես չես
կառնեմ այն, ինչ վոր չերեսովդ ասի: Յես քեզ կխոնարհեմ...
Քո հոգուդ մեջ ցույց տուր ինձ գեթ մի այնպիսի բան, վոր ոգ-
ներ ինձ քեզ ուսուցիչ ընդունել: Ինձ հարկավոր ե ուսուցիչ,
վորովհետեւ չես մարդ եմ. չես մոլորված եմ խավարի մեջ ու չեմ
եմ փնտռում դեպի լույս, դեպի ճշմարիտը, գեղեցիկը, դեպի նոր
կյանք. ցույց տուր ինձ ճանապարհը: Յես մարդ եմ: Ասիր ինձ,
ծեծիր, բայց հանիր ինձ դեպի կյանքն ունեցած իմ անտարբե-
րության տղմից: Կամենում եմ ավելի լավ լինեմ, քան չեմ.—ի՞նչ
անեմ: Սովորեցրու:

Յես մտածում ելի՝ կարո՞ղ եմ, արդյոք, կարո՞ղ եմ բավարա-
րություն տալ այն պահանջներին, վոր մարդը իրավունքով առա-
ջագրում ե ինձ: Կյանքը հանգչում ե, անթիվ կասկածներն ավե-
լի ու ավելի պաշարում են մարդուս միտքը, և հարկավոր ե չեմ
գտներ: Ուր ե ճանապարհը: Մի բան գիտեմ—չպետք ե լերջան-
կության ձգտել: Ինչի՞ համար ե լերջանկությունը: Յերջանկու-
թյան մեջ չե կյանքի իմաստը. և նրանից զո՞հ լինելով չի բա-
վականանա մարդս. նա այսպես թե այնպես բարձր ե դրանից:
Կյանքի իմաստը նպատակին ձգտելու գեղեցիկության ու դորու-
թյան մեջ ե. և պետք ե գոյության ամեն մի վայրկյանը ունենա
իր բարձր նպատակը: Այդ կարելի կլինե՞ր... բայց վո՞չ կյանքի
հին շրջանակների մեջ, ուր ամենքի համար այնպես նեղ ե, և
ուր չկա ազատություն մարդկային վոգուն...

Ու նա դարձյալ ծիծաղում եր, բայց արդեն հանդարտ, մի
այնպիսի մարդու ծիծաղով, վորի սիրտը մաշված ե մտածմուն-
քից:

— Վորքան շատ մարդիկ են չեկել-գնացել աշխարհիս վրա,
բայց վորքան քիչ արձաններ են կանգնեցրած մարդկանց հիշա-
տակին: Այդ ի՞նչ պատճառով: Բայց նզովք անցյալին—նա չա-
փազանց շատ նախանձ ե դարձեցնում դեպ իրեն: Վորովհետեւ
նեղկալումս ամենին չկան այնպիսի մարդիկ, վորոնք մահվանից
հետո թողնելին վորեւեւ հետք չերկրիս վրա: Թմրում ե մարդը...
և վոչվոք չի սթափեցնում նրան: Թմրում ե նա և—դառնում
անասուն: Սարազան ե հարկավոր նրան և սիրո ջերմագին փա-
ղաքշանք՝ խաբաղանի հարվածից հետո: Մի վախենար նրան ցա-

վեցներուց. չեթե սիրելով հարվածես, նա կհասկանա քո հար-
վածը ե կընդունե նրան իբրեւ արժանի: Իսկ չեբը նա ցավ զգա
և ամաչի, ջերմաջերմ գուրգուրի նրան—և նա կվերածնի...
Մարդիկ: Սրանք դեռ ելի չերեխաներ են, թեպետ և չերեքն սար-
սեցնում են մարդու իրանց հարագործությունը ու մտքի ալյան-
դակությունը: Ու նրանք միշտ կարիք ունեն սիրո, նաեւ մշտա-
կան հոգացողության՝ իրանց հոգու թարմ և առողջ սնունդի մասին...
Իսկ դու մարդկանց սիրել գիտե՞ս:

— Մարդկանց սիրել,—հարցը կրկնեցի տարակուսանքով,
վորովհետեւ, ճշմարիտ, չգիտեմ՝ արդյոք սիրում եմ մարդկանց:
Պետք ե անկեղծ լինել—չես այդ չգիտեմ: Ո՞վ կասի իր մասին.—
Յես, ահավասիկ, սիրում եմ մարդկանց: Մարդս, չեթե ուշի-ու-
շով հետևում ե ինքն իրան, չերկար կմտածի այդ հարցի մասին,
նախքան կվճռի ասել—սիրում եմ: Ամենքը գիտեն, թե վորքան
մեղմից լուրաքանչյուրը հեռու չե իր մերձավորից:

— Դու լռում ես: Միևնույն ե—չես քեզ հասկանում եմ ե
լռելայն... Ու գնում եմ...

— Արդեն.— կամաց հարցրի չես: Վորովհետեւ վորքան ել
նա ինձ համար սարսափելի չե, չես ինքս ինձ համար ել ավելի
սարսափելի ելի...

— Այո, գնում եմ... դեռ շատ անգամ չես կգամ քեզ մոտ:
Սպասիր:

Յեմ նա գնաց:

Ի՞նչպես գնաց: Յես այդ չնկատեցի: Նա հեռացավ արագ և
անձայն քայլելով, ինչպես անհետանում են սովերները... Իսկ
չես դեռ չերկար մնացի այդում՝ նստարանի վրա—դրսից ցուրտ
չգգալով և չնկատելով, վոր արդեն արևը ծագել ե, և նրա ճառա-
դալթները պայծառ փայլում են ծառերի սառուց կտրած ճյուղե-
րի վրա: Ինձ տարորինակ եր թվում տեսնել պայծառ որը և արե-
վը, վոր փայլում եր անտարբեր, ինչպես միշտ, և այն ծեր բազ-
մաշարժար չերկրը, վոր հագած եր արևի ճառագալթների տակ
շրացուցիչ կերպով պեծին տվող ձյունի ծածկույթը...

ՏԱՓԱՍՏԱՆՈՒՄ

Պերեկուպից դուրս չեկանք ամենավատ տրամադրութեամբ—
գալլի պես քաղցած և վողջ աշխարհի դեմ չարացած: Ամբողջ որն
իզուր գործ դրինք մեր բոլոր շնորհքն ու ջանքերը, վոր մի բան
գողանայինք կամ վաստակեինք, և չերը, վերջապես, համոզվե-
ցինք, վոր վոչ այս և աջողվում և վոչ այն, վճռեցինք գնալ հե-
ռու: Մէր: Առհասարակ—հեռու:

Մենք պատրաստ էինք ամեն տեսակետից հեռուն գնալ
կյանքի այն շավիղով, վոր վաղուց արդեն մեզ վիճակված էր,—
մեզանից ամեն մեկը լռելալսն աչսպես էր վորոշել, և այդ պարզ
արտահայտվում էր նվազած աչքերի մռայլ փայլով:

Յերեք հոգի էինք. քիչ առաջ ծանոթացանք, չերը իրար
հանդիպեցինք խերսոն քաղաքում՝ Դսեպրի ափին գտնվող մի
գինետան մեջ:

Մեզանից մեկը չերկաթուղային շոկատի գինվոր էր չեղել,
իսկ հետո՝ իբր թե Լեհաստանի ճանապարհներից մեկի վրա վաը-
պետ. շիկակարմիր մագերով, պինդ մկաններով մի մարդ էր՝ պա-
ղած մոխրագույն աչքերով. գերմաներեն խոսել գիտեր և շատ լավ
տեղյակ էր բանտային կյանքին:

Մեր կարգի մարդիկ չեն սիրում իրանց անցյալի մասին
խոսել, և դրա համար միշտ ունեն ավելի կամ պակաս հիմնավոր
պատճառ. ուստի և մենք հավատում էինք իրար,—գոնե արտա-
քուստ հավատում էինք, վորովհետև ներքուստ մեզանից ամեն
մեկը հենց իրեն չեր հավատում:

Յերեք մեր չերկրորդ ընկերը, վոր մի չորհրդիկ ու փոքրիկ
մարդուկ էր՝ նուրբ և միշտ սկեպտիկաբար ծալված շրթունքնե-
րով, իր մասին ասում էր, վոր ինքը Մոսկվայի համալսարանի
նախկին ուսանող է, չես ու գինվորն այդ ընդունում էինք իբրև
իրողութուն: Իսկապես մեզ համար բոլորովին միևնույն էր, ու-
սանող և չեղել նա չերբեմն, խուզարկու վոստիկան, թե՛ գող,—
եյականն այն էր միայն, վոր մեր ծանոթութեան բոպելին նա մեզ
հավասար էր,—քաղցած էր, քաղաքներում վոստիկանութեան ա-

նախնձին ուշադրութեան, իսկ գլուղերում շինականների կասկածա-
վոր վերաբերմունքի առարկա չեր, առելով ատում էր և՛ վոստի-
կաններին, և՛ գլուղացիներին՝ հալածված և քաղցած գազանի
առնուր ատելութեամբ, չերազում էր մի համաշխարհային վրեժխըն-
դրութուն ամենքից և ամեն բանից. մի խոսքով՝ և՛ բնութեան
թագավորների, և՛ կյանքի վեհապետների մեջ բռնած իր դիրքով,
և իր տրամադրութեամբ—մեզանից էր. մի սանրի կտավ էլինք:

Յերրորդը չես էլի: Մանկութունից ինձ հատուկ համեստու-
թյունից զրգված՝ վոչ մի խոսք չեմ ասիլ իմ արժանիքների մա-
սին և, չկամենալով պարզամիտ չերևալ, չեմ խոսիլ պակասու-
թյուններս մասին: Սակայն, կուզեք, իբրև իմ բնավորութեան
նկարագրութեան նշույթ կասեմ, վոր միշտ չես ինձ ուրիշներից
լավ եմ համարել և այժմ այդպես ել համարում եմ:

Յեմ այդպես, մենք դուրս չեկանք Պերեկուպից ու գնում
էինք՝ այդ որվա համար հույս դնելով չորանների վրա, վորոն-
ցից միշտ կարելի չե հաց խնդրել, և վորոնք, շատ պակալ և պա-
տահում, վոր մերժեն անցորդներին:

Յես գնում էլի գինվորի հետ. «ուսանողը» քալում էր մեր
չետևից: Նրա ուսից կախված էր պիջակ հիշեցնող մի բան. սրա-
ծայր, անճոռնի և տակից խուզած գլուխը ծածկած էր լացնեղր
գլխարկի մնացորդով: Գուցնողույն կարկատաններով ծածկված
մոխրագույն անդրավարտիքը պատում էր նրա բարակ վոտները,
իսկ ներքաններին հարմարեցրել էր իր հագուստի աստառից վոլո-
րած կապերով՝ ճանապարհին գտած կոշիկ ճիտքը, վոր նա ան-
վանեց սանդալներ, ու քալում էր՝ շատ փոշի բարձրացնելով և
կանաչավուն փոքրիկ աչքերը պսպղացնելով: Զինվորը հագել էր
կումաչի կարմիր շապիկ, վոր, իր ասելով, նա անձամբ ձեռք էր
բերել խերսոնում. շապիկ վրայից կար մի տաք բամբակած ժի-
լետ ևս. գլխին դրել էր անորոշ գույնի գինվորական գլխարկ՝
գինվորական կանոնի համաձայն «վերջին շրջանակը ծալած աջ
կողմի վրա»: Վոտների վրա այս ու այն կողմն էր ճոճում չումա-
կի լայն անդրավարտիքը: Նա բորիկ էր:

Յես ել հագնված և բորիկ էլի:

Մեր շուրջը հակառակն թափով և ամեն կողմ փռված էր
առաքատանը, ինչպես մի ահագին սև պնակ, և ծածկված էր ան-
ամպ չերկնքի կիզիչ գմբեթով: Դժգույն, փոշոտ ճանապարհը կրտ-
քում էր նրան լայն շերտով և այրում մեր վոտքերը: Տեղ-տեղ
գլատահում էին խողաններ, վորոնք տարրերինակ նամանութուն
ունեյին գինվորի վաղուց չածիլած աչտերի:

Զինվորը գնում էր և խոստում բաժնով չերգում:

...— Յեվ զսուրբ զլարութունդ քո փառավորեմք...

Ծառայության ժամանակ շոկատի լեկեղեցում նա կատարում էր սարկավազի պաշտոնի պես մի բան և զիտեր անթիվ-անհայտ մար տաղեր, սկավածքներ ու որհներգներ և իր այդ գիտութունն էր չարն էր գործ դնում ամեն անգամ, չերը մեր զրուցյալ վորեն պատճառով չեր կապվում:

Մեր առջև, հորիզոնի վրա հեռահեռ լերեում ելին նուրբ գծագրությամբ դանգվածներ՝ հաճելի գույներով՝ բաց մանրիշ-կազույնից սկսած մինչև նուրբ վարդագույնը:

— Անշուշտ, Խրիմի սարերը հենց սրանք են, — ասաց «ուսանողը» սառնությամբ:

— Սարեր, — բացականչեց զինվորը, — շատ շուտ տեսար սարերը, բարեկամ: Դրանք ամպեր են... ուղղակի ամպեր: Նայիր ինչ տեսակ են. ասես՝ հապախսութիւն լինեն կաթով պատրաստած:

Յես նկատեցի, վոր շատ լավ բան կլինեն, չեթե ամպերն իսկապես թթվաչից բաղկացած լինելին:

— Ախ, սատանա, — հայտնեց զինվորը թքելով, — գոնե մարդու լերես տեսնելինք: Վոչվոք չկա... ել ճար չկա, պետք է թաթներս ծծենք, ինչպես արջը ձմեռը...

— Յես ասում ելի, վոր հարկավոր է շեն տեղերով գնալ, — խրատական լեզանակով հայտնեց «ուսանողը»:

— Ասում ելիր, — վրդովվեց զինվորը: — Դեհ, ել լինի ուսումնական ես, վոր չասես: Ի՞նչ շեն տեղ: Սատանան գիտի, վորտեղ են նրանք:

«Ուսանողը» լռեց շրթունքները ծալելով: Արևը մայր էր մտնում, և հորիզոնի վրա ամպերը խաղում ելին դանազան անհարազդելի գույներով: Հողի և աղի հոտ էր գալիս:

Յեվ այդ չոր ու դուրեկան հոտից մեր ախորժակն ավելի գրգռվում էր:

Մի բան ծծում էր ստամոքսը: Դա մի տարրերինակ և անախորժ զգացողութուն էր. թվում էր, թե հյութերը մարմնի բոլոր մկաններից հեռացնում էին ուր-վոր, գոշորշիանում են, և մկանները կորցնում են իրանց կենդանի ճկունութունը: Մի ծակծկող զգացողութուն էր տիրում մարդու բերանի խոռոչում և կոկորդում. գլուխը շրմում էր. խի աչքերի առաջ հա գալիս-գնում ելին խավար բծեր, վորոնք չերբեմն մսի ծխացող կտորների, կլոր հացի կերպարանք ելին ստանում. հիշողութունը այդ «անցյալի

տեսիլներին, համր տեսիլներին» տալիս էր համապատասխան հոտ, և այն ժամանակ ստամոքսի մեջ, կարծես, դանակ էր շարժվում:

Բայց և այնպես մենք գնում ելինք իրար հաղորդելով մեր զգացողութունների նկարագիրը, ուշի-ուշով նայում ելինք չորս կողմը, արդյոք վորեն տեղ վոչխարի հոտ չի լերեում, և ականջ դնում — չի լսվում արդյոք Արմյանակի Բազարը մրգեղեն տանող թաթարի արարաչի ճոնչունը:

Սակայն տափաստանը ամալի և անմոռնչ էր:

Նախընթաց որը մենք լերեքով կերանք չորս գրվանքա հաճարի հաց և հինգ ձմերուկ, այնինչ մոտ քառասուն վերստ ճանապարհ կտրեցինք — մուտքին անհամապատասխան լեռ — և Պերեկուպի շուկայի հրապարակի վրա քնելով՝ քաղցածութունից զարթնեցինք:

«Ուսանողը» իրավացի կերպով մեզ խորհուրդ չեր տալիս պառկել քնելու, այլ առաջարկում էր զիջելով ընթացքում զրադվել... սակայն կանոնավոր հասարակության մեջ ընդունված չե լսելի ձայնով խոսել՝ սեփականության իրավունքը խախտելու ծրագրերների մասին, ուստի և չես լուծում եմ: Յես կամենում եմ լինել միայն շիտակ, և ինձ չա՛հ չկա կոպիտ լինելուց: Յես գիտեմ, վոր մարդիկ մեր բարձր քաղաքակիրթ որերում սրտով ավելի ու ավելի փափուկ են դառնում և մինչև անգամ՝ չերը բռնում են իրենց մերձավորի կոկորդը՝ նրան խեղդելու գիտավորությամբ, — այդ ժամանակ ել աշխատում են այդ անել ըստ կարելու՛ն սիրալիկ կերպով ու պահպանելով վայելչության բոլոր կանոնները, վորոնք այս դեպքում տեղին են: Իմ կոկորդիս վրա արած փորձը հարկադրում է ինձ մատնանիշ անել բարձրի այս հառաջադիմության վրա, և չես վստահությամբ հաճելի զգացմունքով հաստատում եմ, վոր այս աշխարհում ամեն բան զարգանում և կատարելագործվում է: Այս նշանավոր լերեկայթը մասնավորապես անհերքելի կերպով հաստատվում է տարեցտարի աճող բանտերով, գինեոսներով և անառականոցներով...

Այսպես, ուրեմն, շարունակ թուք կուլ տալով և բարեկամական խոսակցության մեջ աշխատելով խեղդել ստամոքսի տաղ-նապը, մենք գնում ելինք ամալի և անմոռնչ դաշտի միջով, գնում ելինք վերջալուսի կարմրավուն ճառագայթների՝ ներքո: Արևը մայր էր մտնում՝ կամաց իջնելով իր ճառագայթներով առատապես գունավորված ամպերի մեջ. խի մեր լեռների և կողքերից կապտագույն աղձամուղջը՝ հեռացնում տափաստանից լեր-

կինք բարձրանալով՝ փոքրացնում եր մեզ շրջապատող անհասարակությունները:

— Տղերք, խարուկի համար վառելիք ժողովեցիք.— ասաց զինվորը՝ ճանապարհից մի կոճղ վերցնելով:— Հարկ կլինի բացթողնել գիշերել... շաղ ե: Աթար, ցախ ու մախ—բոլորը վերցրեք:

Մենք ցրվեցինք ճանապարհի շուրջը և սկսեցինք հավաքել չոր ցախ և ամեն բան, վոր կարող է վառվել: Ամեն անգամ, չեր հարկավոր եր լինում կոտորել, բուն ցանկություն եր դարձնում հենց տեղն ու տեղը դեպի ընկնել, անշարժ պառկել և հող ու տեղ. ուտել սև հլութալի հողը, ուտել շատ, ուտել մինչև ուժից ընկնելը և հետո քնել, թեկուզ հավիտյանս քնել, միայն թե ուտել, ծամել և զգալ, թե ինչպես տաք և թանձր շաղախը բերանից կամաց կուշ չեկած վորկորի միջով իջնում և քաղցից տոչորված, կծկված ստամոքսը, վոր այրվում եր մի բան ծծելու ցանկությունից:

— Գոնե արմտիք դտնելինք...— հառաչեց զինվորը,— կանառ տեսակ-տեսակ ուտվող արմտիք...

Բայց հերկած սեահողի մեջ արմտիք չկար: Արագ վրա լեռ հասնում հարավային գիշերը, և դեռ չեր հանգել արևի վերջին շողքը, վոր արդեն մուգ-կապտագույն չերկնակամարի վրա փայլեցին աստղերը. իսկ մեր շուրջը ավելի ու ավելի թանձրանում եր խավարը և փոքրացնում տափաստանի անսահման հարթությունը...

— Տղերք,— կամաց ասաց «ուսանողը»,— աչնտեղ՝ ձախ կողմը մարդ և պառկած...

— Մարդ.— չասկածեց զինվորը:— Ինչո՞ւ պիտի աչնտեղ պառկած լինի:

— Գնա հարցրու: Հավանական ե, վոր նա հաց ունենա, քանի վոր իջել և դաշտի մեջ.— բացատրեց «ուսանողը»: Զինվորը նայեց այն կողմը, վորտեղ պառկած եր մարդը, և վճռողաբար թքեց:

— Գնանք նրա մոտ:

Միայն «ուսանողի» կանաչավուն և սրտառաջ աչքերը կարող էին վորոշել, վոր ճանապարհից հիսուն սաժեն դեպի ձախ չեր վացող սև կույտը մարդ ե: Մենք գնում էինք դեպի նա՝ արագ քայլերով, ցելի կոշտերի վրալով, և զգում էինք, թե ինչպես կեբակրի նոր ծագած հույսը սառնակացնում եր քաղցի ցավերը: Մենք արդեն մոտեցել էինք—մարդը տեղից չեր շարժվում:

— Կարելի չե, մարդ չե,— մռայլ կերպով արտահայտեց զինվորը մեր մտածմունքը:

Սակայն մեր կասկածը հենց նույն վայրկյանին փարատվեց. վորովհետև հանկարծ կույտը գետնի վրա շարժվեց, բարձրացավ, և մենք տեսանք, վոր դա իսկապես կենդանի մարդ եր, վոր ծընկնեցի վրա չոքած, ձեռները պարզել եր դեպի մեզ և ասում եր խուլ զոզողացող ձայնով.

— Չմոտենաք.— կսպանեն:

Խավար ողի մեջ հնչեց չոր և կարճ չխկոց:

Մենք խսկույն կանգ առանք և միջանի վաչքիցան լուռ ելինք՝ այս անհյուրընկալ հանդիպումից շփված:

— Այ գարշելի մարդ,— փնթփնթաց զինվորը արտահայտիչ կերպով:

— Հը,— մտախոհ ասաց «ուսանողը».— ատրճանակով ե ման գալիս... չերեի... լուղալի չե...

— Ե՛լ,— բղավեց զինվորը՝ անշուշտ ինքն իրան մի բան վճռելով:

Մարդը, առանց դիրքը փոխելու, լուռ եր:

— Ե՛լ, դու. քեզ ձեռք չենք տալ... միայն հաց տուր մեզ... կուշենաս, չե: Տուր, չեղբայր, ի սեր Բրիտանի... Նգովյալ, անիծվեա դու:

Վերջին խոսքերը զինվորն արտասանեց քթի տակ:

Մարդը լուռ եր:

— Լս՞ում ես,— սրտի չարութունից և հուսահատությունից նորից խոսեց զինվորը.— հաց տուր, հաց: Մենք քեզ չենք մոտենալ... աղտեղից գցիր...

— Կալ,— կարճ կտրեց մարդը:

Նա կարող եր մեզ ասել.— «Իմ անգին չեղբայրներս» և չեթե ներշնչեր այդ չերեք քրիստոնեական բառերին ամենասուբբ և ամենավեժն գեպցմունք, նրանք մեզ այնքան չեխն հուզել, այնքան չեխն մարդացնիլ, վորքան այդ համր և հակիրճ խոսքը.

— Լսով:

— Բարե մարդ, մեզանից մի վախենաք,— խոսեց զինվորը մեղմաբար, քաղցր ժպիտն չերեսին, թեպետ և մարդը չեր կարող տեսնել նրա ժպիտը, վորովհետև նա մեզանից հեռու չեր առնվազն քսան քայլ:

— Մենք խաղաղ մարդիկ ենք... Ռուսաստանից կուրան ենք գնում... ճանապարհին փողի նեղություն ունեցանք, չեղած-չեղա-

ծը կերանք... իսկ հիմա, ահա յերկու որ և, վոչինչ չենք կերել...

— Բռնիր,—ասաց բարի մարդը՝ ողի մեջ թեք թափ տալով։ Սև գունդը թռավ-ընկավ մեղանից վոչ հեռու՝ վարելահողի վրա։ «Ուսանողը» վրա հասավ։

— Բռնիր, ելի բռնիր։ Ել չկա...

Յերբ «ուսանողը» ժողովեց այս տարորինակ վոգորմութունը, դուրս լեկավ, վոր մենք ունենք մոտ չորս գրվանքա չոր հաց, վոր կեղտոտված եր հողի մեջ ու շատ քարթու լի։ Չոր հացը ափսիս կուշտ կպահի, քան կակուղը... նրա մեջ թացութուն չկա։

— Այ, ես քեզ... եզ ինձ... ես ել նրան,—ուշքն ու միտքը կենտրոնացրած բաժանում եր զինվորը հացի կտորները։—Կաց, հավասար չեղավ։ Դոնից, ուսումնական, պետք և պոկել մի կտոր, թե չե նրանը քիչ ե...

«Ուսանողը» առանց հակաճառության հաշտվեց կորցնել իր բաժնից հինգ մսխալի չափ մի կտոր։ լես ստացա այդ կտորը ու բերանս դրի։

Ու սկսեցի ծամել, կամաց ծամել, հազիվ զսպելով ջղածգաբար շարժվող ծնոտներս, վորոնք պատրաստ էին փշրել նուշնիսկ քարը։ Ինձ մեծ հաճույք եր պատճառում զգալ վորկորիս ջղախն ցնցումները և քիչ-քիչ բավարարություն տալ նրան։ Տաք և անբացատրելի, աննկարագրելի համեղ հացը՝ պատառ պատառի լետեից իջնում եր ստամոքսս, և թվում եր՝ խելույն գառնում եր արյուն և ուղեղ։ Վորչափ լցվում եր ստամոքսս, նուշնչափ բերկրությունը, տարորինակ, խաղաղ և կենդանացնող բերկրությունը տիրում եր սրտիս։ Մոռացա պարբերական քաղցի այդ անիծած որբերը, մոռացա ընկերներին, վոր ամբողջովին ընկղմված էին հաճելի զգացողությունների մեջ, ինչ ապրում էլի և լես։

Սակայն չեք ափիս վրայից հացի վերջին փշրանքները բերանս նետեցի, զգացի, վոր դեռ մահու չափ քաղցած եմ։

— Այն անիծածի մոտ խոզի լուղ կամ միս ել մնացած կլինի...— փնթփնթում եր զինվորը՝ իմ դիմաց գետնի վրա նստելով ու ձեռքերով փորը շփելով։

— Հավանական և, վորովհետև հացից մսի հոտ եր գալիս... Դեհ, չեք, հաց ելի կունենա...—ասաց «ուսանողը» և կամաց ավելացրեց։

— Յեթե ատրճանակը չեք լինիլ...

— Տեսնես ո՞վ ե։

— Յեքեք, մատաղացու լես...

— Ծռն,—կտրուկ շեշտով վորոշեց զինվորը։

Մենք նստած էինք իրար մոտ և խեթ-խեթ նայում էինք աչն կողմը, ուր նստած եր մեր բարերարն իր ատրճանակով։ Կենտրոնացրեց մեզ չեք հասնում վոչ ձայն, վոչ կենդանություն նշան։

Մեր շուրջը գիշերը թանձրացնում եր խավարը։ Տափաստանում մեռելային խաղաղություն եր տիրում—մենք լսում էինք մեր շնչառության ձայնը։ Յերբեմն մի վորեկ տեղից հնչում եր սիրբիական մկան ծվծվոցը... Աստղերը՝ չեք կենդանի ծաղիկները՝ այրվում էին վերելք... Մենք ուտել էինք ուզում։

Հպարտությունը կասեմ—այդ բավականին տարորինակ գիշերը լես իմ պատահական ընկերներից վոչ լավ էլի, վոչ վատ։ Առաջարկեցի վեր կենալ ու գնալ այդ մարդու վրա։ Նրան ձեռք տալ պետք չե. մենք միայն կուտենք բոլորը, ինչ վոր կգտնենք։ Նա պիտի ատրճանակ բանա—թող բանա։ Յեթե հաջողվի, չեք քեցս մեկին պիտի հարվածի։ Յեթե նուշնիսկ հարվածի, ատրճանակի գնդակը հազիվ թե մահացու լինի։

— Գնանք,—ասաց զինվորը վեր ցատկելով։

«Ուսանողը» նրանից դանդաղ վեր լեկավ։

Յեվ մենք գնացինք, համարյա վազեցինք։ «Ուսանողը» գալիս եր մեր լետեից։

— Բարեկամ,—հանդիմանական շեշտով կանչեց զինվորը։

Մեր ականջին հասավ նրա խուլ մրթմրթոցը և ատրճանակի վոտքի չոր չխկոցը։ Յեվ ահա փայլեց բոցը, հնչեց ատրճանակի սուր պայթյունը։

— Մոտովս անցավ,—խնդությամբ բացականչեց զինվորը՝ մի թռիչքով մարդուն հասնելով։—Այ դու սատանա, լես քեզ ցույց կտամ...

«Ուսանողը» վրա ընկավ պարկին։

Իսկ սատանան մեջքին ընկավ և ձեռքերը թափ տալով խոխոացնում եր...

— Այ ի՜նչ բան ե,—գարմացավ զինվորը, վոր արդեն բարձրացրել եր վոտքը, վոր այդ մարդուն քացի տար։

— Չլինի՞ թե ինքն իրան խփեց։ Ել դու, ի՜նչ լեղավ։ Դեհ գիպով, ի՜նչ ե։

— Միս ել, մի տեսակ կարկանդակ ել, հաց ել—բոլ ե, տղերք,—հնչեց «ուսանողի» հրճվող ձայնը։

— Եհ, գլուխդ քարը։ Գնա սատկիր... Դեհ, ուտենք, տղերք ջան,—գոռաց զինվորը։

Յես մարդու ձեռքից ատրճառակը առաւ. նա ել չեր խոխուաց-
նում և այժմ անշարժ պառկած էր: Ատրճառակի մեջ մի փսամ-
փուշտ ել կար:

Մենք նորից սկսեցինք ուտել. ուտում էինք լուռ: Մարդը
դեռ պառկած էր լուռ և անշարժ: Նրա վրա ուշք չէինք դար-
ձրնում:

— Միթե միայն հացի համար եր աչա բոլորը, չեղբայրներ. —
հանկարծ լավեց նրա խոսքոտ ու կերկեր ձայնը:

Մենք ցնցվեցինք: Հացի կտորը «ուսանողը» բերւոյ մնաց, և
նա դեպի գետին կռնալով՝ սկսեց հագար:

Զինվորը պատառը ծամելուց հետո սկսեց հայնուել:

— Շան ծնունդ, աչ տրաքվեա դու չոր կոճղի նման: Կաշիք
պիտի քերթելինք, ինչ եւ ինչերիս եր պետք: Սրա գունչ ու
մեթին նաչիր, պիղծ հողի: Տես, զինվել և ու ատրճառակ և ար-
ձակում մարդկանց վրա: Նզովից արմատ:

Նա հայնուցում եր և ուտում, վորից նրա հայնուցանքը կոր-
ցընում եր իր շեշտն ու տպավորութիւնը:

— Սպասիր ուտենք-պրծնենք, քեզ հետ հաշիվ կտեսնենք. —
սպանաց «ուսանողը»:

Գիշերային մթութիւն մեջ լավեց մի կողկողազին հեկեկանք,
վոր մեզ վախեցրեց:

— Ախր լեա ինչ գիտնամ, աղբեր: Կրակեցի, վորովհետեւ
վախենում էի... Նոր Աֆոնից գնում եմ Սմոլենսկի նահանգը...
Ոհ, աստված իմ, ջերմն ինձ սպանեց... հենց վոր արեւը մայր
և մտնում—որս խալարում ե: Զերմի պատճառով ել Աֆոնից հե-
ռացա... Այնտեղ հյուանդութիւն էի անում... հյուան եմ... ունեւ
կին... չերկու աղջիկ... չերեք-չորս տարի չե, նրանց չերեսը չեմ
տեսել... Կերեք, չեղբայր, բոլորը կերեք...

— Կուտենք, մի խնդրիր, — ասաց «ուսանողը»:

— Տեր աստված, չեթե գիտենայի, թե դուք խաղաղ, լավ
մարդիկ եք... ատրճառակ կարճակեցի... Իսկ այստեղ, աղբեր, ա-
մալի դաշտ ե... մութ գիշեր. լեա մեղավոր եմ, հը:

Նա խոսում եր ու լալիս, ավելի ճիշտը՝ մի տեսակ կերկեր,
վեհերոտ ձայն եր հանում:

— Ինչ ե ժնգժնգում, — արհամարհանքով ասաց զինվորը:

— Նա անպատճառ փող կուռնենա. — հայտնեց «ուսանողը»:

Զինվորն աչքերը կկոցելով՝ նայեց նրան և քթի տակ ծի-
ծաղեց:

— Գուշակող ես, հա... Ա՛յ ինչ. չեկեք խարույկ վառենք ու
քնենք:

— Իսկ նա, — հարցրեց «ուսանողը»:

— Գլուխը քարը: Հո խորովելու չենք նրան:

— Տեղն եր, — ասաց «ուսանողը» իր սրածալը գլուխը շար-
ժելով:

Մենք գնացինք բերելու մեր հավաքած վառելիքը, վոր թո-
ղինք այնտեղ, ուր կանգ առանք հյուանի ձայնից. և քիչ հետո
նստած էինք խարույկի շուրջը: Նա հանդարտ աչքովում եր խա-
ղաղ գիշերվա մեջ ու լուսավորում եր մեր բռնած փոքրիկ տա-
քածութիւնը: Մեր քունը տանում եր, թեպետ և մենք ազատ
կարող էինք մի անգամ ևս ընթերել:

— Յեղբայրներ, — ձայն տվեց մեզ հյուանը: Նա պառկած եր
մեզնից չերեք քալ հեռու և չերեմն, ինձ թվում եր, թե շշնջում ե:

— Հա-ա, — ասաց զինվորը:

— Կարելի՞ չե դամ այդտեղ... կրակի մոտ: Մահս մոտենում
ե... Բոլոր վոսկորներս ջարդվում են... Տեր աստված, չերեկ
տուն չեմ հասներու...

— Սողա այստեղ, — թույլ տվեց «ուսանողը»:

Հյուանը կամաց, կարծես վախենալով ձեռն ու վոտը կորցը-
նել, չորեքթաթ շարժեց դեպի խարույկը: Դա մի բարձրահա-
տակ, սարսափելի նիհար մարդ եր. նրա վրա ամեն ինչ տարորի-
նակ կերպով չերերում եր, խոշոր պղտոր աչքերի մեջ արտափա-
լում եր նրան հալումաշ անող ցավը: Այլանդակված դեմքը
վոսկորոտ եր և մինչև իսկ խարույկի լուսավորութիւն տակ դեզ-
նած, մեռելատիպ գուն ունեւ: Նա ամբողջ մարմնով գողացնում
եր, խղճահարութիւն հարուցում: Դեպի խարույկի բոցը պարզե-
լով իր չերկար, նիհար ձեռքերը, նա շփում եր իր վոսկորոտ մատ-
ները, և նրանց հողերը շարժվում էին ծանր և դանդաղ: Ի վեր-
ջո մարդ զգվում եր նրա վրա նայելուց:

— Ինչպիսի ե վոր դու այդպես — վոտով ես գնում. չլինի
ժլատ մարդ ես, — մռայլ կերպով հարցրեց զինվորը:

— Այսպես խորհուրդ տվին... ծովով մի գնալ, ասում են,
այլ վոտով՝ Խրիմի վրայով գնա, լավ ող ունի, ասում են: Իսկ
լեա, ահա տեսնում եք, չեմ կարողանում գնալ... մեռնում եմ...
մեն-մենակ կմեռնեմ դաշտի միջին... թոչունները կկտցահարեն
ինձ... և վոչվոր չի ճանաչիլ... կինս... աղջիկերս ինձ կսպանեն —
գրեւել եի նրանց... իսկ վոսկորներս անձրենները կթրջեն...
Աստված իմ, աստված իմ...

Նա վերադարձնում էր պես վռնաց:

— Թյու, սատանա, — կատաղեց զինվորը՝ վտարելով ինքնուրույն: — Ինչ ես վռնացե՞լ: Մարդկանց հանգիստ չես թողնելու, ինչ ես: Սատկում ես, դեհ սատկիր, միայն լսիր:

— Բնենք, քնենք, — ասացի լսել... Իսկ դու, չեթե ուզում ես խարուկի մոտ մնալ, լավ ես ասում, մի վռնա...

— Իմացանք, — ասաց զինվորը կատաղած: — Դեհ, հասկացիր, ելի: Կարծում ես քեզ պիտի խղճանք և նազդ քաշենք նրա համար, վոր միքել հաց չպրտեցիր ու ատրճանակ արձակեցիր մեզ վրա: Թեթևած գե: Ուրիշ մարդ լինեիր... Թյու...

Զինվորը լսեց ու մեկնվեց գետնին:

«Ուսանողն» արդեն պառկել էր: Յես ել պառկեցի: Հյուսնը վախից կուշ չեկավ և կրակին մոտենալով՝ սկսեց լուռ նայել նրան: Յես պառկած էլի նրա աջ կողմը և լուռ էլի: Ինչպես դուրսից ատամները կրճատացնում էր: «Ուսանողը» պառկեց ձախ կողմը կծկվելով և, կարծես, իսկույն քնեց: Զինվորը ձեռքերը գլխի տակ դրած՝ պառկել էր և նայում էր չերկնքին:

— Ինչ գիշեր ե, ե: Վորքան ասողեր կան, տոթ ե... Բիշ հետո դարձավ նա ինձ: — Հապա չերկիրքը — վերմակ ե, վոչ թե չերկիրք: Միրում եմ այս թափառական կյանքը: Ծիշտ ե — ցուրտ ել կա, քաղց ել բաց, դեհ, մարդս շատ ազատ ե... վոչ մի իշխանավոր չունենա... ինքդ գլխիդ տերն ես... կուզես, գլուխդ կրտիր — մի խոսք ասող չի լինիլ... Շատ լավ ե... Այս որերը շատ ասանջվեցի քաղցից, շատ դազաղեցի... Իսկ այժմ ահա պառկած եմ և նայում եմ չերկնքին... ասողերն ասես աչքով են անում ինձ, կարծես, ասում են. — Բան չկա, լակուտին, անդադար չըջիր չերկիրք չերկնքն ու վոչվորի կուլ մի գնար... Յեվ սիրտս հանգիստ ե... Իսկ դու... անունդ ի՞նչ ե, ել բարեկամ: Ինձ վրա չբարեկանաս ու վոչնչից չվախենաս... Հա, հացդ կերանք՝ այդ վոչինչ. — դու հաց ունեցիր, մենք չունեցինք — քոնը կերանք... Իսկ դու, վաչրենի, գնդակ ես արձակում... Միթե չգիտես, վոր գնդակից մարդուս փասս կգա: Բիշ առաջ լես շատ զայրացա քեզ վրա, և չեթե դու վեր չընկնեիր, բարեկամ, մի լավ պետք ե գնդակի քեզ հանդգնություն համար: Գալով հացին — եզուց կհասնես Գեթեկոպ ու այնտեղ կգնես. փող կունենաս, ինարկի: Վաղուց ե չերմունես:

Դեռ չերկար ախանջիս հասնում էր զինվորի թավ բասը և հիվանդ հյուսնի կերկեր ձայնը: Մութ, սև գիշերն ավելի ու ավելի իջավ չերկիրք վրա. կուրծքս լցվում էր թարմ առողջ ողոր:

Սարուկից տարածվում էր միապաղաղ լույսը ու կենարար ջերմություն... Գունա տանում էր:

— Վեր կաց: Շուտ: Գնանք:

Յես չերկնքից աչքերս բաց արի և արագ վտարի կանգնեցի. զինվորն ինձ ոգնեց՝ ձեռքիցս պինդ քաշելով:

— Դեհ, շուտ, գնանք:

Նրա դեմքը մռայլ էր և տագնապալից: Յես շուրջս նայեցի: Արևը նոր էր ծագում, և նրա վարդագույն շողքն արդեն ընկել էր հյուսնի անշարժ և կապտավուն դեմքին: Բերանը բաց էր, աչքերը դուրս էլին չեկել իրանց փոսից և նայում էլին պաղ հալացքով, վոր արտահայտում էր սարսափ: Կրծքի վրա շորերը բոլորովին պատառոտած էլին, և նա ընկած էր մի տեսակ անբնական ջարդ ու բուրդ չեղած դիրքով: «Ուսանողը» չկար:

— Եհ, կշտացան նայելուց: Գնանք, ասում եմ, — հորդորելով ասաց զինվորը՝ թևիցս քաշելով:

— Մեռել ե, — հարցրի լես՝ առավոտյան զովուժյունից սըրսը փալով:

— Իհարկե: Քեզ ել վոր խեղդեն, դու լել կմեռնես, — բացականչեց զինվորը:

— Սրան... «Ուսանողն» ե. — բացականչեցի լես:

— Հապա հիվ: Կարելի չե — գոհ. կամ լես: Այ քեզ ուսումնական... ճարպիկ կտրեց մարդու դատաստանը և մեզ ել լավ թալակը ձգեց: Գիտենալի — չերկել լես այդ ուսանողին կապանելի: Միանգամից կապանելի: Շըրը լակ, կհասցնելի բուռնցքով քունքին — և աշխարհից մի գարշելի կպակսեր: Ախր ինչ արեց, հասկանում ես: Հիմա մենք այնպես պետք ե գնանք, վոր վոչ մի մարդ մեզ չտեսնի. հասկացանք: Վորովհետև հյուսնին այսոր կգտնեն և կտեսնեն, վոր խեղդված ե ու կողոպտված: Յեվ սիրտի, մեզ հետեհ... վոչտեղից ես գալիս... վոչրտեղ ես գիշերել: Յեվ... կրոնեն մեզ... Թեպետ և մեզ մոտ վոչինչ չկա... բայց նրա ատրճանակը ծոցումս ե: Այ քեզ բան:

— Դեհ գցիր. — խորհուրդ տվի լես:

— Դեհ գցեմ, — մտախոհ կերպով ասաց նա: — Թանգ արժե...

Կարելի չե մեզ չընեն... Վոչ, չեմ գցիր... Ո՞վ գիտե, թե հյուսնը ատրճանակ ունե: Զեմ գցիր: Յերեք մանեթ արժի: Մի հատ ել գնդակ կա: Յերանի հենց այս գնդակով մեր սիրելի ընկերոջ ախանջը տոթացնելի: Շուտը, տեսնես, վորքան փող հափշտակեց... անիծած:

— Խեղճ աղջիկներ...—ասացի յես:

— Աղջիկներ. ի՞նչ աղջիկ: Հա, նրա... Լավ, նրանք կմեծանան, մեղ չեն առնիր. նրանց մասին խոսելն ել ավելորդ է... գնանք, յեղբայր, շուտ-շուտ գնանք... Ո՛ւր գնանք:

— Չգիտեմ... միեւնուշն է:

— Յես ել չգիտեմ և գիտեմ, վոր միեւնուշն է: Դեպի աջ գնանք—այնտեղ ծով պիտի լինի:

Մենք դեպի աջ գնացինք:

Յես յետ նայեցի: Մեղանից հեռու բարձրանում եր մի մըթնագունք բլրակ, իսկ նրա վրա շողշողում եր արեւը:

— Նայում ես—չլինի հարություն առավ... Մի վախենա... չի վերկենալ մեր յետեից հասնելու... մեր ուսումնականը, ինչպես յերեաց, ճարտար մարդ եր, հիմնավոր գործ տեսավ... տեսա՞ր ընկերը: Լավ խրեց մեզ: Եհ, յեղբայր, մարդս փշանում է՝ տարեցտարի ավելի ու ավելի փշանում է,—տխրությամբ ասաց զինվորը:

Անմուռնչ և ամաչի տափաստանը՝ վաղորդյան արևի շողերով լցված՝ ծավալվում եր մեր շուրջը՝ հորիզոնի վրա միանալով յերկնքի հետ, վորն այնպես ջինջ եր, այնպես հրապուրիչ և լուսավիր, վոր, թվում եր, վոչ մի խավար անարդար գործ հնարավոր չեր այդ ազատ դաշտավայրի ընդարձակ տարածության վրա, վոր ծածկված եր յերկնքի կապույտ գմբեթով:

— Մաստիկ ուտել եմ ուզում, բարեկամ,—ասաց ընկերս՝ դիտակը փաթաթելով:

— Ի՞նչ պիտի ուտենք այսոր, վերտեղ և ի՞նչպես: Խնդիր ե...

Այստեղ պատմիչս—հիվանդանոցի հարևանս—վերջացրեց իր պատմությունը, ասելով.

— Ահա բոլորը: Յես շատ մտերմացա այդ զինվորի հետ, և մենք միասին հասանք մինչև Կարսի շրջանը: Սա մի բարի և շատ փորձված տղա յեր և թափառական բոսյակի տիպար: Յես հաբեում ելի նրան: Մենք միասին գնացինք մինչև Փոքր Ասիա և այնտեղ կորցրինք իրար...

— Դուք յերբեմն հիշում եք հյուսնին.—հարցրի յես:

— Ինչպես տեսնում եք, կամ ինչպես լսեցիք...

— Յեվ... վոչի՞նչ...

Նա ծիծաղեց:

— Ի՞նչ պիտի զգայի յես այդ դեպքում: Յես մեղավոր չեմ, վոր նրան այս բանը պատահեց, ինչպես և դուք մեղավոր չեք այն բանում, ինչ վոր ինձ և պատահել... Յեվ առհասարակ վոչվոր վոչ մի բանում մեղավոր չի, վորովհետև մենք ամենքս միատեսակ անասուններ ենք:

Չ Ա Ն Չ Ր Ո Ւ Յ Թ Ի Յ

Թանձր ծխի կույտեր վիժելով՝ մարդատար գնացքը, իբրև մի վիթխարի սողուն, անհետանում եր տափարակ հեռաստանում՝ հացաբույսերի դեղին ծովի մեջ: Գնացքի ծխի հետ արևակեղ ողի մեջ անհետանում եր նրա դաշրացիկ ազադակը, վորը միջանի՝ ըստ ընդհատում եր անդորր լուսությունը լայնարձակ ամաչի դաշտի, վորի մեջտեղը յերկաթուղու փոքրիկ կայարանը իր միայնությամբ զարթեցնում եր տխուր զգացմունք:

Յեվ յերբ կառավարի խուլ, բայց կենդանի աղմուկը ցրվեց՝ մարեց անամպ յերկնքի պայծառ գմբեթի տակ, կայարանի շուրջը նորից տիրեց ճշող լուսությունը:

Դաշտը վոսկեզոծ եր, յերկինքը կապույտակ: Յերկուսն ել անսահման մեծ ելին: Դրանց միջև գտնվող կայարանի կինամոնագունք շենքերը պատահական բծերի տպավորություն ելին թողնում, վորոնք փչացնում ելին մեղմադձիկ պատկերի կենտրոնը, վոր ջանասիրությամբ նկարել եր յերևակայությունից դուրկ նկարելը:

Ամենայն ուր ժամը 12-ին և ճաշից հետո 4-ին տափաստանից գալիս են կառավարները ու յերկու ըստ կանգ են առնում: Այդ չորս ըստն են կայարանի գլխավոր ու միակ ղվարձությունը. նրանք են, վոր կայարանի ծառայողների համար տպավորություններ են բերում:

Յուրաքանչյուր գնացքի մեջ կան տեսակ-տեսակ մարդիկ՝ զանազան հագուստով: Նրանք հայտնվում են մի վայրկյան. վազոնների լուսամուկներից յերևում և անհետանում են հոգնած-վաստակած, անհամբեր և անտարբեր զեմքեր,—ապա զանգ, սուլոց,—և նշարդեր զրգռող աղմուկով նրանք սլանում են դաշտի միջով դեպի հեռուն, դեպի քաղաքները, ուր յետում և աղմկալից կլանվեց:

Կայարանի ծառայողներին հետաքրքիր և տեսնել այդ դեմքերը, ու գնացքը ճանապարհ գցելուց հետո նրանք իրար հադորդում են իրանց թուլցիկ տպավորությունները: Նրանց շուրջը

ծավարվում ե անմոռնչ տախտատանը, և նրանց վերևը—անտարբեր չերկինքը, իսկ նրանց սրտին տիրում ե մի անորոշ նախանձ դեպի այն մարդիկ, վորոնք ամեն ոք նրանց առաջից սլանում են ուր-վոր, այնինչ իրանք մնում են մի ամայի տեղ ընտարկված, կյանքից հեռու ապրելով, ու միայն չորս բույս մարդու չերես տեսնելով:

Յեվ անա զնացքը ճանապարհ գցելուց հետո՝ նրանք կանգնում են կայարանի աստիճանների վրա, աչքերով հետևելով անչերկվին, —վոր անհետանում ե հացարույսերի դեղին ծովի մեջ,— և լուծում են իրանց առաջից սլացող կյանքի տալովորության առե: Նրանք գրեթե բոլորն ել այստեղ են. կայարանապետը՝ բարեխերտ լիքը-լիքը, շեկլիկ մի մարդ՝ կաղակի խոշոր ընչացքներով. սրա ոգնականը՝ շեկակարմիր չերտասարդ փոքրիկ սուր մորուքով. կայարանի պահապանը՝ փոքրիկ, փիթ, խորամանկ Լուկան, և գծի ծառայողներից մեկը—սլաքալան Գոմդովը, պնդակազմ, լայն մորուքով մի լուսումնունջ գլուղացի՝ լուրջ ու կուշտ զեմքով:

Կայարանի դռան մոտ, նստարանի վրա նստած եր կայարանապետի ամուսինը, մի փոքրիկ հաստիկ կին, վոր շատ նեղվում եր շողից: Նրա ծնկների վրա քնած եր չերեսան, վորի զեմքը նուշնալես լիտիկ ու կարմիր ե, ինչպես և մորը:

Գնացքը ծածկվում ե դառիվայրի չետեր, և թվում ե, թե նա թաղվեց չերկրի մեջ:

Այն ժամանակ կայարանապետը ասում ե՝ դառնալով դեպի կինը.

— Հը՛, Սոնյա, ինքնայեռը պատրաստ ե:

— Իհարկե,— ալարելով և կամաց ասում ե նա:

— Լուկա, դու այստեղ... ես եմ իքը... ավելի ճանապարհն ու աստիճանները... տեսնում ես, վորքան կեղտ են թափթփել...

— Գիտեմ, Մատվեյ Յեգորովիչ...

— Հա... եհ, ինչպես, թեչ չիմենք, Նիկոլայ Պետրովիչ:

— Խմենք, ըստ սովորության...— ասում ե ոգնականը:

Իսկ մյուս գնացքը ճանապարհ գցելուց հետո՝ Մատվեյ Յեգորովիչը հարցնում եր կնոջը.

— Ե՛հ, Սոնյա, ճաշը պատրաստ ե:

Հետո նա նույն հրամանն ե տալիս Լուկային. հրավիրում ե ոգնականին, վոր ճաշում ե նրանց հետ:

— Հը, ինչպես. ճաշում ենք:

— Ինչպես միշտ...

Աստիճանների վրայից անցնում են սենյակը, ուր շատ ծաղիկ և քիչ կարասիք կա, և ուր խոհանոցի և բարուրի հոտ ե գալիս: Յեվ այստեղ՝ սեղանի շուրջը խոսակցում են գնացքի մասին, վոր սահեց-անցավ նրանց առջևից:

— Նկատեցի՞ք դեղին զգեստով թուխ կնոջը, Նիկոլայ Պետրովիչ, չերկրորդ կարգումն եր: Թունավոր գատ եր...

— Վատ չեք, բայց անճաշակ եր հագնված.— պատասխանում ե ոգնականը:

Նա միշտ խոսում ե կարճ ու ազդու, վորովհետեւ իրան համարում ե աշխարհ տեսած և կըթված մարդ: Ավարտել ե գիմնազիան: Նա մի տետր ունի սև կողերով: Նրա մեջ գրում ե հոչակավոր մարդկանց ասացվածները, վոր նա քաղում ե լրագրական թերթիներից կամ պատահմամբ ձեռքն անցած գրքերից: Կայարանապետը առանց այլալուծյան ընդունում ե նրա հեղինակությունը ամեն բանի մեջ, վոր իրանց պաշտոնին չի վերաբերում, և նրան լսում ե ուշադրությամբ: Շատ դուր են գալիս նրան մանավանդ Նիկոլայ Պետրովիչի խորիմաստ բաները, վորոնցով նա միշտ միամտաբար հիանում ե: Թխադեմ կնոջ զգեստի մասին ոգնականի արած նկատողությունը Մատվեյ Յեգորովիչի մեջ հարց ե զարթեցնում.

— Միթե դեղինը չի սաղում թուխ կանանց:

— Յես խոսում եմ ձեի, տարազի և վոչ գույնի մասին,— բացատրում ե Նիկոլայ Պետրովիչը, ապակյա վազից քաղցրավենիք լցնելով իր ափսեհ:

— Տարազը—այդ ուրիշ բան ե...— համաձայնում ե կայարանապետը:

Խոսակցությունը մասնակցում ե նրա կինը, վորովհետեւ այս նյութը նրան մատչելի և հասկանալի չե: Բայց վորովհետեւ այս մարդկանց միտքը սրված չե, խոսակցությունը դանդաղ ե առաջ գնում և հազիվ թե հուզում նրանց զգացմունքները:

Իսկ լուսամուտից չերևում ե դաշտը, վոր կախարդված ե աչնտեղ տիրող լուսությամբ, և չերկինքը, վոր վսեմ ե վեհաշուք անդորրությամբ:

Գրեթե ամեն ժամ գալիս են ապրանքատար կառավարները, սակայն նրանց վրա չեղած ծառայողները վաղուց ծանոթ են: Այդ բոլոր կոնդուկտորները քնաթաթախ՝ ճանճրալի ճամպորդությունից ընկճված մարդիկ են: Ասենք, չերեմն սրանք պատմում են,

գծի վրա տեղի ունեցած պատահարների մասին.—այս-ինչ տեղը գնացքը մարդ տրորեց. կամ խոսում են ծառայություն մեջ չեղած նորությունների մասին.—այս-ինչը տուգանքի չե չենթարկված, այն-ինչը տեղափոխված. ե: Այս նորություններն ել քննություն չեն առնում, այլ լափում են, ինչպես քաղցրասեր մարդը լափում է համեղ ու հազվագյուտ կերակուրը:

Իսկ արևը կամաց-կամաց թեքվում է յերկնակամարից դեպի տափաստանի չեղրագիծը, և յերբ նա այնտեղ համարյա հպում է յերկրին, այն ժամանակ դառնում է բոսորագույն: Դաշտի վրա ընկնում է շառագույն լույսը, վոր դարձեցնում է զժգոհություն թախծալի զգացմունք և անորոշ ձգտում դեպի հեռատունը—դուրս այդ ամայի անապատից: Հետո արևը հպում է յերկրին և դանդաղ իջնում նրա մեջ կամ նրա չետեղ: Յերկնքի յերեսին գեռ յերկար խաղում են հանդարտ՝ վերջալուսի պայծառ գույները. բայց վերջալույսը շարունակ գույնը գցում է, և վրա չե հասնում տաք ու անմուռն աղջամուղջը: Պեծին են տալիս աստղերը և դողդողում յերկնքի յերեսին, ասես՝ վախենում են յերկրի վրա տիրող ճանճրույթից:

Աղջամուղջին տափաստանը նեղանում է: Գիշերային խավալը ամեն կողմից լուռ սողում է դեպի կայարանը: Յեւ աստղալիս է գիշերը, սե ու մռայլ գիշերը:

Կայարանում վառում են ճրագները. ամենից պայծառ և ամենից բարձր է ուղեցույց լապտերի կանաչավուն կրակը, իսկ նրա շուրջը լուռ է ու խավար:

Յերբեմն հնչում է զանգը—գնացքի հուշարարը. զանգի շուռալ ձայնը տարածվում է դաշտում և արագ անհետանում է նրա մեջ:

Զանգից հետո հեռավոր խավարի միջից շուռով դուրս է վազում կարմիր, փայլատակող կրակը, և դաշտի անդորությունն ընդհատվում է կամախմբի խուլ զղրղունով, վոր գալիս է դեպի մենավոր, խավարամած կայարանը:

Կայարանի փոքրիկ հասարակության ստորին խափն ապրում է միքիչ ուրիշ տեսակ, քան ագնավական դասը: Պահապան Լուկայի խելքը-միտքը շարունակ այն է—փախչել կնոջ և չեղոր մոտ՝ գլուղը, վոր կայարանից յոթ վերստ հեռու չե: Այնտեղ նա «տուն ու տեղ» ունի, ինչպես ասում է նա Գոմոգովին, յերբ այս լուսկայաց և լուրջ ծառայողին խնդրում է իր փոխարեն հերթապան լինել:

«Տուն ու տեղ» խոսքի վրա Գոմոգովը միշտ ծանր հոգոց եր հանում և ասում Լուկային:

— Ի՞նչ արած, գնա. տանը տեղ ե պետք, այդ ուղիղ ե...

Իսկ մյուս սրբապանը՝ Աֆանասի Յագոդան, վոր նախկին զինվոր է՝ լայնալիք և կարմիր գեմքով ու ալեխառն, կոշտ մազերով, մի ծաղրածու և չարախինդ մարդ, Լուկային չի հավատում:

— «Տուն ու տեղ»—լացականչում է նա, քթի տակ ծիծաղելով:— Կին... Հասկանում եմ ինչ բան է այդ... եհ, ինչպես, Կինդ առաջ այլը՝ չեր, ինչ է, թե զինվորի կին եր:

— Ախ դու, հավի թագավոր,—արհամարհանքով ձայն է տալիս Լուկան:

Նա Յագոդային այդպես եր կոչում նրա համար, վոր վաղեմի զինվորը չափից դուրս սիրում եր թռչուններին: Նրա գիշերանոցն (будка) ամբողջովին՝ թե դրսից և թե ներսից կախկըլված եր վանդակներով և բներով: Նրա մեջը, ինչպես և շուրջը, ամբողջ սրը շարունակ լավում եր թռչունների ծրվուցը: Զինվորի վերած լորերը անդադար ճղճղում ելին իրանց միակերպ չերգրապարակները քրթմնջում ելին իրանց յերկար ճառերը, փոքրիկ գուլնգուլն թռչունները միալար ճովողում, ճչում, չերգում ելին՝ քաղցրացնելով զինվորի մենավոր կյանքը: Նա իր բոլոր ազատ փամանակը նրանցով է զբաղվում և նրանց զգվանք ու հոգատախություն ցույց տալով՝ ընկերներին բանի տեղ չի գնում: Լուկային նա անվանում է ոճ, Գոմոգովին—ալանակ, և առանց քաշվելու նրանց յերեսին ասում է, վոր նրանք յերկունս ել կանանց չետեից քաշ յեկողներ են, և վոր դրա համար հարկավոր է նրանց յերկունսին ել ձեծել:

Լուկան նրա խոսքերին ուշադրություն չի դարձնում, բայց յեթե զինվորին հաջողվեր նրան գայրացնել, Լուկան յերկար ու կծու հայհոյում եր նրան:

— Քոսոտ ընդապահ, մկան թափթփուկ: Ախր դու ի՞նչ ես փասկանում, աչքի թմրկահար: Կյանքումդ թնդանոթների տակից գորտերին ես փախցրել ու դորագնդի կաղամբի պահապան ես չեղել. քո ի՞նչ բանն է դատողություն տալ: Գնա, գնա թռչուններից մոտ, նրանց հրամաններ տուր, հավի հրամանատար:

Պահապանի հայհոյանքը հանդարտ լսելուց հետո զինվորը գնում եր կայարանապետի մոտ՝ գանգատվելու. իսկ նա բղավում եր, վոր իր մոտ մարդ չմտնի այդպիսի դատարկ բանի համար, ու վճռում եր զինվորին: Այն ժամանակ Յագոդան գտնում եր

Լուկային և այս անգամ արդեն ինքն եր սկսում նրան հանդիպել
առանց տաքանալու, կակուղ-կակուղ՝ ծանր ու զզվելի խոսքերով,
վորոնցից Լուկան շուտով փախչում եր թքոտելով:

Գոմոգովը գինվորի տրտունջներին պատասխանում եր ախ-
ու վախով և քաշվելով արդարանում եր.

— Ի՞նչ արած: Վոչինչ չես կարող անել այդ... Իհարկե...
Շատ ե չեքես առել... բայց, ի միջի այլոց, մի ասիր—մի լսիր...

Մի անգամ գինվորը պատասխանեց նրան ծաղրելով.

— Բան ես սովորել, ելի: Մի ասիր—մի լսիր... դեհ, թե-
վոր չասես ու չլսես, ել խոսելու բան չի լինի...

Կալարանապետի կնոջից դատ՝ կալարանում կար ելի մի կին—
խոհարարուհին: Նրան կոչում էին Արինա. մոտ քառասուն տա-
րեկան եր և շատ ագեղ, պնդակազմ, կախկիսված ստինքներով,
միշտ կեղտոտ ու ցնցոտիներ հագած: Նա ման եր գալիս ամբողջ
մարմնով շրջելով մի վտոցի մյուսի վրա, և նրա ծաղկատար գեմ-
քի վրա փայլում էին բզով ծակած, վախվխորած և կնճիռներով
պատած աչքերը: Նրա անճոռնի կերպարանքի մեջ մի տեսակ
ստրկական ընկճված բան կար, և նրա հաստ շրթունքներն այն-
պես էին իրար վրա գալիս, վոր, կարծես, ուզում եր բոլոր մարդ-
կանցից ներողութուն խնդրել, նրանց վտոքերն ընկնել, և չեղ-
համարձակվում լաց լինել: Գոմոգովը ութ ամիս անցկացրեց կա-
լարանում՝ առանձին ուշադրութուն չդարձնելով նրա վրա. նրան
հաղիպելիս նա ասում եր «բարով». Արինան պատասխանում եր
նրան նույնպես. փոխանակում էին իրար հետ միքանի խոսք ու
հետո բաժանվում, ամեն մարդ գնում եր իր դործին: Բայց մի
անգամ Գոմոգովը մտավ կալարանապետի խոհանոցը և Արինային
առաջարկեց իրան համար շապիկ կարել: Սա համաձայնեց, ու շա-
պիկները կարելուց հետո, ո՞վ գիտե—ինչու, ինքը տարավ նրա
մոտ:

— Այ շնորհակալ եմ,—ասաց Գոմոգովը:—Յերեք շապիկ
հատը տաս կոպեկից, ասել ե, քեզ կհասնի չերեսուն կոպեկ...
ուղիղ ե:

— Այդպես ե, ելի...—պատասխանեց Արինան:

Գոմոգովը մտածման մեջ ընկավ և չերկար լուռ եր:

— Դու վեր նահանգից ես,—հարցրեց վերջապես կնոջը
վոր շարունակ նայում եր նրա մորուքին:

— Ռյազանի...—ասաց նա:

— Հեռու տեղից ես: Եհ, ի՞նչպես այստեղ ընկար:

— Այնպես... Յես մեն-մենակ եմ...

— Յեթե այդպես ե, դեռ ավելի հեռուն կարելի չե գնալ...
հառաչեց Գոմոգովը:

Ու դարձյալ նրանք չերկար ժամանակ լուռ էին:

— Այ, չես ել: Նիժնի-Նովոգորոդի նահանգից՝ Սերգաչևսկի
գավառից եմ...—խոսեց Գոմոգովը:—Յես ել մենակ եմ. չես եմ
ու եմ: Բայց ժամանակով տուն ու տեղ ունեյի, կին ել ունեյի...
չերեխեք—չերկուսը: Խորեային կինս մեռավ... իսկ չերեխեքս—
այնպես... իսկ չես... չես եմ իքը... դարդից քարուքանդ լեղա-
շա-ա: Հետո փորձեցի նորից տուն ու տեղ լինել—չեղավ. մեքե-
նան փչացել եր. չի բանում: Մի անգամ ճամպից դուրս չեկա ու
եմ գնալն եր—գնացի... Ահա չերեք տարի չե չարչարվում եմ...

— Վատ ե, չերը մարդ տուն ու տեղ չունի.—կամաց ասաց
Արինան:

— Են ել վրնց... դու այրի՞ չես, ինչ ե...

— Աղջիկ եմ...

— Չե հա,—պարզ ի պարզ կասկածեց Գոմոգովը:

— Աստված վկա, աղջիկ եմ,—հավատացնում եր նրան
Արինան:

— Եհ, ինչու մարդու չգնացիր:

— Մի կամենի ինձ: Վոչինչ չունեմ... Ի՞նչս ուզեն... Դեհ,
դեմքով ել գեղեցիկ չեմ...

— Հա...—մտածման մեջ չերկարացրեց Գոմոգովը և, մո-
րուքը շփելով՝ սկսեց քննողաբար նայել նրան: Հետո տեղեկա-
ցավ, ամսական վորքան ե ստանում նա:

— Յերկու մասեթ ու կես...

— Այդպես: Եհ...ասել ե թե չերեսուն կոպեկ եմ տալու քեզ:
Այ ինչ... չերեկոյան արի տար... ժամը եսպես տասին մոտ, հա:
Յես կտամ...Թե կխմենք, միքիչ խոսելով ժամանակ կանցնենք...
չերկուսս ել մենակ ենք... Այի...

— Կգամ...—պարզորեն ասաց Արինան ու գնաց:

Հետո չերեկոյան ուղիղ ժամը տասին գալով նրա մոտ՝ նրա
սենյակից հեռացավ լուսաբացին:

Գոմոգովը ել չկանչեց նրան իր մոտ և չերեսուն կոպեկն ել
չտվեց նրան: Արինան ինքը չեկավ նրա մոտ, ապուշի պես հյու-
հնազանդ, չեկավ ու լուռ ու մունջ կանգնեց նրա առաջ: Գոմո-
գովը մահճակալի վրա պառկած՝ նայեց նրան և դեպի պատը
քաշվելով՝ ասաց.

— Նաորը:

Յեւ վերը նա նստեց, հայտնեց նրան.

— Դու, աչ ինչ, ծածուկ պահիր այս բանը: Վոչվոք չի մանա, հա: Թե չես ինձ համար վատ կլինի... Վոչ չես եմ ջանել, վոչ դու... հասկանում ես:

Արինան գլուխը շարժեց դրականորեն:

Նրան ճանապարհ գցելիս Գոմոգովը իր շորերը ավելի կարկառու և դարձյալ հիշեցրեց.

— Վոչվոք չիմանա, հա:

Այսպես նրանք սկսեցին ապրել, բոլորից ծածկելով իրանց հարաբերությունը:

Արինան գիշերները ծածուկ նրա մոտ եր գալիս գրեթե փորձ սող տալով: Գոմոգովը ընդունում էր նրան ներողամտաբար, տիրապար, և չերեմն պարզ ի պարզու ասում էր.

— Բայց ի՞նչ տգեղն ես դու, հա:

Արինան լուռ ու մունջ ժպտում էր նրա չերեսին՝ գգուլն, մեղադարտ ժպտով ու նրա մոտից հեռանալիս՝ համարյա միշտ իր հետ տանում էր վորեւե աշխատանք, վոր տալիս էր նրան Գոմոգովը:

Նրանք իրար տեսնում էին սակավ: Բայց չերեմն Գոմոգովը կաշարանում վորեւե տեղ նրան հանդիպելիս՝ ասում էր կիսաձայն.

— Այսոր չեկ...

Ու Արինան հլու-հնազանդ գնում էր նրա մոտ, գնում էր մի աչնախի լուրջ արտահայտությամբ, ասես, չեկավ նրա համար: Վոր կատարի իր պարտքը, վորի կարեւորությունը հասկանալի չե դարձել նրա համար:

Իսկ չերը տուն էր դառնում, այն ժամանակ Արինայի գեմքը դարձյալ ընդունում էր հանցավորության և չերկյուղի սովորական մեղեդալի արտահայտությունը:

Յերեմն նա կանգնելով վորեւե տեղ—մի անկյուն կամ ծառի չետեր, չերկար նայում էր տափաստանի կողմը: Աչնտեղ տիրում էր գիշերը, և սրա դաժան լուսությունից նրա սիրտը ձմրվում էր:

Մի անգամ, չերեկոյան գնացքը ճանապարհ գցելուց հետո կաշարանի վարչությունը թեյ սարքեց՝ Մատվեյ Յեգորովիչի բնակարանի լուսամուտների առաջ, բարդիների խիտ սովերի տակ:

Շոգ որերին նրանք հաճախ անում էին այս.— սա, աչնու-ամենաչնիվ, միքիչ փոփոխություն էր մտցնում նրանց կյանքի միակերպության մեջ:

Թեյը խմում էին ու լուկ էին գնացքի բերած բոլոր տապա-փորություններն իրար հաղորդելուց հետո:

— Այսոր չերեկանից շոգ ե, — ասաց Մատվեյ Յեգորովիչը՝ մի ձեռքով դատարկ բաժակը կնոջը տալով և մյուսով չերեսի քրտինքը սրբելով:

Կինը բաժակն առնելով՝ հայտնեց.

— Չանձրուլից այդպես և թվում, թե շոգ ե...

— Հը՛մ: Կարելի չե... Հիրավի... ձանձրալի չե կյանքը: Աչ, այս դեպքում թղթախաղը լավ ե... բայց մենք միայն չերեք հոգի չենք...

Նիկոլայ Պետրովիչը ուսերը թոթվեց և աչերը կկոցելով՝ վորոշակի ասաց.

— Թղթախաղը, Շոպենհաուերի ասելով, մտքի սնանկու-թյուն ե:

— Կեցցե, — հիացավ Մատվեյ Յեգորովիչը: — Ի՞նչպես եր. մտքի սնանկություն... Հա: Իսկ ասողն ո՞վ ե:

— Շոպենհաուերը, գերմանացի փիլիսոփա չե...

— Փիլիսոփա... հը՛մ...

— Ի՞նչպես, աչ, փիլիսոփաները համալսարաններում են ծառայում, — հետաքրքրվեց Մոֆիա Իվանովնան:

— Այսինքն, ինչպես ասեմ: Դա աստիճան չե, աչ... այսպես ասած՝ ընամին ընդունակություն ե... փիլիսոփա կարող և լինել ամեն մարդ... ով ի ծնե սովորություն ունի մտածել և

ամեն բանի սկիզբն ու վախճանը փնտռել: Իհարկե, համալսարան-ներում ել կան փիլիսոփաներ... Բայց նրանք կարող են լինել և... աչնախ... մինչև անգամ կարող են ծառայել չերեկաթուղու վրա:

— Շատ ուժիկ են ստանում նրանք, վորոնք համալսարան-ներում են ծառայում:

— Նաչած խելքին...

— Բայց չեթե չորբորդ ընկեր լինեք — հիանալի վինտ կխաղալինք. — հառաչելով ասաց Մատվեյ Յեգորովիչը:

Խոսակցությունն ընդհատվեց:

Կապույտ չերկնքի չերեսին չերգում են արտաշտները, բար-դիների վրա վոտից վոտ են թռչկոտում չերեկաթուղու և մեղմ շվացում:

Սենյակում լաց է լինում յերեխան:

— Արինան աչնաեղ ե,—հարցնում է Մատվեյ Յեգորովիչը:

— Իհարկե...—կարճ պատասխանում է նրան կինը:

— Ինքնատիպ է այդ Արինան. նկատեցիք, Նիկոլայ Պետ-

րովիչ... — Ինքնատիպ լինելը հասարակ, չնչին լինելու նշան է,—
իրը ինքն իրան ասում էր Նիկոլայ Պետրովիչը, մտորում խոհուն
կերպարանք ընդունելով:

— Ի՞նչպես,—հետաքրքրվում է կայարանապետը: Յեվ յերբ
Նիկոլայ Պետրովիչը պարզ կրկնում է ասացվածքը, նա գուրեկան
ձևով կկոցում է աչքերը, իսկ Սոֆիա Իվանովնան քնքուշ ձևով
ասում է.

— Ինչ լավ էք հիշում ձեր կարգացածը... իսկ չես, այ,
կկարդամ և հետևյալ որը, թեկուզ սպանեք, վոչինչ չեմ հիշել...
Վաղուց չե «Нива»-յի գրքուկից մի շատ հետաքրքիր և զվար-
ճալի բան կարդացի, իսկ թե ի՞նչ—մի խոսք չեմ հիշում:

— Սովորություն է,—կարճ բացատրեց Նիկոլայ Պետրովիչը:

— Չե, այս մեկը լավ է...այն մյուսից... անունը ի՞նչպես եր...
Շոպենհաուեր...—ժպտալով ասում էր Մատվեյ Յեգորովիչը:—
Դուրս է գալիս, վոր ամեն նոր բան գառնում է հին:

— Յեվ ընդհակառակը, վորովհետև մի բանաստեղծ ասել
է. «այո, գոյություն իմաստությունը տնտեսող է,—նրա մեջ ամեն
նոր բան հյուսվում է հնից»:

— Թյու, սատանան տանի: Այդ ինչ բան է, կարծես թե
գրպանից էք հանում խոսքերը:

Մատվեյ Յեգորովիչն ինքնագոհ ծիծաղում է, նրա կինը
սիրալիր ժպտում է, իսկ Նիկոլայ Պետրովիչը հպարտանում է իր
մեջ և ուզում է ծածկել այդ, բայց չի հաջողվում:

— Ո՞վ է ասել այն առաջինը:

— Բարյատինսկին, բանաստեղծ է:

— Իսկ այն մյուսը:

— Նույնպես բանաստեղծ—Ֆոֆանով:

— Կեցցեն,—քաջալերում էր բանաստեղծներին Մատվեյ
Յեգորովիչը և գոհ ժպիտը դեմքին՝ մի տեսակ լեզանակով կրկնում
էր յերկտողը:

— Չանձրույթը կարծես խաղ է անում նրանց հետ, մի
բույս ազատում է նրանց իր գրկից և նորից պինդ գրկում է:
Այն ժամանակ նրանք զարձյալ լուռ են՝ հով տալով իրանց,
վորպեսզի ազատվեն շոգից, վոր սաստկանում է թեյ խմելուց:

Տափաստանում միայն արևն է:

— Հա, չես խոսում ելի Արինայի մասին,—մտաբերում է
Մատվեյ Յեգորովիչը:—Տարորինակ կին է. նայում եմ նրան և
զարմանում եմ: Կարծես նրան հարված է հասել, վոչ ծիծաղում է,
վոչ յերգում. չխոսկան է... կարծես կոճղ լինի: Աչնինչ նա շատ
լավ է աշխատում և, գիտե՞ք, աչնպես է նայում Լեյլային, աչն-
պես ուշադիր և զեպի յերեխան...

Նա խոսում է կամաց, չուզենալով, վոր Արինան լսե իր
խոսքերը: Նա գիտե, վոր ծառային գովել չի կարելի, չեթե չես
ուզում, վոր յերես անի:

Կինն ընդհատում է նրան՝ խորհրդավոր կերպով դժգոհելով.

— Լավ, թող տուր նրան... դու նրա մասին ամեն բան
չգիտես:

— Любви раба,
Я так слаба
В борьбе с тобой,
О демон мой.—

— կամացուկ և յեղանակով ասում է Նիկոլայ Պետրովիչը՝ գզալով
շափ տալով սեղանի վրա: Նա ժպտում է:

— Ի՞նչ, ի՞նչ: Նա... դեհ, թողեք, յերկուսդ ել սուտ եք
ասում:

Ու Մատվեյ Յեգորովիչը քահ-քահ ծիծաղում է: Նրա աչե-
րը դողդողում են, ու ճակատից արագ հոսում են քրտնքի կա-
թիլները:

— Սա բոլորովին ել ծիծաղաշարժ բան չի,—կանգնեցնում
է նրան կինը:—Նախ և առաջ յերեխան միշտ նրա ձեռին է, յեր-
կորդ, տեսնում ես, ինչ հաց է: Համ թթվելի, համ ալրովի... Ինչո՞ւ:

— Հա, հացն իսկապես այն չէ... հարկավոր է նրան նկա-
տողություն անել: Բայց, աստված վկա, չես այդ չեյի սպասում:
Այ, գրողը տանի: Իսկ մյուսը, մյուսն ո՞վ է, Լուկան:—Յես նրան
խայտառակ կանեմ, փուչ կենդանի:—Թե՛ Յագոդկան է: Ա-ա,
թրաշած պուռնգ:

— Գոմոգոմի է...—կարճ ասում է Նիկոլայ Պետրովիչը:

— Չե-չե: Այդպիսի ծանրաբարո մարդ: Ոհ՛հ: Ել, չեք հնա-
րում, հը՞:

Մատվեյ Յեգորովիչին շատ է հետաքրքրում այս չափազանց
ծիծաղելի պատմությունը: Նա մեկ ծիծաղում է ջրակալած աչքե-
րով, մեկ ել լուրջ ասում է, վոր անհրաժեշտ է սիրահարներին

խիստ նկատողութիւն անել. հետո պատկերացնում ե նրանց մեջ տեղի ունեցող քնքռու խոսակցութիւնները և նորից քահ-քահ ծիծաղում ե:

Վերջապէս, նա չափն անցնում ե: Այն ժամանակ Նիկոլայ Պետրովիչը դեմքին խիստ արտահայտութիւն և տալիս, իսկ Սոֆիան ի վանդան կոպտաբար ընդհատում և մարդուն:

— Ախ, սատանաներ: Այ թե կծիծաղենք նրանց վրա: Այն շատ հետաքրքիր ե... — չի դադարում Մատիկ Յեզորովիչը:

Գալիս ե Լուկան և տեղեկացնում ե.

— Հեռագիրը խփում ե...

— Գալիս եմ: Տուր քառասուն յերկուշերորդ ծանուցագիրը:

Շուտով նա իր ոգնականի հետ գնում և կաշարան: Նիկոլայ Պետրովիչը նստում ե հեռագրական ապարատի առաջ՝ հարց տալով հարեան կաշարանին. «Կարո՞ղ եմ ուղարկել № 42 կառախումբը». իսկ նրա մեծավորը ման ե գալիս նրա սենյակի մեջ, ժպտում ե և ասում.

— Մենք միասին մի լավ ոչին կհանենք աչք փչերի գլուխը... ելի բան ե, ձանձրութիւց, դոնե, միքիչ կծիծաղենք...

— Այդ ներելի չե... — համաձայնում ե Նիկոլայ Պետրովիչը՝ շարժելով ապարատի բանալին:

Նա գիտի, վոր փրկստփան պիտի խոսի լակոնական վոճով:

Նրանց շատ շուտով ծիծաղելու առիթ ներկայացավ:

Մի անգամ, ինչպէս պատահեց, Գոմոգովը գիշերով չեկավ Արինայի մոտ ներքնատունը, ուր Արինան նրա հրամանով ու տիկնոջ թուլտութեամբ իր համար անկողին եր պատրաստել տեսչին դանաղան անպետք իրեղենների մեջ: Այստեղ խոնավ եր ու ցուրտ. իսկ կոտրած աթոռները, տաշտերը, տախտակները և ամեն տեսակ հին ու մին բաները մթութեան մեջ ստանում եին լիակշռւոյ ազդող գծագրութիւն. իսկ չերը Արինան աչնտեղ մենակ եր լինում, — աչն աստիճան սարսափում եր, վոր, գրեթե, չեր քնում և աչքերը բաց՝ ծղտի խուրձերի վրա պառկելով՝ շարունակ ինքն իրան մրմնջում եր գիտցած աղտփքները:

Գոմոգովը չեկավ, չերկար ժամանակ լուռ ու մունջ սեղմեց, ու տրոհեց նրան, իսկ չերը հոգնեց — քնեց: Բայց շուտով Արինան զարթեցրեց նրան աագնապալից շշուկով.

— Տիմոֆեյ Պետրովիչ, Տիմոֆեյ Պետրովիչ:

— Հը... — քունը գլուխը հարցրեց Գոմոգովը:

— Մեկ փակել են...

— Ինչպէս թե փակել... — հարցրեց նա վեր ցատկելով:

— Ծածուկ չեկել են և կողպեքով...

— Սուտ ես ասում... — վախեցած և բարկացած շնջաց Գոմոգովը, նրան հրելով:

— Դու ինքդ նաչիր. — հլու-հնազանդ ասաց նա:

Գոմոգովը չեկավ և դիպչելով ամեն բանի, ինչ պատահում եր ձանապարհին, մոտեցավ դռանը, հրեց աչն և մուտք կերպով ասաց.

— Այս դինվորի բանն ե...

Դռան լետից հնչեց բերկրալից քրքիչ:

— Բաց արա, դուրս գանք...

— Առավոտը կթողնենք, — ասաց դինվորը և հեռացավ:

— Հերթապահ եմ, տո սատանա, — բարկութեամբ և թախան-ձելով բղավեց Գոմոգովը:

— Յես հերթդ կպահանս... դու սպասիր...

Ու դինվորը հեռացավ:

— Ախ, շուն, — մորմոքելով շնջաց Գոմոգովը. — կաց... ինչ ել լինի, դու չես կարող ինձ փակել... մեծավոր կա... Ի՞նչ կատեա նրան: Նա կհարցնի — ուր ե Գոմոգովը — հը: Դե, պատասխան տուր աչն ժամանակ...

— Այս բանը, կարելի չե, հենց ինքը մեծավորն ե նրան հրամայել. — հուսահատ և կամաց ասաց Արինան:

— Մեծավորը, — վախեցած հարցրեց Գոմոգովը. — նրա ինչի ե պետք: — Յեկ քիչ լռելուց հետո՝ բղավեց: — Սուտ ես ասում:

Արինան պատասխանեց միայն ծանր հոգոց հանելով:

— Ի՞նչ դուրս կգա. — հարցրեց Գոմոգովը՝ նստելով կիսատակառի վրա՝ դռան մոտ: — Ինչ լայնատակութիւն ե ինձ համար: Այս բոլորը դու արիր, ալ սատանի զարմ. բոլորը դու արիր... ու-ու:

Բռնացքը սեղմելով՝ նա սպառնաց աչն կողմը, վորտեղից գալիս եր Արինայի շնչառութեան ձայնը: Իսկ Արինան լուռ եր:

Գաղջ խավարը պատել եր նրանց, խավար, վոր լի չեր թթված կաշամբի, բոլորտի և ելի մի տեսակ սուր՝ քիթը դրդող հոտով: Դռան ձեղքերի արանքից ներս ելին ընկել լուսնի լուսի ժապաղանքները: Դուրսը աղմկում եր անդամաբաժնային զնայքը, վոր մեկ-նում եր կախարանից:

— Ի՞նչ ես պապանձվել, ջադու անդգամ,— խոսեց Գոմոգովը թշնամանքով ու ատելությամբ.— չես հիմա լինի անեմ: Արիբ ու պրծար, հիմա չեղ լուռ ես: Դեհ, լինի պիտի անեմ, սատանա: Ո՛ւր կորչեմ այս խաչատառակությունից: Ախ, տեր իմ աստված: Ինչո՞ւ կապվեցի այսպիսի կնոջ հետ...

— Ներողություն կխնդրեմ,— կամաց հայտնեց Արինան:

— Հետո:

— Կարելի չէ, ներեն...

— Ինձ ի՞նչ դրանից: Լավ, ներեցին, չե՞: Այս խաչատառակությունն ինձ վրա կմնա, թե չէ: Ինձ վրա հո կծիծաղեն:

Լույսը հետո նա նորից սկսում էր հանդիմանել ու հայտնել նրան: Այնինչ ժամանակն անցնում էր սոսկալի դանդաղությամբ: Վերջապես Արինան դողդոջուն ձայնով խնդրեց նրան.

— Թողություն արա, Տիմոֆեյ Պետրովիչ:

— Թողություն. փայտով գլուխդ պետք է ջարդեմ. — գոռաց նա:

Ու դարձյալ լուծվում տիրեց, մի դաժան, ճնշող լուծվում՝ ի բռնի ցավով՝ մթնում փակված լերկու հոգու համար:

— Տեր աստված, գոնե շուտ լուսանար, — կսկծալի ձայնով աղերսում էր Արինան:

— Լուր, թե չէ քեզ լուսանալ խրատ կտամ. — սպառնաց նրան Գոմոգովը և նորից սկսեց թափել ծանր անարդանքներ: Հետո վրա հասավ լուծվան և անդորրություն տանջանքը: Իսկ ժամանակի անգթությունը գնալով ավելանում էր լուսաբացի մոտենալով, ասես թե չուրաքանչյուր րոպեն դանդաղում էր անհետանալ՝ հաճույք վայելելով այս մարդկանց ծիծաղելի, ամոթալի և ծանր վիճակից:

Գոմոգովը, վերջապես, մի քիչ նիհեց ու վեր թռավ աքաղաղի ձայնից, վոր հնչեց ներքնատան կողքից:

— Եյ, ջադու... քնած ես.— խուլ ձայնով հարցրեց նա:

— Վհչ,— խոր հոգոց հանելով պատասխանեց Արինան:

— Չե մի քնելիր,— ծաղրելով ասաց Գոմոգովը.— Ախ դու...

— Տիմոֆեյ Պետրովիչ,— գրեթե հեկեկալով բացականչեց Արինան.— մի բարկանար ինձ վրա: Ասածու սիրուն— խնայիր: Ախր լիս վոչվոք չունեմ. անտեր անտիրական եմ: Դեհ չեղ ինձ... իմ հարազատ— ախր դու իմ...

— Դեհ, մի վոռնալ, մարդկանց մի ծիծաղացնի,— խստությամբ ընդհատեց Գոմոգովը նրա հիստերիկ շշնջումը, վոր մի քիչ

մեղմացրեց նրան.— պապանձվիր, գոնե... թե ասածու պատիժը հասավ...

Ու նրանք դարձյալ լուռ սպասում էին չուրաքանչյուր հետևյալ րոպեին: Սակայն րոպեները գալիս-անցնում էին՝ նրանց համար վոչինչ չբերելով: Ահա, վերջապես, դուռն ձեղքերից փայլեցին արևի ճառագայթները և շողշողուն թեկերով ցրեցին ներքնատան խավարը: Շուտով ներքնատան շուրջը լավեց վոտնաձայն: Մի ինչ-վոր մարդ մոտեցավ դուռնը, կանգնեց և հեռացավ:

— Մարդասպաններ, — մոնչաց Գոմոգովը և թեքեց: Դարձյալ լուռ, լարված սպասողական դրություն:

— Մեղա... աստուծո... — շշնջաց Արինան:

Թվում է, թե կամաց-կամաց մոտենում են ներքնատանը... կողպեքը չխկում և և հնչում է կայարանապետի խիստ ձայնը.

— Գոմոգով, բռնիր Արինայի ձեռքը և դուրս արի. դեհ, շուտ...

Դուռը բացվեց. դուռն առաջ կանգնած էր կայարանապետը: Նա գլուխ էր տալիս և ասում.

— Շնորհավորում եմ ձեր որինավոր ամուսնությունը: Հրամայեք: Յերաժառությունը սկսեցեք:

Գոմոգովը շեմքն անցավ ու կանգ առավ՝ անհեթեթ աղմուկից խլացած: Դուռն լեռնեղ կանգնած էին Լուկան, Յագոդան ու Նիկոլայ Պետրովիչը:

Լուկան բռնեցքով խփում էր գուլլին և անձոռնի տենոր ձայնով ձգձգում էր. զինվորն ածում էր շվին, իսկ Նիկոլայ Պետրովիչը ձեռքը ողի մեջ թափ էր տալիս ու թշերը դուրսնելով՝ շրթունքներով անում էր.

— Պո՛ւմ: Պո՛ւմ: Պո՛ւմ-պո՛ւմ-պո՛ւմ:

Դուրսը դուրսում էր, շվին շվացնում: Մատվեյ Յեգորովիչը հըռ-հըռում էր՝ կողքերը բռնելով: Ծիծաղում էր և նրա ողնականը՝ տեսնելով Գոմոգովին, վորը շվարած կանգնած էր նրանց առջև՝ դուռնատ դեմքով ու ամոթահար ժպիտը դողդոջուն շրթունքներին: Նրա լեռնը՝ իբրև անշարժ արձան, կանգնած էր Արինան՝ գլուխը կրծքին քարշ արած:

— «Տիմոֆեյին Արինան

«Բաղդը խոսքեր և ասում».—

չերգում էր Լուկան մի անմիտ բան և Գոմոգովին գզվելի ծամաձուլություններ անում: Իսկ զինվորը մոտեցավ Գոմոգովին և, շվին հենց նրա ախանջին դեմ անելով, ածում էր:

— Դէ՛հ, գնացե՛ք... թեանցուկ արա նրան... — գոռում երկա-
յարանապետը՝ ծիծաղից թուլանալով: Պատշգամում նստած եր
կայարանապետի կինը, վոր որորվում եր այս ու այն կողմը ու
հզդում:

— Մոտոյ... բավական ե... ան, մեռա՛:

— «За миг свидания

«Терплю страдания».* —

Երգում եր Նիկոլայ Պետրովիչը հենց Գոմոգովի քթի տակ:

— Ուռում նորապատկներին, — թելադրեց Մատվեյ Յեգորո-
վիչը, չերբ Գոմոգովի առաջ շարժվեց: Ու չորսը միասին «Ուռ-հա»
բղավեցին միաձայն. զինվորը գոռում եր գլղղեցնող բոմբ ձայնով:

Արինան գնում եր Գոմոգովի յետևից՝ գլուխը բարձր բռնած,
բերանը բաց և թևերը կախ. նրա աչքերը բուրբ հայացքով առաջն
եկին նայում, սակայն դժվար թե մի բան տեսնեցին:

— Մոտոյ, հրամայիր թող համբուրվեն. հա-հա-հա:

— Նորապատկներ, դառն ե**, — բացականչեց Նիկոլայ Պետ-
րովիչը. իսկ Մատվեյ Յեգորովիչը հարկադրվեց հենվել ծառին,
վորովհետև ծիծաղից վտռերի վրա չեր կարողանում կանգնել.
Իսկ դուլը շարունակ դողում եր, շվին շվացնում, տնազ անում,
ու կուկան պարելով չերգում եր.

— Մեզ համար, Արինա,

Լավ ոյին հանցեր:

Իսկ Նիկոլայ Պետրովիչը նորից շրթունքներով կրկնում ե.

— Պո՛ւմ-պո՛ւմ-պո՛ւմ: Տոա-տոա-տոա: Պո՛ւմ-պո՛ւմ: Տոա-տոա-տոա:

Գոմոգովը հասավ զորանոցի դռանը և ներս ծլկվեց: Արինան
Ֆուսայ դուրսը՝ շրջապատված խենթության հասած մարդկանցով:
Նրանք բղավում, ճղավում ելին, հռհռում, շվացնում ելին նրա ա-
կանջին ու ցատկոտում նրա շուրջն անմիտ բերկրության մեջ:
Արինան կանգնած եր նրանց առջև՝ անշարժ դեմքով, կեղտոտ,
զգգված, և՛ խղճալի, և՛ ծիծաղելի:

— Թագավորը ծլկվեց, իսկ... թագուհին Ֆուսայ, — բղավում եր
Մատվեյ Յեգորովիչը կնոջը, ցույց տալով Արինային ու դարձյալ
ծիծաղում, կուչ եր գալիս:

* «Տեսություն մի վայրկյանի համար տանջանք եմ կրում»:

** Ռուսաց մեջ հարսնեությունը նորապատկների կենացը լամբիս ասում
են այդ խոսքը — «горько» — դառն ե. զրանով ցանկություն են հայտնում, վոր
նրանք հրապարակով համբուրվեն:

Արինան գլուխը դարձրեց դեպի նա և զորանոցի մոտով գնաց
դաշտը: Սուլոյցը, ճիչը, ծիծաղը հետևում ելին նրան:

— Բավական ե, թողե՛ք. — կանչում ե Սոֆիա Իվանովնան: —
Թողե՛ք խելքը գլուխը հավաքի: Շուտով ճաշ պիտի պատրաստի:

Արինան գնում եր դեպի տափաստանը, ուր չերկաթուղու
գծից դուրս կանգնած եր հասկալից արտը: Նա գնում եր դան-
դազ, խոր մտածման մեջ գտնվող մարդու նման:

— Ի՞նչ, ի՞նչպես, — կրկին ու կրկին հարցնում եր Մատվեյ
Յեգորովիչը այս կատակին մասնակցողներին, վորոնք իրար պատ-
մում ելին զանազան մանրամասներ նորապատկների կյանքից: Ու
բոլորը ծիծաղում ելին: Իսկ Նիկոլայ Պետրովիչը այստեղ ել ժա-
մանակ գտավ մի փոքրիկ իմաստակութուն մեջ բերելու.

— «Смеяться, право, не грешно

«над тем, что кажется смешно».*

ասաց նա Սոֆիա Իվանովնային և ազդու լեզանակով ավելացրեց.

— «НО МНОГО СМЕЯТЬСЯ ВРЕДНО»**:

Այդ որը կայարանում շատ ծիծաղեցին, բայց վատ ճաշեցին,
վորովհետև Արինան չեկավ կերակուր չեփելու, և ճաշը պատրաս-
տեց ինքը տիկինը: Սակայն վատ ճաշն ել չփչացրեց լավ տրա-
մադրությունը: Գոմոգովը զորանոցից դուրս չեկավ մինչև իր հեր-
թը, իսկ չերբ դուրս չեկավ, նրան կանչեցին կայարանապետի
գրասենյակը, և այնտեղ Նիկոլայ Պետրովիչն սկսեց հարց ու փորձ
անել նրան, թե ինչպես նա «գրավեց» իր գեղեցիկուհուն, մինչ
Մատվեյ Յեգորովիչը քահ-քահ ծիծաղում եր:

— Իր տարրերնակությամբ սա առաջին կարգի պատվիրա-
դանցություն ե, — ասաց Նիկոլայ Պետրովիչը կայարանապետին:

— Հենց այդ ե, վոր կա, — հոնքերը կախ, ժպտալով ասաց
ժանրաբարո սլաքպանը: Նա գլխի ընկավ, վոր չեթե Արինայի
մասին պատմելիս նրան ձեռք առնի, իր վրա քիչ կծիծաղեն: Յեկ
նա պատմում եր.

— Սկզբում նա ինձ աչքով եր անում...

— Աչքով եր անում: Հա-հա-հա: Նիկոլայ Պետրովիչ, չերեա-
կայեցե՛ք, թե նա, այն դուռն ու մութի տեղը, ինչպես աչքով կա-
ներ: Հիանալի՛:

* Մեղք չի, հերավի, ծիծաղել այն բանի վրա, ինչ թվում և ծիծաղաշարժ:

** Բայց շատ ծիծաղելը՝ վնասակար ե:

— Հնա, նա աչքով ե անում. իսկ չես տեսնում եմ և ինքս ինձ մտածում եմ—էջ, խաղ ես անում: Հետո, ասում ե, կուզե՞ս, քեզ համար, ասում ե, շապիկ կարեմ...

— Բայց «բանը շապիկ կարելը չի»...—նկատեց Նիկոլայ Պետրովիչը և բացատրեց կայարանապետին — Այս, գիտե՞ք, Նեկրասովից ե, «Нарядная и убогая» վոտանավորից: Շարունակիք, Տիմոֆեյ:

Ու Տիմոֆեյը շարունակեց խոսել՝ առաջ քիչ ճնշվելով, հետո հեղհեղ սափեց խրախուսվելով, վորովհետև տեսնում էր, վոր սուտն իրան ոգտակար ե:

Իսկ նա, վորի մասին խոսում էր Գոմոգովը, այդ ժամանակ պառկած էր տափաստանում: Նա մտավ խորը՝ հացաբուլսերի ծովի մեջ, նստեց գետնի վրա և չերկար անշարժ պառկած էր հողի չերեսին: Իսկ չերը արևը անհատի այրեց նրա կռնակը, նա ալիքա չկարողացավ տանել նրա կիզիչ ճառագայթների ազդեցությունը, շուտ չեկավ մեջքի վրա և չերեսը ծածկեց ձեռքերով, վոր չտեսնի չափազանց պարզ չերկինքը և չափից դուրս պայծառ արևը:

Հացաբուլսերի չորացած հասկերը խշխշում էին այս կնոջ շուրջը, վոր վողջ-վողջ մեռած էր ամոթից, անկումից, և անդադար հոգածությամբ ճոճում էին անհամար մորեխները: Ու շուտ եր: Նա վորձեց մտաբերել իր աղոթքները և չկարողացավ—աչքերի առաջ գնում-գալիս էին վախրազ պար խաղալով՝ ծիծաղացող ալյանդակ դեմքեր, իսկ ականջին հնչում էր Լուկայի ձայնը, շվիի ծիծաղաշարժ վողորմելի շվոցը և հոհոցը: Սրանից էր թե շողից՝ նրա կուրծքը տրաքում էր. և ահա նա վերնազգեստը քանդելով՝ իր մարմինը թողեց արևի ճառագայթների տակ, հույս ունենալով, վոր այդպես հեշտ կլինի շունչ քաշել: Յեվ այդ ժամին, չերը արևն ալրում էր նրա կաշին, ներքուստ նրա սիրտը ծակում էր մի զգացողություն, վոր նման էր ցավի և ալրոցքի: Ծանր հոգոց հանելով՝ նա չերեքն հաղիվ շշնջում էր.

— Մեղա ասածու...

Բայց իբրև պատասխան լսում էր միայն հացաբուլսերի չոր խշշույունը և մորեխների հոգատար ճոճոցը: Գլուխը քիչ բարձրացնելով հացաբուլսերի արեծածան ծովի վրա, նա տեսնում էր նրա վոսկեզոծ փողփողացող չերեսը, ջրհան մեքենայի շինության սև խողովակը, վոր ցցված էր կայարանից հեռու ձորի մեջ, և կայարանի շինությունների կոուրները: Ուրիշ վոչինչ չկար այս անսահման դեղին հարթավայրի վրա, վոր ծածկված էր չերկնքի

կապուտակ դմբեթով, և Արինային թվում էր, թե ինքը մեն-մենակ է չերկրիս վրա, պառկած է հենց նրա մեջտեղը, և այժմ արդեն վոչվոք չերեք չի գալ նրա մոտ՝ նրա միայնության ծանրությունը թեթևացնելու.—վոչվոք, չերեք:

Յերեկոյան դեմ նա կանչեր լսեց.

— Արինա-ն: Արիշկա, սատանա...

Ձայներից մեկը Լուկայինն էր, մյուսը գինվորինը: Արինան ցանկանում էր լսել և մի չերրորդ ձայն, բայց նա Արինային չեր կանչում, և ահա նա լաց չեղավ հորդառատ արցունքներով, վորոնք արագ հոսում էին նրա ծաղկատար ալտերն ի վար ու թափվում կրծքին: Նա լաց էր լինում և իր մեղկ կուրծքը թաղում չոր և տաք հողի մեջ, վոր ընկճի, վոչնչացնի այն տապը, վոր տանջում էր նրան: Լալիս էր ու լուում, դապելով իր հեղեղանքները, կարծես թե վախենում էր, թե մեկն ու մեկը կլսի և նրան կարգելի լաց լինել:

Յերը գիշերը վրա հասավ, նա վեր կացավ ու կամաց գնաց դեպի կայարանը:

Կայարանի շինություններին հասնելով՝ նա թինկ տվեց ներքնատան պատին և այստեղ չերկար կանգնած՝ դիտում էր տափաստանը: Գալիս և անհետանում էին ապրանքատար կառախրմբերը:—Նա լսում էր, թե ինչպես գինվորը պատմում էր կոնդուկտորներին իր անկումը, և կոնդուկտորները ծիծաղում էին: Պաղաղ, լուսնկա գիշեր էր... Ծիծաղը տարածվում էր հեռու՝ ամայի դաշտում, ուր հաղիվ լսելի չեր սիրերական մկան ծվծվոցը:

— Մեղա ասածու...—հույոց էր հանում կինը՝ պինդ հպելով պատին: Բայց այդ հառաչանքները չեին թեթևացնում նրա սիրտը ճնշող ծանրությունը:

Առավոտյան դեմ նա զգուշությամբ կայարանի կոուրը բարձրացավ և այնտեղ կախվեց՝ ողակ շինելով այն պարանից, վորի վրա չերեքն չորացնում էր լվացած սպիտակեղենը:

Յերկու որ հետո Արինային գտան նրա դիակի հոտից: Սկզբում բորբոն էլ վախեցան, հետո սկսվեցին դատողություններ, թե ով է մեղավոր այդ բանում: Նիկոլայ Պետրովիչը անհերքելի փաստերով ապացուցեց, վոր մեղավոր է Գոմոգովը: Այն ժամանակ կայարանապետը սլաքպանի դուռն ու մոթին տվեց և խրոխտաբար հրամայեց նրան՝ լուր:

Իշխանություն չեկավ, քննություն կատարեց: Պարզվեց, վոր Արինան տառապելիս և չեղել մեղամաղձոտությամբ... Ճանապարհի

վարպետի մշակներին հանձնեցին՝ դաշտը տանել զիտեր ու այն-
տեղ թաղել: Յեղ լիւր ալի ել կատարվեց, — կայարանում նորից
թաղավորեց կարգն ու անդորրութունը:

Ու դարձյալ նրա բնակիչներն սկսեցին ապրել որը չորս
բոսկի՝ հալումաշ լինելով ձանձրութունից ու միայնութունից,
անգործութունից ու շոգից, նախանձով զիտելով կառախմբերը,
վոր սահում էլին նրանց պաշտից:

... Իսկ ձմեռը, լիւր տափաստանում շաշու-շառաշով փչում
է ցրտաշունչ բուքը՝ փոքրիկ կայարանը լցնելով ձյունով ու վա-
րագ ձայներով, — կայարանի բնակիչների կյանքն էլ ավելի ծան-
ծրալի լի դառնում:

1897

ԸՆԿԵՐՆԵՐ

I

Հուլիսյան կիզիչ արեւը շլացուցիչ փայլով շողշողում էր, վո-
րդեղելով Սմոկինա գյուղի հին խրճիթները պայծառ ճառագայթ-
ների տարափով: Շատ արեւ էր մանավանդ գլուղապետի տան
կտրանք, վոր վաղուց չէ նորոգված էր զեղին, անուշահոտ հարթ
անխտաղներով: Կիրակի լիւր, և գյուղի գրեթե բոլոր ժողովուրդը
դուրս էր թափվել փողոցը, վոր ծածկված էր խիտ կանաչով և
չորացած ցեխի կոշտերով: Գլուղապետի տան առաջ ժողովվել էր
գլուղացիների և գեղջկուհիների մի սովոր բազմութուն. վոմանք
նստոտած էլին տան պատին կից հողաթմբի վրա, վոմանք — ուղ-
ղակի գետին, ուրիշները կանգնած էլին. սրանց միջև իրար չե-
տեից վազվզում էլին մանուկները, վորոնց վրա մեծերը շարու-
նակ բարկանում էլին և կամ մեկ-մեկ շրխկացնում:

Բազմության կենտրոնը կազմում էր մի բարձրահասակ մարդ՝
խոշոր, կախ ընկած բեղերով: Նաչելով նրա արևառ զեմքին, վոր
ծածկված էր խիտ ու կոշտ մազերով ու խոր կնճիռների ցանցով,
և կեղտոտ հարգյա գզակի տակից դուրս թափած մազերի ալի-
խառն փնջիկներին, — այս մարդուն կարելի չէր համարել մոտ հի-
սուն տարեկան: Նա նայում էր գետին, և նրա խոշոր վոսկրոտ
բերի ծակերը զողզողում էլին. իսկ լիւր նա բարձրացնում էր զլուխը՝
գլուղապետի տանը ուղղելով իր հայացքը, չեղում էլին նրա խոշոր,
թախծալի, նուշխակ մաշվ աչքերը. — նրանք խորն ընկած էլին
թրեկի փոսի մեջ, իսկ թանձր հոնքերը ստվեր էլին ձգում սև բերե-
րի վրա: Նա հագել էր վառքահան մոնթի կինամոնազուհն պատա-
ռոտած կապա, վոր հագելով ծածկում էր նրա ծնկները, և գոտեոր-
ված էր պարանով. նրա շալակին մախաղ կար, աջ ձեռքին չերկաթե
ծալրով չերկար ձեռնափայտ, իսկ ձախ ձեռքը պահում էր ծոցում:
Շրջապատողները նայում էլին նրան կատկածավոր, ծաղրող հայաց-
քով՝ արհամարհանքով և, վերջապես, առանձին հաճությամբ նրա
համար, վոր իրանց հաջողից բռնել գալին՝ նախքան նա կկարո-
ղանար վնասել հոտին: Նա անցնում էր գյուղի միջով և մոտենա-

լով գլուղապետի պատուհանին, ջուր խնդրեց: Գլուղապետը նրան հիվան տվեց և խոսք բացեց նրա հետ: Սակայն անցորդը, շրջիկ ուխտավորների սովորության հակառակ, պատասխանում եր տհաճությամբ: Գլուղապետը խնդրեց ցույց տալ անցագիրը. դուրս չեկավ, վոր անցագիր չունեի: Ու անցորդին ձերբակալեցին՝ վորոշելով նրան ուղարկել գավառական վոստիկանարանը: Գլուղապետը՝ նրան ուղեկցելու համար՝ ընտրեց հարյուրապետին, և այժմ իր տանը ճանապարհի ծախս եր տալիս նրան, կալանավորին թողնելով բազմության մեջ, վոր ծաղրում եր նրան:

Կալանավորը տեղն ու տեղը մնաց կանգնած ուռենու բնի մոտ՝ իր կորագած մեջքով հենվելով նրան:

Բայց ահա տան փոքրիկ պատշգամի վրա չերեաց մի ծերունի ցավագար աչքերով, աղվեսի արտահայտությամբ և ալեխառն սեպաձև մորուքով: Նա ծանր ու բարակ փոխում եր վոտքերը աստիճանից աստիճան, և նրա կլորիկ վորովայնը դանդաղ տատանվում եր չերկար չիթ շապկի տակից: Իսկ նրա լեռնից դուրս եր ցցվել հարյուրապետի քառանկյունի մորվեղ գեմքը:

— Հասկացար, Յեֆիմուշկա.— հարցրեց գլուղապետը նրան:

— Ի՞նչ կար չհասկանալու: Հասկացա: Ասել ե թե յես պալատավոր եմ այս մարդուն տանել գավառապետի մոտ և— ուրիշ վորչինչ,— ծիծաղաշարժ լրջությամբ և ջոկ-ջոկ բառերով ասելով իր ճառը՝ հարյուրապետը աչքով արեց ժողովրդին:

— Իսկ թողթը:

— Թողթը— ծոցումս հանգիստ պտուկած ե:

— Հա, այդպես— խրատելով ասաց գլուղապետը և ավելացրեց՝ կողքը պինդ քորելով:

— Ուրեմն, բարի ճանապարհ. հալո:

— Հալո: Գնում ենք, չե՞, հալո,— ժպտաց հարյուրապետը կալանավորին:

— Գոնե մի սալակ տայիք,— խուլ ձայնով պատասխանեց սա հարյուրապետի առաջարկությանը:

— Սալակ: Սրան նայիր: Այստեղ ձեզ պես շատերը քաշ են. դալիս գլուղերում ու հանգերում... այդքանիդ համար ձի վորտեղից ճարենք: Վոտքով ել կերթաս:

— Բան չկա, հալո, կզնանք— խոսեց խրախուսելով հարյուրապետը:— Կարծում ես, շատ հեռու չե: Շատ-շատ քսան վերատ. չի լի լինի: Մենք շուտ-շուտ կերթանք, շուտ ել տեղ կհասնենք: Հետո դու ախտեղ կհանգստանաս...

— Ծակը կընեն,— բացատրեց գլուղապետը:

— Այդ վորչինչ,— շտապով հարեց հարյուրապետը...— մարդս չեթե դադարած-բեզարած լինի, բանտում ել կհանգստանա: Մանավանդ վոր ծակ ասածդ դով տեղ ե... այս շողից հետո— փառավոր բան ե:

Կալանավորը վոտից գլուխ չափեց իր ուղեկցին— սա ուրախ-զվարթ ժպտում եր:

— Դեհ, հալո, հալո: Մնաք բարի, Վասիլ Գավրիլիչ: Գնանք:

— Տեր ընդ քեզ, Յեֆիմուշկա: Լավ նայիր:

— Աչքերդ չորս արա,— ասաց հարյուրապետին մի պատանի:

— Ե՛հ, չերեխա՞ լեմ, ինչ ե:

Ու նրանք գնացին պատերի տակով, վոր հով լինի: Կապա հագած մարդը գնում եր առաջից՝ քայլելով սովոր մարդու արագ ու լերերուն քայլվածքով: Հարյուրապետը մի մեծ ձեռնափայտ ձեռնին գնում եր նրա լեռնից:

Յեֆիմը մի կարճահասակ պնդակազմ գլուղացի չե՞ր լացն բարի դեմքով, շեկ գզգզված մորուքով, վոր սկսվում եր նրա կապտավուն, պայծառ աչքերից: Նա գրեթե միշտ ժպտում եր՝ բանալով առողջ դեղին առամները, և այնպես կնճռոտում եր քթի վերևը, վոր կարծես ուզում եր փռշտալ: Նա հագել եր ազլամ՝ սրա փշերքը քշտելով դոտին, վոր չփաթաթվի վոտներին: Գլխին դրել եր մուգ-կանաչ գլխարկ, վոր հիշեցնում եր կալանավորներին:

Նրա ուղեկիցը գնում եր առջևից, կարծես, բանի տեղ չդնելով նրան: Գնում ելին նրանք նեղ գլուղական ճանապարհով, վոր զալարվում եր հաճարի ալեծածան ծովի միջով, և ուղեորների ատվերները սահում ելին վոսկեփայլ հասկերի վրայով:

Հորիզոնի վրա կապտին եր տալիս անտառի կատարը. դեպի ձախ՝ անսահման հեռուն ու խորը տարածվում ելին արտերը. նրանց մեջ սևին եր տալիս գլուղը, ավելի հեռուն ծավալվում ելին արտերը, վորոնք ընկղմված ելին կապտավուն մթության մեջ:

Դեպի աջ, ուռենիների խմբի լեռնից, կապույտ չերկնակամարն եր թևակոխում զանգակատան թիթեղածածկ, բայց դեռ չհերկած դմբեթը. նա այնպես պայծառ շողջողում եր արեգակի տակ, վոր նայելիս մարդու աչքեր ցավում ելին:

Յերկնքի լերեսին. ճովողում ելին արտույտները, հաճարի մեջ ժպտում ելին տերեփուկները, ու շոգ եր, համարյա խեղդվելու չափ տոթ: Ուղեորների վոտներից բարձրանում եր փողին:

Յեֆիմուշկան կոկորդը մաքրելով՝ կեղծ ձայնով գլեց.

— «Ге-эх-да и с чего и-то-о-о...»

— Վոր չի գալիս, ինչքան կուզես զոսիր: Ե՛ւ վախ... Ժա-
մանակով չերգում ելի, հա... Վիշենկիի ուսուցիչը կասեր:— Դեհ,
Յեֆիմուշկա, սկսիր: Ու միասին կզրկենք: Որինավոր տղա չեր...

— Ո՛վ, — թավ ձայնով հարցրեց կապա հագած մարդը:

— Վեշենկիի ուսուցիչը...

— Վիշենկի — ազգանունն է:

— Չե, չեղբայր, Վիշենկի՛ գլուկ է. իսկ ենտեղ ուսուցիչ չի —
Պավել Միխայլիչը: Մարդ եմ ասում — հատը չկար: Յերկու տարե-
ստաջ մեռավ...

— Զահե՞լ եր:

— Յերեսուն տարեկան չկար...

— Ինչից մեռավ:

— Պետք է կարծել, վոր վշտից մեռավ:

Յեֆիմի խոսակիցը խեթ-խեթ նայեց նրան և ժպտաց...

— Ա՛յ, բանն այսպես չեղավ, հոգիս. վարժապետ եր. յոթը
տարի շարունակ սովորեցնում եր. դեհ, հետո սկսեց հազար: Հա-
զաց-հազաց, հետո դարձրեց ներս ձգեց... Դեհ, գիտես, ելի. դար-
ղեց իրան տվեց խմելու: Իսկ տեր-Ալեքսեյը չեր սիրում նրան.
հենց վոր սկսեց խմել, տեր-Ալեքսեյը քաղաքը թողլի գրեց, թե
բանն այսպես է — վարժապետը հարբում է. լավ որինակ չե: Գա-
ղաքից ել ալատատխան դրեցին և մի վարժուհի ուղարկեցին: Այս-
պես չերվար-չերկար, վոսկրոս, մեծ քթով զառ եր: Եհ, Պավել
Միխայլիչն տեսավ — բանը վատ է: Շատ վշտացավ, թե, տեսեք,
սովորեցրի, սովորեցրի ու... ա՛յ դուք անիծածներ: Ուսումնարա-
նից ուղիղ հիվանդանոց գնաց և հինգ օրից հետո հոգին ավան-
դեց... Ահա լեղածը:

Միտոժամանակ լուռ գնում ելին: Անտառը, յուրաքանչյուր
քայլի վրա, մոտենում էր ճամպորդներին՝ նրանց աչքին մեծանա-
լով և կապույտից կանաչի փոփոխելով:

— Անտառի միջով գնանք, — հարցրեց Յեֆիմի ուղեկիցը:

— Ծայրից կկտրենք մի կես վերտախտի: Ի՛նչ կա վոր: Հը՞-
Ինչպես տեսնում եմ, դու ուրիշ տեսակ մարդ ես չերեում, պատ-
վելի, հապա, տեսնենք:

Ու Յեֆիմը ծիծաղեց՝ գլուխը խորհրդավոր կերպով շարժե-
լով:

— Ի՛նչ ես ասում, — հարցրեց կալանավորը:

— Վոչինչ, հենց այնպես: Արան տես: Անտառի միջով գնանք,
ասում է: Միամիտ ես, բարեկամ, ուրիշը լինեք քո տեղակ, ել
չեր հարցնիլ, ուղղակի կբռն անտառ ու... ցիտես: Ելի...

— Ի՛նչ:

— Վոչինչ:

— Եհ, բարեկամ, քեզ չեմած ել կհանաչեմ, հոգի ջան: Չե,
գա աչք միտքը — անտառի բանը — թող: Թե՞ կարծում ես — իմ հա-
խից կգաս: Յես քեզպես չերեքին կծալեմ. իսկ քո գեմ մեկ ձեռ-
քով դուրս կգամ... հասկացար:

— Հասկացա: Հիմար. — կարճ և ազդու շեշտով ասաց կալա-
նավորը:

— Ինչպե՞ս. մտքինդ հասկացա, — հաղթանակով ասաց Յե-
ֆիմը:

— Դդում: Ի՛նչ հասկացար վոր, — ծաղրելով ժպտաց կալա-
նավորը:

— Անտառի բանը, ելի... Հասկանում եմ: Հենց վոր անտառ
կմտնեմ, չես — այսինքն դու — աչքտեղ բանհոգի կանեմ նրան —
այսինքն ինձ. — հա. ու չափ կընկնեմ դաշտերն ու անտառները:
Այնպես չե:

— Հիմար ես... — ուսերը թափ տվեց կալանավորը: — Կավ,
սուր պիտի գնամ:

— Աչք արդեն դու գիտես: Ո՛ւր կուզես:

— Ախր սուր: — Յեֆիմի ուղեկիցը վոչ այն եր թե սաստիկ
բարկանում եր, վոչ այն եր, թե սաստիկ ցանկանում եր իր ու-
ղեկից իմանալ — թե հատկապես ո՞ւր կարող եր գնալ:

— Դեհ, ասում եմ, ո՞ւր կամենաս, — հանդարտ հայտնեց
Յեֆիմը:

— Վոչ մի տեղ ել չունեմ փախչելու, բարեկամ, վոչ մի տեղ. —
հանգարտ ասաց նրան ուղեկիցը:

— Տես, տես — անվտանգությունը արտասանեց պահապանը և
մինչև անգամ ձեռքը թափ տվեց. — փախչելու տեղ չկա: Յերկիրը —
մեծ: Նրա վրա միշտ մի մարդու տեղ կլինի:

— Ի՛նչ ես ուզում: Ուզում ես, վոր չես փախչեմ, ի՛նչ է. —
հետաքրքրվեց կալանավորը ծիծաղելով:

— Արան հաղի: Կավ ես, խոսք չկա: Կարելի՞ բան է: Դու
փախչես, քո տեղակ ո՞ւմ բանտ կդնեն: Ինձ կհատեցնեն: Վոչ
ես... այնպես, խոսում եմ...

— Խենթ ես... բաց չերեում է, կարծես լավ մարդ ես, — ա-
պաց. Յեֆիմի ուղեկիցը ախ քաշելով: Յեֆիմն իսկույն համաձայ-
նեց նրա հետ:

— Աչք ճիշտ է, ինձ մի քանիսները խենթ են համարում... ու

Թե լավ մարդ եմ, այդ ել ուղիղ ե: Պարզ մարդ եմ, ահա գլխա-
վորը: Ուրիշները խոսում են շարունակ գլուխ շանց տալով, չետին
մտքերով: Ինչի՞նչ ե պետք: Յես մեն-մենակ մարդ եմ աշխարհիս
վրա: Խորամանկություն ել անես—պիտի մեռնես, արդարություն
ել ապրես—պիտի մեռնես: Դրա համար ել չես միշտ ուղղություն
կփնտռես:

— Այդ լավ ե,—անտարբեր կերպով նկատեց Յեֆիմի ու-
ղեկիցը:

— Բա ի՞նչ: Ինչո՞ւ պիտի հոգիս սեռեմ, չեմ չես մի չոր-
գլուխ մարդ եմ: Ինչպես ուղում եմ, աչնպես ել ապրում եմ.
խելքս կտրածի պես կյանք եմ վարում... բնա... իսկ անունդ
ի՞նչ ե:

— Անունս: Ասենք Թե Իվան Իվանով...

— Այդպես: Հոգևորական ես, ինչ ե:

— Վոչ...

— Ուղիղ: Իսկ չես կարծում եյի, հոգևորական ես...

— Շորերի՞ս ես նայում, ինչ ե:

— Հենց այդ: Դու իսկ ե իսկ փախստական վանականի կամ
կարգալուծ չեղած տերտերի պես մի բան ես... Բայց, ա՛յ, դեմքդ
հարմար չի. չերեսհարքիդ նայելով՝ դու զինվորի նման ես... Ե՛հ,
աստված գիտի, Թե ինչ մարդ ես դու: Ու Յեֆիմը մի հետաքրք-
րված հայացք ձգեց նրա վրա: Սա հառաչեց, գլխարկն ուղղեց,
ձախառն քրտինքը սրբեց ե հարցրեց հարյուրամեկտին.

— Ծխում ես:

— Իհարկե. խնդրեմ, բեր:

Նա ծոցից հանեց չուղոտ քիսան ե գլուխը կախ գցելով,
բայց առանց կանգ առնելու, սկսեց ծխախոտը լցնել ծխամորճի
մեջ:

— Ահա, ծխիր:

Կախնավորը կանգնեց ե թեքվելով դեպի սրահապանի վա-
ռած լուցկին՝ աչտերը ներս քաշեց: Կապույտ ծուխը լողաց ողի մեջ:

— Լավ, ուրեմն դու ի՞նչ մարդ ես. քաղքենի՞ (мещанин)
ես, ինչ ե:

— Ազնվական եմ...—կարճ կտրեց կախնավորը ե թքեց մի
կողմը՝ վռնելով փայլ հասկերի մեջ:

— Պահ, ա՛յ բան: Հապա ինչպե՞ս վոր դու առանց անցադրի
թրե ես գալի:

— Հենց այնպես:

— Եհ-հե: Այդպիսի բան: Յերեկ, այս տեսակ կյանքը ան-
սովոր ե քո ազնվականության համար: Ել դու, ջրատար:

— Դե, լավ. բավական ե խոսես,—խոսությունը ասաց ջրա-
տարը:

Բայց Յեֆիմը հետզհետե աճող հետաքրքրությունը ե կարե-
կցությունը վտից գլուխ դնում եր անցագիր չունեցող մարդուն
ե, մտածման մեջ գլուխը թափահարելով՝ շարունակում եր.

— Ա՛յ-ա՛յ-ա՛յ: Մարդ վոր մտածում ե, Թե ինչպե՞ս ճակատա-
դիրը խաղում ե մարդուս կյանքի հետ: Դեհ, չերեկ, ճիշտ վոր
դու ազնվական ես, դրա համար ել կազմվածքդ մի տեսակ սի-
րուն ե: Վաղո՞ւց ե, վոր այս որին ես:

Սիրուն կազմվածքով մարդը տխրությունը նայեց Յեֆիմին
ե ձեռքը նրա կողմը թափ տվեց, ինչպես անում են տաղտկալի
բրեւոր քշելիս:

— Թող ասում եմ: Ի՞նչ ես ջաղվի պես գլուխս կպել:

— Դեհ, լավ, մի բարեկանար,—ասաց Յեֆիմը հանգստաց-
նելով նրան:—Յես սրտիցս եմ խոսում... Շատ բարի սրտի տեր եմ:

— Այդ քո բախտն ե... բայց վոր լեզուդ անդադար բըլ-
բըլում ե, այդ ել իմ ամբախտությունն ե:

— Դեհ, լավ, դեհ լավ: Յեթե լռեմ ել... կարելի չե ե լռեմ,
չեթե մարդը չի ուղում խոսքդ լսել: Բայց ե աչնպես դու իզուր
ես բարեկանում... Թե՛ չես եմ մեղավոր, վոր քեզ վիճակվեց թա-
փառաշրջիկ կյանք վարել:

Կախնավորը կանգ առավ ե աչնպես սեղմեց առամները,
վոր նրա աչտուկները ցնցվեցին չերկու սուր անկյուններով,
իսկ նրանց վրայի ալիսառն կոշտ մաղերը բիզ-բիզ չեղան: Նա
վտից-գլուխ չափեց Յեֆիմին թշնամանքով լի կկոցված աչ-
քերով:

Բայց նախքան Յեֆիմը կնկատեր այդ միմիկան, նա նորից
չափ ընկավ խոշոր քալիերով:

Շատախոս հարյուրամեկտի դեմքը կրում եր ցրված մտոր-
մունքի կնիքը: Նա վեր եր նայում, վորտեղից լավում եր ար-
մուտների չերգը, ե առամների արանքով շփացնելով՝ ձայնա-
կցում եր եր նրանց իր քալիերի համեմատ ձեռի փայտը թափ
տալով:

Մոտենում ելին անտառին, վոր կանգնած եր վորպես անշարժ
խավար պարիսպ. անտառից վոչ մի ձայն չեր հասնում ուղեոր-
ների ակառնջին: Արևն արդեն մայր եր մտնում, ե նրա թեք ճա-

ազգայնները վտակեղծում էին ծառերի կատարները: Ծառերից բուրում էր անուշահոտ խոնավություն. անտառը լցնող աղջամաղջն ու անմոռենի խությունը զարթեցնում էին ծանր սրտամաշ գգացմունք:

Յերբ աչքիդ առաջ անշարժ կանգնած է մթին անտառը, չերբ նրանում տիրում է խորհրդավոր անդորրությունը, և ամեն մի ծառ, ասես, զգաստ լուծ է մի բանի, — այն ժամանակ թվում է, թե ամբողջ անտառը լի է մի տեսակ կենդանի, միայն առժամանակ թաղնված բանով: Ու սպասում ես, թե ահա հետեցալ վայրկյանին հանկարծ նրա միջից դուրս կգա մի անաղին՝ մարդուս մտքին անհասանելի բան, դուրս կգա և հուժկու ձայնով կխոսի բնության մեծամեծ գաղտնիքների մասին:

II

Անտառի լեզերքին մոտենալով՝ Յեֆիմն ու նրա ուղեկիցը վորոշեցին հանգստանալ և կաղնու լաչն կոճղի մոտ մի կանաչ-կոտ տեղ նստեցին:

Կախնալորը շալակից կամաց ցած բերեց մախաղը և անտարբեր կերպով հարցրեց պահապանին.

— Հաց կուզե՞ս:

— Կոտս — կուտեմ. — պատասխանեց Յեֆիմը ժպտալով:

Յեվ ահա նրանք սկսեցին լուռ ու մունջ ծամել Յեֆիմն առում էր ծանր և շարունակ հառաչում էր՝ դեպի ձախ, դեպի դաշտը նայելով. իսկ նրա ուղեկիցն ամբողջովին ամփոփված էր փորը կշտացնելու գործողությամբ. շտապով առում էր և պինդ չափապահում՝ շուտ-շուտ աչքը գցելով իր հացի կտորին: Մթնում էր: Հացաբուլսերն արդեն կորցրին իրանց վտակեղծն փայլը և դարձան գեղնավուն-վարդագույն: Հարավ-արևմուտքից սողալով լեռկինք բարձրացան փեռկտած ամպեր, վորոնց սավերն ընկնում էր դաշտի վրա, ընկնում էր և սողում հասկերի վրայով դեպի անտառը: Ծառերից էլ գետնի վրա ձգվում էին սավեր-ներ, ու սավերները տխրություն էին բերում մարդու սրտին:

— Փառք քեզ, տեր, — բացականչեց Յեֆիմը, վերաբերելով հացից վրայից հավաքելով հացի փշրանքները և ափից լիզելով: — Աստված կերակրեց, վոչվոր չտեսավ, ով էլ վոր անեավ, նա լիլ չգրկեց: Բարեկամ, միքիչ նստենք այստեղ: Կհասնենք բանաղ: Բարեկամը գլխով արեց:

— Հա, այսպես... Տեղը շատ լավ տեղ է, ինձ լավ հալանի... Այ, այնտեղ՝ ձախ կողմը կարվածատեր Տուչկովի բնակարանն է:

— Վերադառա՛յ, — արագ հարցրեց կախնալորը՝ դառնալով աչք կողմը, դեպի սր ձեռքը թափ տվեց Յեֆիմը...

— Հրեն հա, այն թմբի լեռեր: Այս չորս կողմը բոլորը նրանցն էր: Շեն ոջախ էին, բայց գյուղացիների ագառությունը նից հետո քարուքանդ լեղան... Յես էլ նրանց գյուղացին էի, — աչտեղ բալորս նրանց ձորտերն էինք: Մի գերդաստան էր... Ինքը գնդապետն էր — Ալեքսանդր Նիկիտիչ Տուչկովը: Վորդիքն էին չորս լեղալոր. — Ուր են հիմա: Ասես՝ քամին քչեց-տարավ ինչպե՞ս աշնան տերեւներ: Միայն Իվան Ալեքսանդրովիչն է կենդանի. — աչքեզ հենց նրա մոտն եմ տանում. նա դավառական վոստիկանապետ է... Արդեն ծերածել է...

Կախնալորը ծիծաղեց: Նա ծիծաղում էր լուռ ձայնով, մի առանձին ծիծաղով, — կուրծքն ու փորը շարժվում էին, բայց դեմքը մնում էր անփոփոխ. միայն կրճտացնող առամների արանքով դուրս էին թռչում խուլ, հաջոցի նման ձայներ:

Յեֆիմը վախենալով՝ կծկվեց և, իր մահալը ձեռքին մոտեցնելով, հարցրեց.

— Այդ խնչ է: Չլինի՞ տկարություն և գալիս վրե՞...

— Վոչինչ չկա... ու այնպես... կանցնի. — ասաց կախնալորն ընդհատ ձայնով, բայց քաղցրությամբ: — Դու պատմիր...

— Հա... Ահա թե ինչպիսի բաներ. — կալին այդ սրտոն Տուչկովները, և աչքի չկան... Դերը մեռավ, վորը կորավ, այնպե՞ս վոր նրանց մասին վնչ մի տեղեկություն չկա: Մանավանդ մեկը կար նրանցից... Ամենից փոքրը... Վիկտոր էին ասում... Վիտյա: Մենք նրա հետ ընկերներ էինք... Հենց այն ժամանակ, լեռը ձորտերի ագառություն հաշտարարվեց, մենք կլինեցինք մոտ տասնչորս տարեկան... Ի՜նչ աղա լեր. եհ, աստված վորոքի հոգուն... Վոսիկ լեր, վոսիկ... Վորտեղ և հիմի: Տեսես, կենդանի է, թե վոչ:

— Ինչո՞վ լավ էր, — կամացուկ հարցրեց Յեֆիմին նրա ուղեկիցը:

— Ամեն բանով, — բացականչեց Յեֆիմը: — Գեղեցկությամբ, խեղճով, բարի սրտով... Այս պու, հոգի ջան, մի տեսնելիք այն ժամանակ մեզ լերկուսիս... Այ, այ, այ: Ի՜նչ խաղեր էինք խաղում, ի՜նչ ուրախ կյանք էինք վարում, էլ դու պրծար: Մեկ էր կհանչեր Յեֆիմիս, քանիք վորտի: Մի հրացան ուներ, տոնիկ հալքի էր նվիրել, — շատ անգամ լիս էիլ տանում հրացանը: Աչքովիս էինք անտառները լերկու-լերեք ուրով: Գալիս էինք

տուն—նրան՝ նախատինք, ինձ—քոթակ: Մեկ էլ տեսար մյուս
որը դարձյալ—Յեֆիմկա, սունկի գնանք: Թռչունները զարկած
կլինենք—հազարով. սունկ ժողոված կլինենք—փթով: Պատահում
էր թիթեռներ, բզեզներ եր բռնում ու արկղի մեջ գնդասեղների
վրա շարում... Հետաքրքիր էր: Կարդալ եր սովորեցնում ինձ...
Յեֆիմկա, ասում է, լես քեզ կարդալ պիտի սովորեցնեմ: Լա՛վ:
Ու սկսում էր: Ասա տեսնեմ—ա: Յես գոռում եմ—ա-ա: Մի ծի-
ծաղ, մի ուրախութուն: Սկզբում սա մի հանաք էր—դեհ, գու-
ղացին գիրն ի՞նչ պիտի անի... ու ինձ սկսում էր խրատել.
«Քեզ, աչ հիմար, նրա համար է աղատութուն տված, վոր սո-
վորես... գիր սովորես, ասում է, կհասկանաս՝ ինչպես պետք է
կլանք վարել և վորտեղ պետք է արդարութուն փնտռել... Հայտ-
նի բան է, աղա ասածդ տեսածն ու լածը վերցնում է. չերևի,
մեծերից շատ է լսել այդպիսի խոսքեր, ինքն էլ սկսել է խոսել:
Իհարկե, այդ բոլորը դատարկ բան է... Բանը մարդու սիրտն
է. գիրն էլ այնտեղ է, ճշմարտութունն էլ... Նա ամեն բան լավ
է տեսնում... Այսպես ասա նա ինձ սովորեցնում է... Այնպես
կազմվ աչ բանին—չեր թողնում, վոր շունչ քաշեմ: Հոգիս հա-
շտում էր: Աղաչում էի, պաղատում. —Վիտյա, ասում եմ, գիրն
ի՞նչ ուժից վեր է, ասում եմ, չեմ կարող ելի... Բայց նա ինձ վրա
այնպես եր գոռում: Հայրիկի մտրակով կձաղկեմ—սովորիր: Լավ,
լիցի, սովորեմ: Սովորում եմ... Մի անգամ դասից փախա, ուղ-
ղաչելի տեղիցս վեր թռա ու... պոկ չեկա: Յեվ, տես, ամբողջ որը
հրապարակ ձեռքի վրոտնել է ինձ. —ուզում եր սպանել: Հետո ինձ
ասում էր. —Յեթե այն որը քեզ պատահելի, —կսպանելի, ասում
էր: Այ թե ինչպիսի թունդ տղա չեր: Կրակ էր, կրակ. —խեղա-
պես «աղա»... Ինձ շատ եր սիրում: Հոգին չեր խնայում... Մի
անգամ հայրս չերասանով մեջքս ձաղկեց. և չեր նա՝ Վիտյան
տեսնավ այս, մեր տուն չեկավ—տեր աստված, ինչ պատահեց.—
պտույնը թռավ, գողգողաց. բռունցքները սեղմելով հասնում եր
հորս վրա: Դու, ասում է, ի՞նչպես համարձակվեցիր: Հայրս ասում
էր. —դեհ, լես հայր եմ: Ընդ: Դեհ լավ. լես մենակ քո հախիցը
չեմ գա, բայց քո մեջքն էլ կընկնի նույն որին: Այս խոսքերից
հետո լաց չեղավ ու հեռացավ... Յեվ ի՞նչ կասես, հայր, իր խոս-
քը կատարեց: Մեր գուղացիներին համոզեց, ինչ է, —չգիտեմ,
միայն մի անգամ հայրս տուն չեկավ. տեսնեմ—տնքանքում է.
շատպիկն ուզում է հանել, կպել եր մեջքին... Հայրս շատ բարկա-
տավ ինձ վրա աչ որը: —Դու չերեսից ինչ քաշեցի, ասում է,

աղաչի պոչ: Ու տուր թե կտաս — մի լավ քոթակեց ինձ... Հա-
րաց աղաչի պոչը դուր ասեց. —լես պոչ չեցի...

— Ճիշտ է, Յեֆիմ, դու պոչ չեցիր. —հաստատեց կախնավորը
և ամբողջովին ցնցվեց. —այդ հենց այժմ էլ չերևում է. դու աղաչի
պոչ չեցիր կարող լինել, — մի տեսակ շտապելով ավելացրեց նա.

— Հենց այդպես էլ է. —բացականչեց Յեֆիմը: —Յես պար-
զապես սիրում ելի նրան՝ Վիտյային... Ի՞նչպիսի աստղով տղա
չեր. բոլորը նրան սիրում էլին, վոչ թե միայն լես... Պատահում
էր, վոր դանադան ճառեր եր ասում... չեմ հիշում—ինչ. չերե-
տուն տարուց ավելի լե անցել... աստված իմ, հըր է նա այժմ:
Յեթե կենդանի լե, չերևի, բարձր գիրք ունի կամ... կյանքի ճահճի
մեջ տապալկվում է... Մարդուս կյանքն էլ ինչ բան է: Յեվ
գալիս, չեի է դալիս, բայց ելի մի շնորհքով բան չի դուրս դա-
լիս... Այնինչ մարդիկ կորչում են... Մեղք չեն, միայն անգամ
մահու չափ մեղք են: —Յեֆիմը խորը հոգոց հանելով՝ գլուխը
կախեց... Բոպեչաչափ լուրջությամբ տիրեց:

— Իսկ ինձ խղճում ես, —ուրախ-զվարթ հարցրեց կախնա-
վորը, վորի ամբողջ դեմքը փայլում էր հեզահամբույր ժպիտով...

— Այ խելոք. ախր վճեց չխղճամ քեզ, —բացականչեց Յե-
ֆիմը: —Մի մտածիր, թե ինչ էս դու: Յեթե դու թափառում ես
ասել է չերևի աշխարհիս վրա վոչնչից վոչինչ չունես. վոչ տուն
ու տեղ, վոչ էլ ազգ ու չերամ... Ով գիտի, մի մեծ մեղք էլ շաղկած
մահ էս գալիս: Ո՛վ գիտի: Մեկ խոսքով՝ չրատար մարդ էս...

— Այդպես է, —ասաց կախնավորը...

Ու նրանք դարձյալ լռեցին: Արևն արդեն մայր եր մտնում,
և սովերները խտանում էին: Ողի մեջ բուրում եր խոնավ հողի,
ծաղիկների և անտառի բորբոսի հոտը... Նրանք չերկար նստած
էին լուռ ու մունջ:

— Եհ, այստեղ վորքան էլ վոր լավ է, բայց և այնպես
պետք է գնալ... Մեղ դեռ ութը վերստի չափ ճամպա ունենք...
Հայրե, հայրիկ, վեր կաց:

— Միքիչ էլ նստենք, —խնդրեց հայրիկը...

— Յես դեմ չեմ, ինքս էլ սիրում եմ գիշերով անտառի մոտ
լինել... Բայց թե չեր կհասնենք մեր վոստիկանաբանը: Կհայհոյեն
ինձ՝ թե ուշացար:

— Վոչինչ, չեն հայհոյիլ...

— Յեթե դու միջնորդես, —ծիծաղեց Յեֆիմը:

— Կարող եմ:

— 26-år i hus:

-- Ի՞նչ կա, վոք:

— Ունի՞րա՞նք Գավառական վրաստիկանապետը քեզ ցույց կտա:
— Կովարարո՞ւ եւ:

— Կովարանք է:

— Կառաղի լի: Յեղ ճարպիկ ե—բառնցքով աղանջակոթին
աղեց թե չե, միևնույն ե թե գերանդիով վոտներին տար:

— Էտի, մենք նրան կպատասխանենք, — վստահությամբ
ասաց կալանավորը՝ բարեկամաբար ձեռքը խփելով պահնորդի
շուրին:

Այս արդեն մտերմական երևալով Յեֆիմին: Ինչ
կուզէ լինի, բայց և այնպէս նա իշխանաւոր է, և այս միամիտ
մարդը չպիտի մոռանա, վոր Յեֆիմի ծոցը կա պղնձյա նշան:
Յեֆիմը վտառի կանդնեց, ձեռնափախուր վերցրեց, պղնձյա նշանը
կրծքի ուղիղ մեջտեղը կախեց և խստութեամբ ասաց.

— Վեր կայ. գնանք:

— Զեմ գալիս, — ասաց կալանավորը:

Յեֆիմը շփոթվեց և, աչքերը չոռելով, կես ըռպելի չափ լռեց, չհասկանալով թե ինչից կալանավորը հանկարծ այդպիսի կատա-
կասեր դարձավ:

— Դէ՛հ, մի՛ ալարկոտի, գնանք, — ալժմ աղեղի մեղմարար
ստաց նա:

266 գալիս, — Վնոդաբար կրկնեց կալանավորը:

— Այսինքն, ինչպէս թե՛ չեա գալ, — գարմացած լղալեց Յեֆիմը բարկութեամբ։

— Այնպես: Այստեղ ուղղում եմ քեզ հետ գլխերեկ... Հապա, մի խաբույկ վառիր...

— Յեռ քեզ գիշերել խրատ կտամ. մի խարուչկ կվառեմ մեջքիդ, վոր քեֆդ գա, — սպանանա Յեֆիմը: Բայց ներքոնստ նա զարմանում եր: Մարդն սառն է՝ չեմ գալ, բայց վոչ մի դիմադրություն չի ցուց տալիս. կռվի չի մտնում, պառկած է գետնին և ուրիշ վռնիչնչ: Ի՞նչ անի:

— Մի՛ բղավիր, Յեֆիմ, — հանդարտ խորհուրդ տվեց կալանավորը:

Յեֆիմը դարձյալ լռեց և կախնաւորի գլխի վերեւ մեկ կտամ
մյուս վոտքի վրա կանգնելով աչքերը չափ նրան եր նայում,
նայում եր, նայում և ժպտում: Յեֆիմը ծանր ու բարակ մտածում
էր, թե այժմ ինչպէս պիտի վարվի ինքր:

Յեզ Ինչից այս թափառաշրջիկը, վոր շարունակ մտալ ու չար

Երբ այժմ հանկարծ աչսպես չերես առավ: Բիշ և մնում, մարդ վրա
հասնի, թեկերը վոլորի, միքանի հատ վզակոթին տա, պրծավ-գնաց:
Ու Յեֆիմը ամենախիստ, վորքան կարող էր, իշխանավորի տո-
նով տապ:

— Դեհ, անկալի, ալ ինչ.— Ինչքան վոր մեծ-մեծ բրդեցիբ՝
բավական է: Վեր կաց: Թե չե քեզ կկապկապեմ, ալն ժամանակ
ուզես-չուզես կկնտաս: Հասկացա՞ր: Դեհ, տես, կձեռնեմ:

— Ի՞նչ,— ծիծաղեց կալանավորը:

Բառ ինչ ես կարծում:

Վերջապահ Տուչկովի^ն կծեծես, Յեֆրիմ:

— Պան, քո տունը շինվի, — զարմացած բղավեց Յեֆիմը: —
Վան, ի՞նչ ես տառամ: Ի՞նչ ե, ի՞նչ համար ներկայացում ես տալիս:
Այ, դու...

— Բաւական եւ բղավես, Յեֆթիմուշկա, ժամանակ եւ վոր ինձ
հանաչես,—հանդարտ ժպտալով ասաց կալանավորը և վտի՛ կան-
գնեց,—դէհ, բարեւ, հը:

Յեֆիմը վեա-վեա գնալով հեռացավ իրան մեկնած ձեռքից և աչքերը չորս արած նայում եր կախնալորի ղեմքին: Հետո նրա շրթունքները դողդողացին, և ղեմքն ամբողջովին կնճռոտվեց:

— Վերկուր Ալեքսանդրովիչ... ուղիղ վոր դուք եք, — շնչալով հարցրեց նա:

լով հարցրեց նա: — Կամենաս—թղթերս ցույց տամ: Կամ թե՛ ավելի լավ է հին բաները հիշեցնեմ... Հապա հիշում ես, ինչպես դու Ռամենսկի անտառում գալիս վորջն ընկաւ: Յեւ ինչպես չես ընի հա՛ժար ծառը բարձրացաւ և գլխիդալք կախ ընկա՛ ճշուղից, և ինչպես ժար ծառը բարձրացաւ և գլխիդալք կախ ընկա՛ ճշուղից, և ինչպես պառավ Պետրովնայից սերուցք ելինք գողանում: Նա մեզ հեքիաթներ եր պատմում:

Ներ պատմումս:

— Հաղապատե՛լիք, — հարցրեց նրան կալանավորը և նույնպե՛ս նստեց նրա կողքին՝ նրա գեմքին նայելով և իր ձեռքը նրա ուսին դնելով։ Յեֆիմը լուռ էր։ Շուրջը բոլորովին մթնեց։ Անտառում բարձրացավ անտրոշ շրջա՛ն ու աղմուկ։ Հեռու՛ն, ուր վոր է, խիտ անտառի մեջ, տխուր գեղգեղեց գիշերային լիռու՛նը։

Ինչ, Յեֆիմ, ուրախ չեմ, վոր հանդիպեցիրնք: Ի՞նչ ուրա-
խութիւննից քեզ կ'որոցրիր: Եյ գու, արդար հոգի: Ինչ վոր տղա-
ժամանակդ եղիր, հիմա լիւ հուշնն ես... Յեֆիմ: Վա, տճ խոսիր
Ե՛կ տեսնունի:

Յեֆիմն սկսեց շուտ-շուտ խնչել վերաբերվի քղանցքի մեջ...

— Ե՛, բարեկամ. այ՛նչ-նչ, — հանդիմանական ձևով գլուխը շարժեց կալանավորը: — Ի՛նչ խաբար ե: Ամաչիր: Հիսուն տարին տակը ես դրել ու այդպիսի ծրտի-պուտի բաներով ես պարապում: Դե՛հ, թող. — ու բռնելով Յեֆիմի ուսերը, թեթևակի թոթվեց նրան: Պահանջը ծիծաղեց դողդոջուն քրքիջով և, վերջապես, խոսեց՝ առանց ընկերոջ լերեսին նայելու:

— Լսով, լիս — ի՛նչ... Ուրախ եմ... Ուրեմն այդ դժււր էք, վոր կաք: Ինչպէս լիս այս բանին հավատամ: Դժււր և այսպիսի բան: Վիտյան... ու այս կերպարանքով: Բանտ են տանում... Անցադիր չունի... Յամաք հաց ե ուտում... Ծխախոտ չունի... Տեր աստված: Ախր այս կանգ ե: Յեթե լիս քո տեղը լինելի. դու գոնե հարչու-բապետ... ելի ցավ չեր: Թե չե ի՛նչ դուրս լեկավ: Յես ինչպէս նայեմ քո լերեսին: Քեզ միշտ ուրախությամբ մտաբերում ելի... Վիտյա, մտածում ելի լերեմն... ու սիրտս թպրտում եր: Իսկ հի-մա — առ քեզ: Տեր աստված, լեթե այս բանը մարդկանց պատմես, չեն հավատար:

Նա քթի տակը փնթփնթում եր, միշտ իր վոտքերին նայե-լով, և շարունակ ձեռքը գցում եր լերեմն կրծքին, լերեմն կո-կորդին:

— Իսկ դու մարդկանց այս մասին վոչինչ մի լեկ ասիր. հա-րկավոր չի: Յեվ թող, բավական ե... Իմ մասին անհանգիստ մի լինիր... Թղթեր ունեմ: Յես գյուղապետին ցուց չալի, վոր ինձ այնտեղ չձանաչելին: Յեղրայրս ինձ բանտ չի նստացնիլ, այլ, ընդ-հակառակը, կոգնե ինձ վոտքի կանգնելու... Կգնամ նրա մոտ, և մենք լերկուսով ելի վորսի կգնանք: Տեսնում ես. ինչպես ամեն-բան լավ ե գնում:

Վիտյան այս ասում եր քաղցրությամբ, այն տոնով, վորում մեծերը փաղաքշում են վշտացած մանուկներին: Ամպի հանդեպ՝ անտառից ծագեց լուսինը, և ամպի լեզերքները՝ նրա ճառագայթ-ների տակ արծաթի պես պսպղալով, շողակնի մեղմ փայլ ստացան: Հացաբուլսերի մեջ ճլլում ելին լորերը, ինչ-վոր տեղ ճռճուց-նում եր լորամարգին... Գիշերային խավարը գնալով ավելի թան-ձրանում եր:

— Այդ ճիշտ ե... — կամաց սկսեց Յեֆիմը. — Իվան Ալեքսանդ-րովիչը հարազատ լեղրոր մասին կհոգա, և դուք, ասել ե, նորից վոտքի կկանգնեք: Այդ բոլորն ուղիղ ե... Վորսի լեկ կգնանք... Բաց... Են չի... Յես մտածում ելի, թե ինչ գործեր կկատարեք դուք կյանքի մեջ: Բաց այ ինչ դուրս լեկավ...

Վիտյա Տուչկովը ծիծաղեց:

Յես, լեղրայր Յեֆիմ, ելի բավական դորձ տրել հմ... Իմ բամբին կարթածները ծախսեցի, ծառայության մեջ լուս չգնացի, զերտսան լեզա, փայտի տուտրի մեջ գործակատար լեզա, հետո լիս ինքս զերտսաններ պահեցի. պարտքի տակ ընկա: Մի գործի մեջ խառնվեցի: Հետո լեզած-չեղած... գնաց-կորավ... Ե լի: Ամեն-բան ել լեզավ... Յեվ ամեն բան անցավ:

Կալանավորը ձեռքը թափ տվեց և բարետրտ կերպով ծիծաղեց:

— Յես, լեղրայր Յեֆիմուշկա, այժմ ալիս «աղա» չեմ... Ապահովությունից բժշկվեցի: Հիմա մենք իրար հետ աչնալիս կապ-րենք: Հա, դե՛հ, զարթիր:

— Յես... Վոչինչ, խոսեց Յեֆիմը ընկճված ձայնով, մի-այն ամաշում հմ: Քիչ առաջ ավել-պակաս բաներ խոսեցի... կոշտ ու կոպիտ խոսքեր և առհասարակ... Գյուղացի լիս, գիտեք ելի... Ե՛հ, տոտում եք, այստեղ գիշերենք. ուրեմն լիս խաբույկ սարքեմ...

— Դե՛հ, սկսիր...

Կալանավորը մեջքի վրա գետնին մեկնվեց, խակ հարչուբա-պետն անհետացավ անտառի մեջ, վորտեղից խակուշն հնչեց ճու-ղերի ճարճատչուն ու շրջուն: Շուտով Յեֆիմը լերեաց գլրկը լիքը ցախ. խակ մի բույսից հետո բարակ ճուղերից կազմած փոք-րիկ կույտի վրա ուրախ-զվարթ գալարվում եր բոցը:

Վազեմի ընկերները մտածման մեջ, գեմ առ գեմ նստած և հերթով ձխամորձ ձխելով՝ նստում ելին կրակին:

— Ճիշտ առաջվա պես ե, — տխուր-տրտում ասաց Յեֆիմը:

— Միայն ժամանակն այն չե, — ասաց Տուչկովը:

— Հա, կյանքն այժմ ավելի խիստ ե: — Հրեղ, այ լիսպիս ձեզ... տրորել ե...

— Ե՛ղ, ասենք, գեա հայտնի չե, — նա լե ինձ տրորել, թե լիս նրան... — քթի տակը ծիծաղեց Տուչկովը:

Լուեցին...

Նրանց լետեր մեղմ շշնջոցով բարձրանում եր անտառը իրրե մի խավար պարիսպ, ուրախ ճարճատում եր խաբույկը, նրա շուրջն անմուռնչ պարում ելին ստվերները, և դաշտի վրա հանդ-չում եր անթափանցիկ խավարը...

Յ Ա Ն Կ

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ	3
ՄԱՔՍԻՄ ԳՈՐԿԻ Սուրխաթյան	5
ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԱՇՆԱՆԸ Թարգմ. Ս. Շահումյան	23
ԻՄ ՈՒՂԵԿԻՅԸ » Ա. Աթալյան	32
ԸՆԹԵՐՅՈՂ » Զ. Զամբալյան	65
ՏԱՓԱՍՏԱՆՈՒՄ » » »	82
ՉԱՆՉՐՈՒՅԹԻՅ » » »	95
ԸՆԿԵՐՆԵՐ » » »	115

1939 Դ.
Р. Акт № С 26/148
ГКПБ

ԳԻՆԸ 75 ԿՈՊ.

—|—| APM.
3-4037/12

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0310700

10.783

5